

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

Diplomska naloga

IZBIRNOST ŽIVLJENJSKIH POTEKOV KOT SOCIALNI PROBLEM
V ČASU POSTMODERNE

Mentorica: doc.dr. LEA ŠUGMAN BOHINC

SONJA GODEC

Ljubljana, 2008

PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI

Ime in priimek: Sonja Godec

Naslov diplomske naloge: Izbirnost življenjskih potekov kot socialni problem v času postmoderne

Kraj: Ljubljana

Leto: 2008

Št. strani: 129

Št. virov: 81

Št. shem: 4

Št. slik: 2

Št. tabel: 1

Mentorica: doc.dr. Lea Šugman Bohinc

Deskriptorji: mladi odrasli, toksični starši, protektivno otroštvo, življenjski poteki, postmoderna, podpora in pomoč, metoda »Osmišljanja«

Povzetek: Neizpodbitno dejstvo vsakdanjega življenja v postmoderni družbi je vse večja izbirnost življenjskih možnosti. Hkrati pa je posamezniku ponujeno le malo pomoči v teh izbirah. Naloga prikazuje ugotovitve mnogih avtorjev o tem, kako omenjena izbirnost vpliva na življenjske odločitve posameznika in s tem na njegove življenjske poteke. V raziskovalnem delu sem skušala ugotoviti, katere so situacije izbiranja, ki jih posamezniki sami določijo kot življenjske in 'težavne', na kakšne načine se posameznik sooča z dano situacijo, kako se odloča med različnimi potmi, ki so mu na voljo, ter na kakšne načine, če sploh, išče in uporablja oblike pomoči, ki bi mu lahko olajšale odločanje. Prevedla sem tudi metodo 'Osmišljanja' (Dervin, 2006), s pomočjo katere sem opravila intervjuje in kvalitativno analizo podatkov. Naloga je v empiričnem delu skušala ugotoviti uporabnost omenjene metode v raziskovanju. V tem je bila uspešna.

Title: *Multiple options of life courses as a social problem in postmodern time*

Descriptors: young adults, toxic parents, protective childhood, life courses, postmodernity, support and help, Sense Making methodology

Abstract: Without any doubt, the multiple options of life opportunities present one of the major characteristics of everyday life in postmodern era. On the other hand, not much support and help is offered to the individual facing these options. The diploma thesis presents the findings of many authors on how these options influence the individual's life decisions and by this his or her life course. In the research part I have tried to determine which are the situations of making choice that individuals themselves define as of life importance and 'difficult', in what ways a person faces the very situation, how a person decides between the different paths available, and how – if at all – an individual searches for and utilizes forms of help that could make his or her decision making process easier. I've translated »The Sense Making methodology« (Dervin, 2006) and used it accordingly in the interviews and in the qualitative data analysis. In its empirical part, the thesis attempts to establish how applicable is the method mentioned. It was successful.

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

Diplomska naloga

IZBIRNOST ŽIVLJENJSKIH POTEKOV KOT SOCIALNI PROBLEM V
ČASU POSTMODERNE

Mentorica: doc. dr. Lea Šugman Bohinc

Sonja Godec

Ljubljana 2008

ZAHVALA

Mnogo je oseb, brez pomoči katerih bi verjetno porabila veliko več časa in energije za pisanje diplomske naloge:

Na prvem mestu se želim zahvaliti Orjani, ki se je za to, da sem v miru lahko prebirala literaturo, morala odpovedati nemalokaterem trenutku prostega časa in ga preživeti z mojim sinom, ki zna biti tudi skrajno zahtevna družba. Hvala ti Orjana, ker si tako zlata nona mojemu Valu in meni tako dobra prijateljica.

Hvala tudi tebi, metuljček moj. Oprosti mi, ker sem preslišala nemalokatero tvoje vprašanje, zavrnila nemalokatero povabilo k igri, ker je pač »mamica morala pisati diplomo«. Vsak dan si me spraševal: »Kaj je to diploma?«. Skušala sem ti pojasniti.... No vidiš – to je diploma. Nič posebnega, pa čeprav je cela knjiga. Upam pa, da jo boš nekoč prebral.

Hvala moji čudoviti mentorici Lei, ki je razumela moje dvome in mojo zmedo, hvala Ninotu Rodetu, ki mi je zaupal Metodo 'Osmišljanja' in hvala vsem mojim prijateljem in prijateljicam, ki so me stalno vzpodbujali v delo in verjeli vame.

PREDGOVOR

Življenje v sodobni '*individualizirani družbi*' je polno neodgovorljivih vprašanj, upanja in razočaranj ter možnosti, a na drugi strani je hkrati polno tveganj. Vse manj stvari je danih za vedno, vse pogosteje moramo začenjati znova in sprejemati nove odločitve.

Družina je bila nekoč tesno povezana skupnost, ki je temeljila na trdnih, preglednih in 'varnih' odnosih. Svet je bil 'urejen', ljudje so živeli v sožitju z naravo in njenimi živimi bitji, danes, pa... živimo v svetu, ki je odtujen, razklan, nepregleden, onesnažen – ne samo s strupi, ampak tudi z agresivnostjo, pohlepom, zavistjo, egoizmom in samovšečnostjo. Ko pogledamo na spremenjen svet s te – sodobne – strani, lahko razumemo tisto 'nostalgijo po minulih časih', o kateri starejše generacije tako radi govorijo.

Tradicionalen življenjski potek je upošteval določeno zaporedje življenjskih obdobj, prav tako so bile vsaj približno določene smernice prehodov iz enega obdobja v drugo in posamezne dejavnosti, ki so bile 'primerne' tem obdobjem. V času postmoderne, pa te dejavnosti niso več strogo vezane na določena življenjska obdobja, zato so tudi prehodi med posameznimi življenjskimi obdobji manj določeni.

Danes je torej izključno od izbire posameznika odvisen njegov življenjski potek, sam ga lahko oblikuje, prilagaja in spreminja, kakor in kadar se mu zazdi.

Mladi odlašajo s poroko, ker dalj časa živijo s starši in ker se razmeroma dolgo šolajo. Doba izobraževanja pa je vse daljša, ker vse dobro plačane službe zahtevajo visoko izobrazbo... Avtorici Kuhar in Ule ugotavljata (2003), da so podaljševanje šolanja, ekonomska odvisnost, podaljševanje življenja v izvorni družini ter odlaganje (in opuščanje) odločitev za starševstvo, pogosto lahko življenjska nuja in ne izbira. Mnoge raziskave namreč kažejo, da si mladi ljudje večinoma želijo ustvariti lastno družino, vendar jim pri tem mnoge ovire tako objektivne kot subjektivne, preprečujejo uresničevanje te želje.

Kaj vse nam je prinesel čas postmoderne, čas nešteti možnosti, čas svobode, čas individualizma? Kako se posameznik spoprijema z množico izbir, ki so mu ponujene v njegovem življenju, kako njegove odločitve vplivajo na njegovo osebno 'zorenje', na njegove medosebne odnose in na njegove življenjske poteke?

KAZALO DIPLOMSKE NALOGE

ZAHVALA.....	
PREDGOVOR.....	
KAZALO.....	1
1. TEORETIČNI UVOD.....	3
1.1. Otroštvo.....	3
1.1.1. 'Nekoč je bilo vse drugače' ali nostalgija po preteklih časih.....	3
1.1.2. Odnos do materinstva, poroda in novorojenčkov pred 19. stoletjem ter zakaj vlada molk o ' <i>otročih preteklosti</i> '?.....	3
1.1.3. Socializacija in vzgoja v času postmoderne.....	6
1.2. Mladi odrasli.....	9
1.2.1. Kdo so mladi odrasli?.....	10
1.2.2. Tradicionalni in sodobni prehodi med življenjskimi obdobji.....	11
1.2.3. »Novi individualizem« in »proces kulturne modernizacije vrednot«.....	12
1.3. Medosebni in partnerski odnosi	14
1.3.1. Odnosi med starši in mladimi v času postmoderne.....	14
1.3.2. Od takšne do drugačne ljubezni.....	14
1.3.3. Odločitev za odnos.....	16
1.4. Družina	17
1.4.1. Opredelitve pojma družine in njene temeljne funkcije	17
1.4.2. Družina skozi čas.....	19
1.4.3. Načrtovanje družine.....	23
1.4.4. Oblike družin in spremenjen proces oblikovanja družine.....	28
1.4.5. Družinski odnosi in družinske vezi med včeraj in danes.....	33
1.5. Živeti v času postmoderne.....	34
1.5.1. Družbene spremembe na prehodu iz modernosti v postmodernost.....	35
1.5.2. Individualizacija v poplavi izbir in iskanje kompromisa	36
1.5.3. Posledice postmoderne za posameznika in njegove odnose z drugimi.....	39
1.6. Težave, s katerimi se srečujemo v času postmoderne.....	42
1.6.1. Posameznik in njegova vprašanja.....	42
1.6.2. Vprašanja povezana z medosebnimi odnosi	46
1.6.3. Položaj družine v času postmoderne.....	48
1.6.4. Socialna politika v postindustrijski moderni.....	56
1.7. Socialno delo in družba v času postmoderne	57
1.7.1. Pomen socialnega dela v družbi.....	57
1.7.2. Postmoderna perspektiva socialnega in skupnostnega dela.....	59
1.7.3. Sistem blaginje in načini zagotavljanja storitev.....	62
2. PROBLEM.....	65
3. METODOLOGIJA.....	66
4. UGOTOVITVE IN RAZPRAVA.....	70
5. SKLEPI.....	73
6. PREDLOGI.....	74
7. LITERATURA.....	77
8. POVZETEK.....	84
9. DODATEK.....	86
9.1. Dodatek 1: Opis metode Osmišljanja.....	86
9.2. Dodatek 2: Opis vzorčenja po principu snežene kepe.....	106
9.3. Dodatek 3: Skica metode Osmišljanja in razpredelnice.....	108

SEZNAM SHEM:

Shema 1: Rubikonov model.....	24
Shema 2: Izbire in prehodi med različnimi družinskimi oblikami.....	27
Shema 3: Trikotnik Osmišljanja.....	94
Shema 4: Vzorčenje po principu snežene kepe.....	107

SEZNAM SLIK:

Slika 1: Metoda Osmišljanja po Dervin.....	93
Slika 2: Metoda Osmišljanja.....	123

TABELA: 'Osmišljajoča stanja gibanja' po Dervin.....	98
---	----

1. TEORETIČNI UVOD

1.1. Otroštvo

1.1.1. 'Nekoč je bilo vse drugače' ali nostalgija po preteklih časih

Še vedno pogosto slišimo ali celo sami uporabimo rek: *»Nekoč je bilo vse drugače...«*. Pri tem se verjetno večina zaveda, da tisti 'drugače' velikokrat pomeni tudi 'bolje' ali 'lažje'. Prvotno besedilo življenja, delo avtorice Alenke Puhar, pa nam prikaže 'lepšo preteklost' v nekoliko drugačni luči: *»Umetnost, ki govori o stvarnih, v živo zadevajočih človeških stiskah, dilemah, medsebojnih odnosih in konfliktih, lahko vrže vsaj senco dvoma na enačenje starih časov z zlatimi časi.«* (Puhar, 2004: 20).

Očitno je torej, da iz preteklosti 'jemljemo' le tisto, kar je v naših aktualnih trenutnih interesih tako ali drugače uporabno, vse ostalo, zlasti tisto, kar bi lahko bilo tako ali drugače 'problematično' pa rajši potapljamo v nič. Preteklost prav tako vseskozi idealiziramo: *»svet je zmeraj usodno razklan na temno sodobnost in svetlo preteklost, na čas zdajšnjega brezupa in čas nekdanje pripadnosti, na temo mesta in idilo vasi, na muko stvarnega in popolnost izsanjanega...«* (Puhar, 2004: 13).

1.1.2. Odnos do materinstva, poroda in novorojenčkov pred 19. stoletjem ter zakaj vlada molk o 'otročih preteklosti'?

»Kadar se je v prejšnjem stoletju v slovenski hiši rojeval otrok, so skrbno zapahnili vrata in zagrnili okna. Svet je bil prepoln zlih duhov, ki so prežali na porodnico in na otroka,...« (Puhar, 2004: 45). Ženske so povečini rojevale doma, porodniški oddelki so bile namreč nekakšne *»praktične učilnice babiških šol«*, porodnice v njih pa *»material«*. Prav zato so bili ti oddelki namenjeni skoraj izključno nezakonskim materam, kaznjenkam, ženskam, ki so želele roditi na skrivaj in tistim, ki jih je porod presenetil na cesti. Vse te so sodile v t.i. četrti razred, kar je pomenilo, da jim oskrbe ni bilo potrebno plačati. Edina zaveza, ki so jo morale upoštevati, je bila, da bodo na voljo za praktični pouk in da bodo po porodu dojile zapuščene otroke v najdenišnici. (Puhar, 2004: 45-46)

Umrljivost novorojenčkov in majhnih otrok je bila takrat izredno visoka. Večina jih je umirala zaradi bolezni prebavil (slabo kravje mleko) in bolezni dihal. To je bilo značilno predvsem za

nezakonske matere ali deklet, ki so živele in delale v izredno slabih razmerah in tako imele res malo časa in možnosti, da bi poskrbele za svoje otroke.

Porod je veljal za nečisto dejanje ne le v dobesednem, temveč tudi v prenesenem pomenu. Ženska se je z njim za nekaj časa izločila iz človeškega in cerkvenega občestva, saj je veljala za »nevarno«. In otrok? *»Iz nečistega dejanja in od nečiste matere se lahko rodi le nečisto bitje – na zunaj, na znotraj in v duši.«* (Puhar, 2004: 49). Otroka so 'znotraj' očistili z različnimi odvajalnimi sredstvi, na zunaj temeljito umili, dušo pa očistili z obredom krsta.

Nadaljna *»skrb za zaščito otroka pred zlom«* je bilo povezovanje s povoji. Dojenček je negiben in zvezan do približno svojega šestega meseca, ponekod tudi dlje. Zelo veliko je razlogov, zakaj so to počeli: *»Otroka, v katerem tiči hudič, je treba obvladati in zavarovati, kajti v nasprotnem primeru se bo zlo razraslo in otrok bo postal sam sebi nevaren.«* (Puhar, 2004: 52). Drugi razlog je bila *pokončnost telesa*, ki sodi med tiste lastnosti, na katere je človek zelo ponosen, saj ga ločuje od živali podobnemu mladiču. Poleg tega so čvrsto k trupu privezane roke odvrnile *»nevarnost masturbacije«*. Navsezadnje pa so otroci, ki so negibni, tudi drugače bolj pasivni, odsotni, več spijo in manj jočejo, tako da imajo starši z njimi *»manj dela in sitnosti«* (kar so potrdile tudi kasnejše raziskave otrok Indijancev v severnoameriških rezervatih, ki še danes svoje novorojenčke vežejo na deske). (Puhar, 2004:51-54)

Otrokom so torej že takoj ob rojstvu odvzeli vso svobodo. Šele na prehodu v 19. stoletje so začeli povoje opuščati, sprva le v Veliki Britaniji in Franciji, kasneje pa še v drugih deželah Zahodne Evrope. Slovenska babiška literatura je šele na prehodu v šestdeseta leta 19. stoletja označila povezovanje za negativno. Začeli so širiti misel, da je prikrajšanost pri gibanju tudi prikrajšanost pri izkustvu, ki vpliva na možgansko rast, zlasti v zgodnjem obdobju življenja. Seznam ravnanj z dojenčki je tako zelo dolg in krut. Če strnemo misel, kaj je ugledal otrok, ko je vstopil v svet: slamo, prisilni jopič povojev in neskončno vrsto dejanj, s katerimi so mu odrasli pod *»krinko dobrohotnosti«* povzročali tako telesno kot duševno trpljenje, si morda tudi lažje odgovorimo na vprašanje, zakaj tako malo vemo o otrocih preteklosti. (Puhar, 2004: 55)

Otrok je v tistem času veljal za 'ne-človeka' z ne-svobodno voljo in ne-odgovornostjo, ki kot tak ne more biti sposoben dejanj, s katerimi bi se *»zapisal v zgodovino«* in ki bi ga šele naredila *»vrednega zgodovinskega spomina«* (Puhar, 2004:8). *»Resnica in mera njihovega nebogljenega življenja sta spričo zgodovinske podjetnosti odraslih ljudi – subjektov*

zanemarljiva. *O otroku ni mogoče govoriti kot o človeku.*» (Puhar, 2004: 9). To mnenje je prevladovalo v 19. stoletju, navkljub dejstvu, da so otroci do petnajstega leta starosti na Slovenskem predstavljali dobre štiri desetine vsega prebivalstva.

V družbi srednjega veka otroštvo ni bilo priznано kot posebno razvojno obdobje. Pred letom 1800 se otroci niso jasneje razlikovali od odraslih (Aries, 1972; po Lawson T. Idr., 2004: 7). Otroštvo se je razvilo v sozvočju z nastankom kapitalizma v skladu s pojavom materinske ljubezni in družinskega življenja (Shorter, 1976; po Lawson T., idr., 2004: 7,8).

V 19. stoletju je zakonodaja pričela svet otroštva vse bolj razlikovati od odgovornosti odraslih. Otroško delo je postajalo vse bolj vredno obsojanja. Izobraževalne reforme so bile v prvi vrsti spodbujene zaradi moralnega usmerjanja otrok iz delavskega razreda in so prispevale k nadaljnji segregaciji otrok. Vzpon ideologije t.i. »otrokovega razvoja« kot kritične stopnje v oblikovanju osebnosti odraslega in njene stabilnosti je vodil k pojavu »otrokocentričnosti« tako doma kot tudi v šoli (Lawson T., idr., 2004: 7,8).

Resnica je, da so se psihoanalitiki, psihiatri in psihologi že v tistem času usmerjali na otrokove potrebe in zadovoljitve le-teh: od potrebe po varnosti, toplini in nežnosti pa vse do težnje po odkrivanju, raziskovanju, uveljavljanju, priznanju, osamosvajanju in po ljubezni. Mnogo se jih je tudi strinjalo, da je »otroštvo za razvoj človeške osebnosti usoden čas, otrok je oče in mati odraslega človeka«, toda le redki med njimi so se usmerili na otroška razočaranja in njihova izjalovljena zavestna pričakovanja. (Puhar, 2004: 15,16)

Sčasoma so različni 'intelektualci' le začeli izražati svoja »revolucionarna« mnenja glasno. Tako je, na primer, Ivan Cankar leta 1909, v času dela psihiatra Sigmunda Freuda, vprašal: »Ali nikoli nisi občutil, da je greh zoper naturo, če so otroške sanje ogoljufane?... Razočaranje otroka je prvotno besedilo vsega življenja; morda se po dolgem romanju izpremeni ali zabriše posamezna beseda, morda se malo predrugači slog – ampak prvotno besedilo ostane in je vsem očito...« (Puhar, 2004: 16).

Leta 1994 je skupina ameriških zgodovinarjev, psihoanalitikov in psihologov raziskovala sredozemsko-evropsko-ameriški civilizacijski prostor od antike do konca devetnajstega stoletja. Zanimalo jih je, kako je bilo v tistih časih doma. »Ne ljubezen, pač pa mehanizmi, skozi katere se je zmožna izražati, odločilno vplivajo na medsebojna razmerja odraslih in otrok«. Te besede Lloyda de Mausea so razkrile zgodovino otroštva kot »postopno naraščanje

empatije, kot zaporedje vse tesnejših odnosov med odraslimi in otroki» (Puhar, 2004: 20-22). Skrb za otroke se je torej skozi preteklost nedvomno nenehno izboljševala, čeprav zelo počasi in skoraj neopazno.

Zanesljivo so včasih živeli slovenski otroci v drugačnem ozračju; toda v kakšnem? Koliko so bili odrasli njihovi starši in kaj so starši od njih takrat pričakovali in zahtevali? S kakšnimi metodami in nazori so to dosegali? Na žalost obstaja zelo malo pričevanj v pisni obliki iz preteklosti, saj je bila še pred stotimi leti kar polovica Slovencev nepismena. In če pomislimo na politično ozračje, ki je na vsako bolj odkrito besedo takoj reagiralo s črtanjem, ukinjanjem, zaplembami in pregoni, nam hitro postane jasno, zakaj je večina slovenskih tekstov iz prejšnjega stoletja orisala tako neproblematično in čisto sliko takratnega življenja. (Puhar, 2004: 24)

1.1.3. Socializacija in vzgoja v času postmoderne

S sociološkega vidika je socializacija razložena kot proces, v katerem se članom neke socialne skupine prenašajo norme, vrednote in vedenjski vzorci te iste skupine. Poudarek je torej na socialni integraciji, na sistemu in delovanju le-tega, ne pa toliko na posamezniku, ki je danes v ospredju. Tudi po Durkheimu se družba vzdržuje v ravnovesju prav zahvaljujoč socializacijskim procesom, kjer se družbene vrednote prenašajo na mlajše generacije.

Raziskovalci današnjih socializacijskih procesov postajajo vedno bolj pozorni na pomen '*neformalne socializacije*', ki jo predstavljajo prosti, izvenšolski in izvendružinski čas, ki dobivajo pri socializaciji vedno večji pomen. Socialni razvoj in zorenje posameznika se dogaja v nekakšnih razdrobljenih oblikah in raztrgani socializaciji. Kot da smo sestavljeni iz koščkov, ki težko dobijo svojo enotno obliko.

Vedno je obstajala razlika med 'uradno' priznano vzgojo in socializacijo ter 'vzgojo ulice'. Toda prej je bila 'ulična' vzgoja nezakonita, saj nihče je ni odobral. Danes pa je ta vzgoja zakonita in včasih za mladostnika veliko bolj pomembnejša od prve. V tem je velik premik socializacije. Navsezadnje so danes ponudniki neformalne socializacije in vzgoje vse močnejši in številčnejši (npr. TV, internet, tiskani mediji), da nemalokrat 'prekrijejo' formalne ponudbe (družina, šola, druge organizacije). (Bajzek, 1997: 153)

V tradicionalni družbi se je posameznik rodil z določenim socialnim položajem, medtem ko mora v moderni družbi nekaj storiti sam, da doseže določeno družbeno mesto. Proces

socializacije se je preoblikoval v proces individualizacije. Po eni strani se pomen določenih vnaprej predpisanih življenjskih oblik (npr. razredna pripadnost, spolne vloge) zmanjšuje, po drugi strani pa se zaradi nepredvidljivosti življenjska vodila in orientacije izgublajo. Prej jasno določene identitete so danes postali življenjski stili.

Pojem *individualizacije* ni niti enostransko pozitiven (npr: več možnosti, emancipacije) niti negativen (npr: izolacija, privatizacija, narcizem). Življenjske odločitve ne izbiramo več na podlagi tradicije, socializacijskih izkušenj in generacijskih primerjav, marveč svoje življenje načrtujemo glede na trenutno stanje na trgu in upoštevajoč svoje sposobnosti. *»Napredovanje individualizacije zato ne pomeni nujno naraščanja dejanske avtonomije posameznika, pač pa predvsem spremembo v načinu družbenega nadzora.«* (Ule, Kuhar, 2003: 23-24)

Nadzor kot izhodišče za vzgojo - pojav protektivnega otroštva, toksičnega starševstva in sindroma otroške naglice

»Proces spreminjanja otroštva skozi njegovo intenziviranje, označujemo s pojmom protektivnega otroštva, ki se izraža v intenzivni skrbi za otroke, njihovo blaginjo, izobraževanje...« (Švab, v: Rener idr., 2001: 135). Otroke danes vse bolj percipiramo kot individuum, katerih avtonomijo je treba varovati in ohranjati, hkrati pa je v pojmu protektivnega otroštva poudarjeno tudi razlikovanje otrok od odraslih in povečanje nadzora nad otroci (James, Jenks, Prout, 1998: 6,7, v: Rener idr., 2006: 81). *»Otrok ostaja razumljen v atributih odvisnosti, ki se vse bolj podaljšuje v mladost (pojav podajšane mladosti) in širi z daljšanjem seznama potreb, ki naj bi jih imeli otroci. Pojav protektivnega otroštva je del procesov individualizacije, oblikovanja »refleksivnega projekta sebe«* (Giddens) *oz. intenziviranja zahtev sodobnega sveta.«* (Švab, v: Rener idr., 2006: 82). Ti procesi si na prvi pogled nasprotujejo, v resnici pa se dopolnjujejo in imajo skupni imenovalac: zagotoviti čim boljše razmere za otrokov razvoj in njegovo blaginjo.

V Sloveniji je bilo že v devetdesetih opaziti rastoč pritisk na mlade, da si pridobijo čim višjo izobrazbo ter visoko kulturno raven. *»Zavedati smo se začeli, da so prednosti mladostnika v boju za boljši položaj v družbi toliko večje, kolikor večjo izobrazbo in kulturnega kapitala si nabere v otroštvu in mladosti.«* (Ule, v: Rener idr., 2000: 19). Ule pojasnjuje ta proces s pojavom *»kulturizma«* (Zinnecker), ki se *»... v otroštvu in mladosti kaže v vzgojnih praksah, ki promovirajo spoštovanje estetskih vrednot in umetnostnih dosežkov, domišljije, estetskega čuta, razvijanja talentov..., kar pomeni posnemanje vzgojnega stila po podobi privilegiranega*

meščanskega otroka, razširjanje teh praks na vse sloje pa pomeni tudi povečanje vzgojnih in izobrazbenih naporov staršev» (Ule, v: Renner idr., 2000: 20). Zvišujejo pa se tudi imperativi starševstva: »Tako ni več dovolj sprejeti otroka takšnega, kakršen je, z vsemi njegovimi fizičnimi in mentalnimi posebnostmi in pomanjkljivostmi, pomembno je, kolikor je le mogoče popraviti te pomanjkljivosti (škiljenje, jecljanje, mokrenje postelje) in spodbujati razvijanje sposobnosti (moda učenja igranja klavirja, učenja jezikov v poletnih šolah, ...)« (Beck, Beck-Gernsheim, 1999: 129). Glavni poudarki postmoderne vzgoje so na otrokovi individualnosti in samorazvoju. Te zahteve pa pomenijo ogromne pritiske zlasti za starše iz nižjih družbenih slojev, ki morajo zaradi nižjih finančnih sredstev v otroka vložiti več energije in osebnega žrtvovanja (Beck, Beck-Gernsheim, 1999: 108).

Otroštvo je danes močno nadzorovano obdobje tudi z vse intenzivnejšim nadzorom in strukturiranjem otrokovega časa, ki je vse prej kot podoba brezskrbnega otroštva. Časovni pritiski v postmoderni imajo tudi pomembne posledice na otroštvo. Otrok se namreč vedno mlajši vključuje v intenzivno vsakdanje življenje, ki povzroča t.i. *'sindrom otroške naglice'*. Razlika med urnikom odraslih in otroškim urnikom je vedno manjša, v tem procesu pa se otrok nauči zanikati svoje naravne ritme, da bi se prilagodil hitrosti vsakodnevnih sprememb (Daly, 1996: 187; Švab, v: Renner idr., 2006: 77).

»Kontrola otrokovega vedenja je temelj zunanje varnosti za otroka. Starši morajo spremljati otrokovo vedenje in otrokovemu vedenju postavljati meje. Spremljanje in discipliniranje otroka sta dve ključni dimenziji starševstva.« (Kompan Erzar, 2003: 114). Prek jasnih in razvojnim stopnjam primernih meja in kontrole s strani staršev se otrok nauči spoznavati svoje vedenje za druge in zase. Če so starši pretirano permissivni, se zna otrokovo vedenje oblikovati kot izstopajoče, celo delinkventno, po drugi strani pa mu preveč kontrole onemogoča zdrav občutek avtonomije, samozavesti oz. občutek za lastno iniciativo in celo identiteto.

Starši se morajo truditi sprejemati otrokova čutenja, mu jih pojasniti in tako omogočiti njihovo regulacijo. Tako se bo otrok naučil obvladovati sebe in se bo sam s seboj počutil varnega.

Nadzor kot vzgojno prakso nekateri avtorji povezujejo tudi s konceptom **'toksičnih staršev'**, ki so *»emotivno nezadostni starši in nadzorniki ter svojim otrokom škodijo na sofisticirane načine, s čimer, paradoksalno, preprečujejo, da bi se razvili v avtonomne posameznike«*

(Giddens, 2000: 114). Švab razmišlja tudi o tem, da »morda ni naključje, da se otroci kot najstniki nato na različne načine osvobajajo starševskega nadzora. Nastajajo nove subkulture, pogosti so tudi skrajnejši odzivi in protesti (mučenje lastnega telesa, anoreksija, bulimija)« (Švab, v: Renner idr., 2006: 77).

Danes lahko torej opazimo dva vzgojna načina, ki jih uporabljajo starši pri svojih odraščajočih mladostnikih. Prvi način je v prevelikem zaščitništvu, drugi pa v preveliki prostosti. Prvi način je obremenjen s stalnim strahom staršem, ki vsepovsod vidijo nevarnosti za svoje otroke, drugi pa svojim otrokom vse dopuščajo, kot da bi bili popolnoma odrasli. Toda mladostnik nujno potrebuje avtoriteto staršev, v kateri najde vedenjske modele, na katere se lahko sklicuje, saj kot pravi Kompan Erzar (2003: 115) »velika permisivnost ne vzpodbudi oblikovanja kritične zavesti in moralne odgovornosti.«

1.2. Mladi odrasli

O mladih in t.i. 'mladinskih problemih' je bilo že mnogo napisanega. Kot pravi pregovor *Na mladih svet stoji*, vsi hočemo vedeti, na čem pravzaprav stoji naš svet in kakšno upanje ima za prihodnost. Družba, v kateri so odraščali današnji mladostniki, ni bila zaznamovana z ekonomskim pomanjkanjem in revščino, pač pa s tehnološkim napredkom in odprtimi možnostmi. V nasprotju z odraslimi se mladi danes ne navdušujejo več le nad ekonomskim napredkom, ampak vse večji pomen predpisujejo kvaliteti življenja, manj nasilni družbi ter večji demokratičnosti in odprtosti.

Družbene in kulturne spremembe sodobnih evropskih družb so vnesle še en nov pojav v vsakdanje življenje. Mladi namreč vse bolj odlašajo s starševstvom ali celo opuščajo željo po tem. Oblikovanje lastne družine je od nekdaj veljalo za 'korak v odraslost', zato podaljševanje življenja v izvorni družini vzbuja mnogo zanimanja, celo zaskrbljenost. Podobno se tudi drugi znaki odraslosti (npr. konec šolanja, ekonomska neodvisnost od staršev, zaposlitev itd.) premikajo v pozna dvajseta leta življenja. »Zdi se, da je danes v krizi standardni koncept odraslosti in ne več ali samo mladosti. Posledica so globoke, kar revolucionarne spremembe v življenjskem poteku, procesih, institucijah in v pričakovanju ljudi o svojem življenju.« (Ule, Kuhar, 2003: 7)

Seveda se države na različne načine spopadajo s tem problemom tako prek javnosti, institucij, politike kot prek medijev in civilne družbe. Države zahtevajo organizirano zavrtje teh

procesov prek ustreznih institucij, medtem ko eni mediji vsiljujejo predstave o 'pravilnem' življenjskem poteku, spet drugi pa izražajo nekritično navdušenje nad 'vseobsežno svobodo' mlajših generacij.

1.2.1. Kdo so mladi odrasli?

Mladi odrasli so mladi, ki po vseh tradicionalnih merilih (starost, izobrazba) ne sodijo več v kategorijo mladih, vendar še niso dosegli socialnega statusa odraslih, v tradicionalnem smislu (niso ekonomsko samostojni, nimajo redne zaposlitve, nimajo lastne družine ipd). Avtorici Ule in Kuhar (2003) pravita, da ti posamezniki zajemajo starostno obdobje od druge polovice dvajsetih let in se podaljšujejo čez trideseta leta.

Danica Šaponja (*internet1: 12*), deli mladost na tri obdobja:

- *adolescenco*, ki jo razumemo kot klasično mladost od 14. do 19. leta starosti,
- *postadolescenco* oziroma pozno mladost za mlade v starosti od 20 do 24 let (podaljšujejo npr. eksperimentalni življenjski stil, izobraževanje ipd.) in
- *mlado odraslost*, ki je značilna za (še vedno 'nesamostojne') mlade med 25. in 30. letom starosti (imajo sicer mnogo znakov odraslosti, vendar ne bistvenih (npr. zaposlitev, družina...)).

Različne generacije mladih in kaj nam je prinesel pojav mladinskih subkultur

Navkljub dejstvu, da se še nikoli ni dogajalo toliko in tako hitro na globalnem civilizacijskem nivoju kot se danes, je glavna značilnost današnje mladine, da so se preusmerili iz »ukvarjanja z družbo« v »ukvarjanje s samim seboj« (Šaponja, *internet1: 13*).

Pravijo, da je bila generacija šestdesetih v Sloveniji tista, ki je 'povzročala probleme' družbi z oblikovanjem prvih mladinskih subkultur. Generacija sedemdesetih in osemdesetih je 'zastavljala probleme družbi' prek mnogih družbenih gibanj. Generacija devetdesetih pa je tista, ki 'ima probleme' in se tudi ukvarja s svojimi problemi ter ne več s problemi družbe. Celotno generacijo postmodernih mladostnikov zaznamujejo pojmi kot so individualizacija življenjskega poteka, izobraževalni pritiski, tveganja, fragmentacija, potrošniško orientiran prosti čas, pomanjkanje spoznavnih orientacij itd. (Šaponja, *internet1: 11-17*).

V petdesetih letih se je z naraščanjem avtonomnosti mladih povečala tudi njihova kupna moč in poskledično potrošnja. Trg se je prilagodil mladim z raznimi modnimi dodatki, glasbo, kozmetičnimi izdelki, revijalnim tiskom in drugim. Prišlo je do vsesplošnega pojava raznolikih mladinskih stilov, ki so bili tako razredno, spolno, etnično kot tudi krajevno obarvani (npr. otroci cvetja).

Po drugi svetovni vojni, ko so se pojavila različna mladinska gibanja, se ni govorilo toliko o gibanjih, pač pa o neki novi mladinski kulturi, ki naj bi proizvajala spontano družbeno vzajemnost, ljubezen, človekoljubje, iskrenost in izvirnost. Skratka mnogo solidarnosti. Mladi so bili nosilci velikodušnosti, enakopravnosti, cvetja in ljubezni. Toda kaj se je zgodilo s to mladino, ki je prinašala toliko upanja? Kulturna usmerjenost današnjih mladih je bolj v nasprotovanju tradicionalnim vrednotam, ki so izrazita značilnost družbe odraslih. Današnja mladina hoče biti drugačna. Socializacija mladih prehaja iz vertikale (starši – otroci, generacija odraslih – generacija mladih) v horizontalo, torej v socializacijo v odnosu do sebi enakih. Če lahko karkoli z gotovostjo trdimo, lahko trdimo, da so mladi drugačni in zahtevajo zase to drugačnost, ne nazadnje tudi zato, ker je vsaka oseba v sebi enkratna in ima pravico biti drugačna. (*po: Bajzek, 1997*)

1.2.2. Tradicionalni in sodobni prehodi med življenjskimi obdobji

V tradicionalnem življenjskem poteku klasične moderne so si obdobja sledila nekako takole: *zgodnje otroštvo, izobraževanje, vstop v delo, oblikovanje družine, starost*. Ta potek je bil standardiziran in obvezujoč za celotno generacijo. Tako je posameznik vsaj približno lahko predvideval, s kakšnimi težavami se bo srečeval na prehodih teh obdobjih ter kdaj in na kakšen način bo konec nekega obdobja. Zato je lažje načrtoval prihodnost, saj je ta splošna samoumevnost prinašala določeno stabilnost v njegovo življenjsko pot. V zadnjih desetletjih pa so vzorci prehodov med življenjskimi obdobji vse bolj pluralistični, nepredvidljivi, destandardizirani. Vse več ljudi se odceplja od normativnih predstav o življenjskem poteku. V vseh modernih družbah se podaljšuje šolanje, povišuje se povprečna starost vstopa v prvo zaposlitev, odlaša se pri oblikovanju družine in se pluralizirajo oblike družinskega in partnerskega življenja. Mnogo mladih odraslih danes živi delno v izvorni družini, deloma v partnerskem razmerju in odlaga rojstvo otrok za nedoločen čas. Medtem mnogi študentje vzporedno delajo in študirajo, kar pomeni, da pri tem pa podaljšujejo vstop v polno zaposlitev. Zdi se, da ni več jasnih prehodov ali da so le-ti pluralizirani. (*Ule, Kuhar, 2003*)

1.2.3. »Novi individualizem« in »proces kulturne modernizacije vrednot«

Novi individualizem se kaže v tem, da posameznik ni več zadovoljen samo s tem, da spoštuje moralne zakone, ampak jih hoče tudi aktivno sooblikovati. Rastoči pritisk na mlade po čim višji izobrazbi in podaljševanje mladosti je prva značilnost devetdesetih let, ko je razpadel sistem socialističnih držav in so radikalne spremembe, ki so jih izkusili mladi v Sloveniji in Evropi, prisilile mlade na podaljševanje izobraževanja in podaljšano ekonomsko odvisnost od staršev. 'Dobra' izobrazba v družbi tveganja predstavlja »vstopnico na trg dela« in s tem tudi vstopnico v odraslost (Ule, Kuhar, 2002: 51).

Zahteve družbe in poudarjeno individualno načrtovanje uspeha ter kariere na trgu znanja pomenijo velik pritisk za mlade, ki morajo to prevzeti kot nekakšno merilo za svojo osebno samorealizacijo. Današnji otroci in mladostniki so na splošno gledano, *»...znatno bolje govorno in psihično usposobljeni kot prejšnje generacije«* (Ule, 2000: 22). Sociolog Bauman ugotavlja, da je *»...življenje, ki je polno nenehnega pregledovanja osebnih projektov, nenehnih sprememb, izjemno zahtevno in izčrpavajoče...«* (Bauman, v: Ule 2000: 100).

Pomembna značilnost današnjega časa je gojenje osebnega življenjskega stila. V adolescenci pride do osebnega prestrukturiranja in sidranja vrednot pretežno na nezavedni ravni.

Življenjski stil razumemo kot bolj ali manj integrirano množico praks, dejavnosti, kulturnih orientacij in želja posameznika. Uteleshajo se v navadah oblačenja, hranjenja, delovanja in priljubljenih okolij za srečevanje z drugimi. Širjenje in diferenciacija življenjskih stilov sta močno podvržena medijski promociji in pomenita novo obliko socialne stratifikacije, ki v pozni moderni delno zamenjuje tradicionalne razredne in kulturne razlike med ljudmi (Ule, 2000: 294).

»Proces kulturne modernizacije vrednot in življenjskih usmeritev posameznikov in posameznic v Sloveniji, se kaže kot odmik od plačanega dela in zaposlitve, k novi vrednotni orientaciji, ki je usmerjena k lastnemu svetu, zasebnosti in samorealizaciji.« (Šaponja, internet1: 15). V zadnjem desetletju opravljene javnomnenjske raziskave, posebej med mladimi, kažejo, da velike vrednote, ki so bile oprte na močne ideologije, zamenjujejo vrednote, ki so bližje posamezniku in njegovemu osebnemu izkustvu. Tradicionalno določene vrednote počasi izginjajo (stare predstave o kolektivni dolžnosti in lojalnosti), govorimo pa o tem, da se uveljavlja nova individualna etika vsakdanjega življenja. Dogaja se premik v samem značaju

vrednot. V preteklosti so bile pomembne »materialno-karierne« vrednote, danes pa so vse bolj pomembne »postmaterialne-osebne« vrednote. (Šaponja, internet1: 13,14).

Življenjske izkušnje mladih ljudi so se predvsem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja temeljito spremenile. Družinska in prijateljska razmerja so spremenjena, drugačne so izkušnje v izobraževalnem sistemu, spremenili so se problemi, ki zadevajo zaposlovanje mladih, ponudba in komercializacija prostega časa pa je pripomogla in vzpodbudila specifično izoblikovanje življenjskih stilov mladih, ki so postali zanimiva in pomembna tarča ekonomskih, prodajnih, oblikovalskih idr. analitikov. Za mlade ostajajo pomembni materialna in socialna varnost, prijateljstvo in medsebojni odnosi, zdravo okolje, osebni razvoj in kakovost vsakdanjega življenja. Uveljavlja se nova »individualizirana etika« vsakdanjega življenja. Klasične industrijske vrednote so se kazale predvsem kot norme, vedenjska pravila in življenjski cilji. Danes pa »imamo opraviti z dokaj fluidno in spremenljivo strukturo vrednostno-osebnih usmeritev, ki jih je težko pojmovno in empirično identificirati« (Nastran Ule, 1996: 17).

Med raziskavami, ki so bile opravljene po letu 1993, je bila zelo pomembna vrednota partnersko in družinsko življenje. V raziskavi Mladina 2000 pa med vrednotami kot najpomembnejše izstopijo: zdravje, resnično prijateljstvo in družinsko življenje. Sorodne raziskave med mladimi v Evropi (Nemčija, skandinavske in nizozemske študije idr.) kažejo povsem enake trende v oblikovanju vrednot (Šaponja, internet1: 14).

Skratka, življenjski načrti sodobnih mladih odraslih še vedno vsebujejo željo po družini in otrocih. Vseeno pa ima ta namera veliko konkurenco v drugih ciljih mladih, npr. v poklicni karieri, osebem samorazvoju, uživanju življenja ipd. Še ena zanimiva stvar je tudi, da želja po vzpostavitvi trdne partnerske zveze in želja po starševstvu ne sovpadata.

Rang vrednot po pomembnosti iz raziskave Mladina 2000 (Ule, Kuhar, 2002) je pokazal naslednje zaporedje »pomembnosti življenjskih vrednot« (od najbolj do najmanj pomembnih): zdravje, resnično prijateljstvo, družinsko življenje, mir v svetu brez vojnih konfliktov, svoboda delovanja in mišljenja, varovanje narave, uspeh v šoli in poklicu, živeti v miru sam s seboj, varnost mojega naroda pred sovražniki, red in stabilnost v družbi, svet lepega (narava, umetnost), kreativnost (originalnost, fantazija), vzdrževanje tradicionalnih vrednot, vznemirljivo življenje, materialne dobrine, biti avtoriteta, imeti moč nad drugimi.

1.3. Medosebni in partnerski odnosi

1.3.1. Odnosi med starši in mladimi v času postmoderne

Za sodobne odnose med starši in odraščajočo mladino so vse bolj značilni enakost, vzajemno spoštovanje, avtonomija ter odločanje na osnovi komuniciranja, čeprav so na splošno navedeni odnosi, zaradi razlik v statusu in moči, polni protislovij. V idealnem primeru potekajo nenehna, odprta pogajanja o pravilih ter o pravicah in dolžnostih mladih. *»V moderni družini otroci sodelujejo v pogovoru in morajo samo počakati na priložnost, da lahko povedo svoje mnenje. Dandanes ne velja več pravilo, da se morajo otroci 'le videti in ne tudi slišati'« (Tišljar, 1995: 7-10).*

Mladi odrasli danes stalno nekaj začenjajo, nato opuščajo in se vračajo nazaj na izhodišče (npr. zapustijo dom staršev in se vrnejo čez nekaj mesecev, živijo v negotovi partnerski zvezi, za katero ne vedo, koliko časa bo trajala...). Skratka: ne želijo se odreči nobeni opciji. Stalno nihajo med različnimi življenjskimi sferami, različnimi koncepti sebstva, med življenjskimi in kariernimi uspehi ter neuspehi.

1.3.2. Od takšne do drugačne ljubezni

V tradicionalnih, močno stratificiranih družbah je bila zakonska zveza družbeno zavezujoč način življenja in dela. Večina zakonskih zvez je bila sklenjena na podlagi ugodnih ekonomskih okoliščin. Ta tradicionalna pravila so nudila zakonski zvezi relativno stabilnost in trajnost.

V 19. stoletju pa se je začela situacija spreminjati, pojem romantične ljubezni se je namreč preko meščanstva pričel širiti na vse družbene sloje. Mož in žena sta postala graditelja doma, ki se je ločil od delovnega okolja. Pomembna so postala medsebojna čustva in čustva otrok.

Giddens opisuje pojav *»čistega razmerja«* v postmodernih družbah kot novo obliko osebnih odnosov, ki se nanaša na situacijo, kjer dva vstopita v stik zaradi stika samega. Takšno razmerje je popolnoma demokratično, traja le, dokler obe strani menita, da je odnos obojestransko zadovoljiv. *»Partnerja morata poskusiti ohraniti medsebojno zaupanje in si puščati določeno svobodo, tudi če si izbereta različni razvojni poti. To, da nekomu zaupamo, pomeni, da se odrečemo priložnostim, ko bi ga lahko nadzorovali...« (Giddens, 2000: 143).*

Skupaj s pojmom čistega razmerja se pojavlja tudi pojem »*plastične seksualnosti*«. Ta pomeni obliko seksualnosti, ki je osvobodjena reproduktivne funkcije in predstav o tem, kaj se v spolnosti sme in česa ne. Teza plastične seksualnosti se utemeljuje s seksualno emancipacijo, razvojem in dostopnostjo kontracepcijskih sredstev, novih reproduktivnih tehnologij in spreminjanjem družbene percepcije homoseksualnosti. Ideal, ki ga je še nedavno predstavljala romantična ljubezen, se je stopil, kajti paradigma romantične ljubezni govori o tem, da je »*ena in edina*«, danes pa se na to gleda kot na ljubezen, ki omejuje individualnost... (Giddens 2000: 64-66).

Giddens predstavi tudi pojem »*sotočne ljubezni*«, ki je nasprotje romantične ljubezni. V tej vrsti ljubezni je predpostavljena enakost pri čustvenem dajanju in prejemanju intimnosti. Kjučni element za obstoj razmerja tako postane medsebojno dajanje spolnih užitkov med partnerjema. »*Ni nujno, da je sotočna ljubezen monogamna...*« Skupaj jo drži sprejemanje obeh partnerjev, da je to razmerje takšno, ki daje obema dovolj in se jima zdi, da ga je smiselno in vredno nadaljevati (Giddens 2000: 67-69).

Očitno je torej, da je razvoj čistega razmerja in plastične seksualnosti močno spodkopal heteroseksualno zakonsko zvezo z vsemi njenimi tradicionalnimi zapovedmi, ki (le) navidezno še vedno ohranja osrednji položaj v družbi.

Za sodobne partnerske odnose je značilno, da vedno bolj upoštevajo možnosti in omejitve delovnih karier obeh partnerjev in skladno s tem urejajo družinske dogodke. Giddens (2000) ta pojav imenuje »*povezana življenja*«. Razmerja med delom in življenjskim potekom so postala bolj odvisna od trga dela, ki je vse bolj nepredvidljiv, zato so tudi stabilne zaposlitve manj zanesljive. Prav negotove zaposlitvene možnosti na začetku delovne kariere pa močno vplivajo na odločitve v zasebnem življenju, na načrtovanje družine in otrok.

Odrasla, ki živi uspešen medoseben odnos, sta odkrita pri komunikaciji, jasno poudarjata, da osebno cenita in spoštujeta drug drugega. Zavedata se svoje enkratnosti, enakosti in na njej gradita, rasteta, svoje vedenje in vrednote pa oblikujeta skladno s tistim, kar želita naučiti svoje otroke. Na svoji različnosti se učita, nesoglasja pa rešujeta tako, da rešitev postaja temelj za novo rast. In tega se učijo tudi njuni otroci. »*Svoje moči moramo usmeriti v spreminjanje tistega, kar je mogoče spremeniti, ustvarjalno pa se moramo naučiti živeti s tistim, česar ne moremo spremeniti*« (Satir, 1995: 14).

1.3.3. Odločitev za odnos

Največji prehod v človeškem življenju in v družinskem ciklu predstavlja posameznikova odločitev za odnos. Postati par z nekom nikoli ni samo »...dogodek preselitve in skupnega življenja, ampak zelo kompleksen proces odločitve za rast in spoznavanje samega sebe ob drugem« (Kompan Erzar, 1995: 66), zato zahteva od vsakega posameznika notranjepsihično zrelost, sposobnost odkrivanja novega in razreševanja starega, pa tudi učenje obvladovanja napetosti in iskanja ravnotežja med potrebo po lastni avtonomiji in potrebo po povezanosti z drugim.

Ljubezen in partnerstvo

Prava ljubezen je vse, kar si ljudje pod pravo ljubeznijo predstavljamo. Večinoma si ljudje pod pravo ljubeznijo predstavljajo partnersko ljubezen v monogamni zvezi, ki traja vse življenje in iz katere se rodijo otroci. Veliko ljudi zmotno trpi, saj doživljajo ljubezen na drugačen način in posledično mislijo, da ji kaj manjka in zato ni prava. S tem ne mislim, da bi si morali omisliti hkrati več partnerjev, vendar le, da podcenjujemo pomen drugih dimenzij ljubezni za srečo v življenju in s prevelikimi pričakovanji preobremenjujemo en sam partnerski odnos. V življenju imamo radi več ljudi na razne načine in vsaka taka ljubezen je prava! »Ljubezen je naravni odziv na občutek ljubljenosti, ki pa ga je potrebno z leti in odraščanjem razširiti, dopolniti in razviti, tako kot vsako drugo sposobnost.« (Kompan Erzar, 2003: 198)

Če je otrok doživel, da ljubezni ni vreden, je kot odrasli ne bo zmogel sprejeti. Bolečina, ki bi jo povzročilo spoznanje, da ga starši niso bili sposobni imeti radi, bi bila namreč zanj takrat usodna. Tako bo v svet odnesel podobo sebe kot nevrednega ljubezni. Izbral si bo partnerja, ki ga bo imel rad na znan način, tako da sprejemanje njegove ljubezni ne bo zahtevalo spreminjanje samopodobe (po: Kompan Erzar, 2003: 199).

Danes je postala tudi ljubezen predmet pogodbe in pogajanja. Ni več neka odločitev, ki bi bila storjena enkrat za vselej, ampak gre za nenehno pogajanje in barantanje. Tako sta tudi zvestoba in zaveza močno razmajani. »Posameznik je mišljen kot neko stalno razvijajoče se bitje, ki mora nenehno in stalno izbirati.« (Bajzek, 1997: 139)

Vrednote in pričakovanja v partnerskih odnosih in družinskem življenju

Ker današnja kultura temelji na svobodnih izbirah, tudi podeljuje pravico do prekinitve slabih odnosov. Včasih je veljalo: *'skupaj do smrti'*, danes pa bi večina ljudi pripomnila: *'dokler bodo stvari šle dobro'*. Formalni zakon danes nima več vrednosti za mlade generacije, ki veliko raje živijo skupaj, da se »preizkusijo« in kasneje morda sklenejo zakon. Tudi pričakovanja do partnerjev so večja in posledično se povečuje tudi možnost razočaranj velika.

»V petdesetih letih prejšnjega stoletja so pari kot najpomembnejše vidike zakona izpostavljali vlogo hranilcev in gospodinj, v sedemdesetih letih pa so začeli izpostavljati ljubezen kot odločilno za vzpostavitev zveze. Danes izpostavljamo zaupanje, medsebojno spoštovanje, razumevanje in strpnost kot najpomembnejše značilnosti partnerjev, ki nas motivirajo za vstop v zakonsko zvezo, kot manj pomembne pa ocenjujemo: dobro vodenje gospodinjstva, podobna religiozna ali politična prepričanja in primerljiv socialni izvor« (Ule, Kuhar, 2003: 50-52).

1.4. Družina

1.4.1. Opredelitve pojma družine in njene temeljne funkcije

»Družina je, ne glede na njeno konkretno podobo, najkompleksnejši in edinstven prostor, v katerem nastaja in se razvija človeška psihična struktura. Njen razvoj je zunaj družine, četudi je ta nepopolna, razbolena, patološka in celo nefunkcionalna, nemogoč.« (Kompan Erzar, 2003: 25)

Trditev, da je družina najmanjša in osnovna celica družbe, je v dokajšnji meri zgubila svoj pomen, saj so postale oblike življenjskih skupnosti svobodne in odprte, vseeno pa bi lahko rekli, da je še vedno družina, ki vključuje medgeneracijske razlike, pogoj in zagotovilo za obstoj in reprodukcijo družbe.

Definicija družine, kakršno bi lahko izpeljali iz socialno-psihološke definicije male skupine, se glasi: *»Družino tvorijo dva ali več posameznikov, ki so v interakciji, imajo skupne motive in cilje; povezujejo jih skupna pravila, norme in vrednote, odnose v njej odraža in določa relativno trajna struktura statusov in vlog, v družini se oblikujeta zanjo značilna struktura moči in način vodenja; izoblikuje se relativno trajna mreža komunikacij ter statusov in vlog*

posameznih družinskih članov; diferencirajo se vloge glede na delitev dela; razložijo se čustveni odnosi med člani» (Čačinovič Vogrinčič 1998: 130-131).

Avtorica Čačinovič Vogrinčič (1998: 19) pravi tudi, da je *»temeljna naloga družine, da na svoj edinstven, poseben način omogoči in obvlada neskončno raznolikost razlik med posamezniki ter hkrati ustvari skupino oz. sistem, ki omogoča srečanje, soočenje in odgovornost za soočenje med družinskimi člani«*. V vsaki družini se zastavljajo in opravljajo naloge ter dolžnosti kot del vsakodnevne družinske stvarnosti (Čačinovič Vogrinčič, 1998: 52-54).

»Družina je socialna skupina, kjer se začne učenje za avtonomijo in povezanost« – vse življenje iščemo ravnotežje med skrbjo zase in skrbjo za druge, med védenjem o sebi in védenjem o drugih (Čačinovič Vogrinčič 1995:125).

Družina je temeljna človeška skupina. *»V rodni družini, nato pa v lastni, je človek duševno, socialno in materialno doma od spočetja do zadnjega diha. V družini sprejme glavnino podlage za svojo duševno, medčloveško in kulturno usmerjenost«* (Ramovš, 1995: 238).

Ule (1995:27) družino skupaj s sorodstveno mrežo definira kot *»sociokulturno institucijo, v kateri se na poseben način povezujejo individualna svoboda in socialna vezanost, normativnost in spontanost.«* Pravi, da se družina od drugih institucij razlikuje po tem, da *»mora neprestano reagirati na potrebe posameznika in družinskih članov in članic«*.

Družina je *»družbeno priznana institucija«* in to predvsem zaradi temeljnih funkcij, ki jih ima: biološke reprodukcije, skrbi za otroke ter njihovo vzgojo. Predstavlja kraj, v katerem poteka zadovoljevanje osnovnih človekovih potreb, prenašanja kulturnih vzorcev, tradicij in znanja preko generacij.

Definicija, ki jo priporoča Ekonomska komisija Združenih narodov za Evropo (UNECE) pa je sledeča: *»Družino definiramo v ožjem smislu kot jedrno družino, to sta dve osebi ali več oseb, ki živijo v skupnem gospodinjstvu in so med seboj povezani z zakonsko zvezo, kohabitacijo ali starševskim razmerju.«* (Keilman, 2003: 11, v: Renner idr., 2006: 14).

1.4.2. Družina skozi čas

Nastanek patriarhalne monogamije

Marksistični klasiki (*Engels, 1884; po Tomšič, 1976: 267*) so glede vprašanja nastanka in razvoja družine imeli nekaj skupnih osnovnih ugotovitev. Trdili so, da je treba na družino gledati kot na »po vsebini in oblikah spremenljiv družbeni odnos«.

Zgodovina dokazuje, da je družina preden se je razvila do patriarhalne monogamne oblike doživela več sprememb. »Oblike družin so se menjavale od skupinske zakonske zveze po določenih stopnjah krvnega sorodstva do začasne zakonske zveze enega para, ki pa jo je mogoče po volji obeh strani razvezati.« (*Tomšič, 1976: 217*)

Nadaljnji gospodarski razvoj je ustvaril podlago za nove družbene odnose in tako pospešil spremembe družine ter zakonske zveze v patriarhalno monogamno družino. Ker je bila mati v tistih časih edini zanesljivo znan roditelj in se je zato tudi rod štel po materi, imenujemo to obdobje dobo materiarhata ('vladanje materinega prava').

Prvo privatno lastnino, katere lastnik je bil mož, je prineslo udomačenje domačih živali in reja čred. Kot lastnik je mož želel, da premoženje podedujejo njegovi otroci, kar pa je bilo mogoče le s tem, da je ženi vsilil dolžnost monogamije, saj so tako otroci dobili znanega tudi očeta. Z naraščanjem moške lastnine se je vzpostavil patriarhat; to je vladanje moške pravice in podreitev žene. Tako je ženino hišno delo postalo nepomembno v primerjavi s pridobitvenim delom moža (*Tomšič, 1976: 213-219*).

Zakonska zveza iz tistega časa je bila kot zveza z enim partnerjem strogo obvezna samo za ženo. Moškemu je bilo dovoljeno mnogoženstvo oziroma mu je družba dopuščala razne zunajzakonske zveze kot njegovo pravico. Engels je imenoval ta prehod iz matriarhata v patriarhat za »svetovnozgodovinski poraz ženskega spola« (*Marx, Engels, 1884; po Tomšič, 1976: 259*).

Že od začetka je imela patriarhalna monogamija dva 'dodatka': prostitucijo in prešuštvo. Prva je služila moškim, da so zadovoljili v zakonu neutešene strasti. Ženska pa je s prešuštvom dobila 'povračilo', saj je prav tako zahtevala ljubezen zunaj zakonske zveze, ki je zanjo predstavljala nemalokdaj skoraj prostitucijo. Družine so bile v tistem času zelo različne, tako po načinu sklepanja zakonskih zvez (npr. ugrabitev, kupovanje, dota...) kakor tudi po

življenju družine (hišne zadruge, velike družine po vasi ipd.). Do uveljavljanja zakona o zakonski zvezi je bila tudi pri nas poligamija dovoljena muslimanom. Vsem oblikam družine je bilo skupno bolj ali manj ostro zatiranje ženske, privilegiran položaj moža in neenakopraven položaj ženske ter otrok. Glede lastnine oziroma posesti so (v vseh civilnih zakonikih, ki so veljali na ozemlju stare Jugoslavije) ženske enačili s slaboumnimi. Lahko bi rekli, da je v takratni razredni družbi vladala *»dvojna morala«*: kar je bilo moralnega za moškega, je bilo docela nemoralno za žensko. (po: Tomšič, 1976: 259-262)

Družina v prejšnjem stoletju

Poglejmo, kakšen je bil družinski svet okrog leta 1900, ko sta v družini obstajala dva ločena svetova: svet moških in svet žensk, med katerima je bilo le malo povezovalnih mostov. Vemo, da je bil moški svet višji in ženskam nedosegljiv, in predvidevamo lahko, da so moški, ki so želeli uskladiti svoje življenje s to podobo, morali zatirati svoja čustva ter pretiravati v razumskih in telesnih junaštvih.

Marsikatera ženska je takrat raje izbrala nesrečen zakon, kot bila *»izmeček takratne družbe: stara devica«*. Danes pa ženska rajši ostane neporočena, saj je ozaveščena in nikakor ni pripravljena prevzeti podrejene vloge. Ženske so v preteklosti iz očetovega doma vstopale naravnost v zakonsko posteljo svojega moža, ki je bil navadno tudi prvi in edini spolni partner. Tisti moški, ki ni imel spolnih izkušenj pred poroko, pa je veljal za revo, slabiča. Dandanes v večini družb sprejemajo spolno izkušnost pred zakonom obeh spolov kot običajno. V preteklosti je bilo ženski samoumevno, da bo bila mati, gospodinja in da bo mož popolnoma poskrbel za družino in bo najvišja oblast. Tudi ekonomsko so bile ženske popolnoma odvisne od svojih mož, očetov, bratov ali sinov. Moški so dobesedno imeli v svoji lasti tako ženo kot otroke. V našem času pa je vsak človek svoja last in si lahko sam izbere primerno obliko zakonske oziroma partnerske zaobljube.

»Pred letom 1970 državna zakonodaja v ZDA sploh ni obravnavala posilstva v zakonu« (Satir, 1995: 296), ženska torej ni imela zakonite pravice, da bi zavrnila spolne odnose. Edina kontrola rojstev, ki so jo poznali in sprejemali, je bila spolna vzdržnost, danes pa zakonci načrtujejo družino in jemljejo kontrolo rojstev kot sprejemljiv in dobrodošel način zakonskega življenja.

Na prelomu 19. stoletja so bile družine številne, umrljivost otrok in tudi žensk med porodom pa velika. Mnogo moških je prezgodaj umiralo zaradi bolezni in nesreč. Ker ženske in otroci niso zmogli preživeti, si je morala žena čimprej ustvariti novo družino (kar danes poimenujemo reorganizirana, dopolnjena družina). V nobenem obdobju pa reorganizirane družine niso pomenile ravno uspeha v življenju. (po: Satir, 1995)

»Z odpravo patriarhalne družinske zakonodaje, z uvedbo družbene zaščite in pomoči družini, z ustvarjanjem materialnih in drugih pogojev za ekonomsko osamosvajanje žene, z razvijanjem raznih ustanov za pomoč družini, negovanje in vzgojo otrok, z ustvarjanjem družbene tehnične baze gospodinjstva, ki naj osvobaja družino izpod pritiska zaostalega gospodinjstva – z vsem tem je dana v socialistični družbi nova podlaga za zakonske in družinske odnose, za novo moralo v osebnih odnosih, za vračanje človeka k njegovi pravi človeški naravi, brez izkoriščanja in poniževanja sočloveka.... Hkrati ko se družina osvobaja hlapčevanja zaostalemu gospodinjstvu, pogloblja, bogati in krepi svoje notranje človeške odnose in je izvor osebne sreče svojih članov.« (Program ZKJ, 1975: 183-184, ČZP Komunist, Ljubljana, po: Tomšič, 1976: 254).

Živeti v družini je torej v še ne tako daljni preteklosti vedno pomenilo neko podrejanje zahtevam, pravilom in prisilam, ki so temeljila na tradicionalistično hierarhičnih pogledih na to institucijo. Spreminjanje norm in vrednot, temelječih na tradicionalni avtoriteti patriarhalne družine v demokratične odnose in vrednote je ena najtežjih nalog današnje družine. Zastavlja se nam pogosto boleče, osebno, ko se znajdemo razpeti med pričakovanji tradicionalne vloge, ki jo poznamo in razumemo, saj smo z njo bili vzgojeni in jo živeli, in potrebo, da jo spremenimo, ker nam preprosto danes ne ustreza več. Demokratična delitev moči je možna le kot skupen projekt staršev in otrok in torej predpostavlja, da lahko tudi otrok izrazi svoje potrebe, čustva in konflikte (Čačinovič Vogrinčič, 1998: 175-177). Taka družinska demokracija intimne odnose približa čistemu razmerju.

Značilnosti »sodobne družine«

Ko govorimo o sodobni družini, mislimo predvsem na jedrno družino, se pravi skupnost obeh staršev in njunih otrok. Poleg formalne sociološke opredelitve jedrne družine moramo navesti še nekaj značilnosti, ki so dominantne v večini družin in jih običajno povezujemo s predstavo običajne družine: stalnost partnerstva, seksualni ekskluzivizem, heteroseksualnost, ekonomska dominanca moškega. Glede teh značilnosti danes poteka očiten in velik

zgodovinsko-kulturni 'spopad', kajti v sodobni družbi so se izoblikovale različne alternativne oblike partnerskih skupnosti, kjer posamezne ali vse te značilnosti odpadejo. To so: družine z nestalnimi ali več kot dvema odraslima partnerjema, istospolne zakonske in družinske zveze, družine s staršem samohranilcem, družinske bivalne skupnosti, družine z ekonomsko dominanco ženske idr. (Satir, 1995).

Avtorica Satir (1995:12) opredeli nekatere splošne značilnosti družin v sodobnih družbah:

- Vsak član družine si v njej oblikuje *občutek za samovrednotenje* – pozitivno ali negativno – vprašanje je le, katero je to;
- Vsak član družine *komunicira*, vprašanje je le, kako in kakšen je rezultat le tega;
- Vsak član v družini *sledi pravilom*, vprašanje je le, katerim in kako se obnesejo;
- Vsak član družine je *povezan* z njo in z družbo, v kateri obstaja, vprašanje je le, na kakšen način in kakšni so rezultati tovrstne povezanosti;

Spremenjen položaj družine v času postmoderne

Bajzek (1997: 96) omenja tri vzroke, ki vplivajo na spremembo položaja družine v današnjem času:

- *padec družbenih vlog in pojav subjektivne istovetnosti;*

Vloge nasploh so bile v predindustrijski družbi in patriarhalni družini zelo natančno določene in opredeljene. Vsak posameznik je imel na njihovi osnovi svoje dolžnosti in svoje etične odgovornosti. Tudi avtoriteta je bila določena, priznana in se je spoštovala. Obstajala so tudi razmerja odvisnosti, ki so bila sprejemljiva vsem članom družine. Danes pa prevladuje težnja k enakosti in ne-odvisnosti. V današnji družini zaradi odsotnih pravil in jasnih meril ni več tako jasnih in natančnih vlog. Starši so danes svojim otrokom prijatelji.

- *spremenjen odnos družina – družba;*

Predindustrijska družina je imela veliko družbenih nalog, ki so ji dajale trdnost in družbeno priznano javno veljavnost. Primarno in sekundarno socializacijo ter vzgojo je opravljala skoraj popolnoma sama. Danes pa so mediji, vrstniki, šola in delovno okolje dejavniki, ki oblikujejo vest posameznika. Družba je torej tista, ki določa vedenjske modele in vzorce, včasih pa je bila družina tista, ki je krojila modele družbi.

- *kriza vrednot;*

Kriza vrednot se ne kaže v izginjanju vrednot, ampak v množici novih vrednot. Težimo k subjektivizmu, utilitarizmu in funkcionalizmu, zato težko ločimo, kaj je dobro in kaj slabo. V ospredju so potrebe posameznika, samouresničenje, sreča, osebne potrebe. Zdi se, kot da se pripadnost danes več ne meri po skupnih vrednotah, ampak po skupnih potrebah in interesih. Današnji industrijski sistem potrebuje delovno opredeljenega človeka. Zato sta oče in mati zaposlena, številne družine so ločene, visoka je stopnja mobilnosti in vse to pripomore k rahljanju družinskih vezi. *»Skrb za otroke je danes postala profesionalna zadeva drugih ustanov«* (Bajzek, 1997: 101).

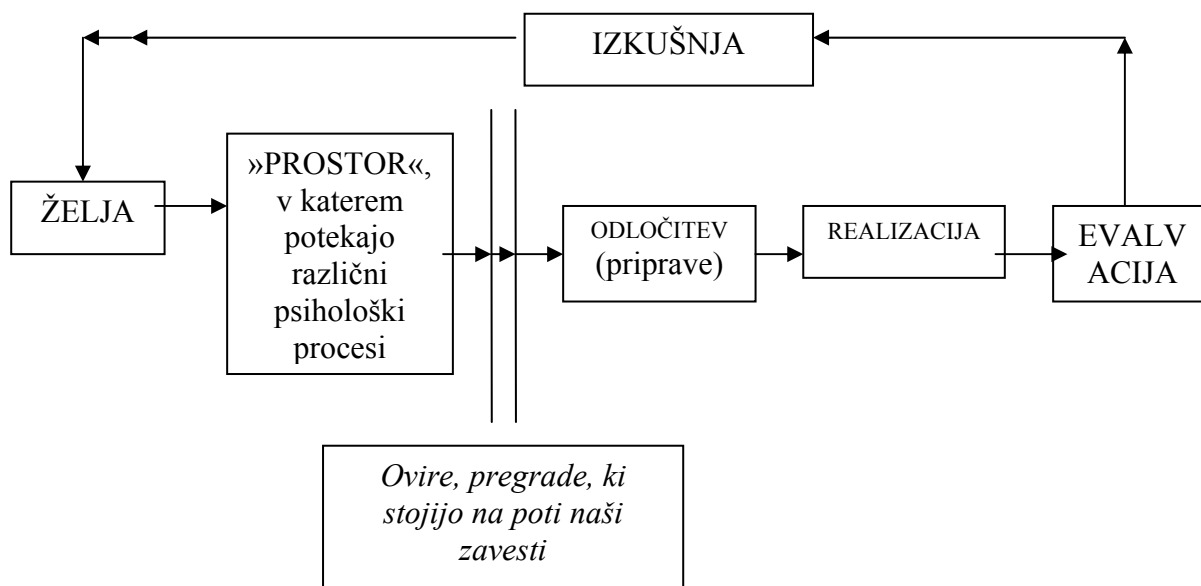
Zelo zgovorni so bili izsledki in rezultati empiričnih raziskav; teoretičarki Renner in Švab, sta na primer zapisali: *"Podatki in informacije o družinah in družinskem življenju... kažejo, da je družinsko življenje ljudi in še posebej mladih ljudi v Sloveniji izrazito 'evropsko': podatki o velikosti in tipu družin, rodnosti, sklepanju porok in razvezah o kohabitacijah, o izvenzakonskih družinskih skupnostih ipd., nas umeščajo v domet evropskih statističnih povprečij; razvojni trendi družinskega življenja v Sloveniji se bistveno ne razlikujejo od trendov drugod. To pa ne pomeni, da postaja družinsko življenje vse bolj podobno in enovito."* (Renner, Švab, 1996: 41).

Avtorici se zamislita tudi nad naslednjimi razvojnimi trendi spreminjanja družin v Evropi in Sloveniji: *»intenzivna pluralizacija družinskih oblik in družinskih življenjskih stilov, upadanje rodnosti, izgubljanje socialnega statusa in pomena formalizirane zakonske zveze, naraščanje števila razvez, zviševanje števila enostarševskih družin in reorganiziranih (dopolnjenih) družin ter podaljševanje časovnega obdobja prehoda iz družine staršev v lastno družino«* (Renner, Švab, 1996: 42).

1.4.3. Načrtovanje družine

Odločitev za družino je ena tistih odločitev, od katere ni več povratka nazaj. Ko človek sprejme takšno odločitev, rečemo, da gre »čez Rubikon«. Svetovalno delo socialnih delavcev je usmerjeno v desno stran Rubikona oz. v to, kar ljudje počnejo in delajo. Prav tako pa upoštevajo tudi levo stran Rubikona, torej želje ljudi.

Shema 1: Rubikonov model (po Heckassen iz predavanj doc.dr. Bernarda Stritiha: Osebna pomoč s svetovalnim delom, 3. letnik FSD):

Ovire pri odločanju za starševstvo

Zdi se mi, da je ena od pomembnih ovir pri odločanju za otroka porast zahtev: tako vzgojnih, socializacijskih, časovnih, finančnih in drugih, ki se v vsakdanjem življenju povezujejo z otrokom. Zato navsezadnje niti ni čudno, da se mladi sprašujejo, ali so sploh sposobni in zmožni za starševstvo. Le-to je v sodobni družbi vse bolj predstavljeno kot izredno odgovorna naloga. Na vsakem koraku različni mediji in strokovnjaki postavljajo nove zahteve, kriterije in ocene 'dobrih staršev' in 'zdravih otrok'. *»Diskurzivne analize revij v Sloveniji so pokazale izrazito medikalizacijo nosečnosti, poroda in materinstva, ženske pa so v popularnih znanstvenih diskurzih pogosto obravnavane kot objekti«* (Drglin, 2002; Švab, v: Rener idr., 2006: 53-75).

Ne gre le za to, da je ogrožen standard bodočih staršev, ko pomislijo na starševstvo, bojijo se namreč, da ne bodo zmogli zagotoviti življenjskega standarda za otroka, kot bi si ga želeli.

Kaj vse mora imeti danes otrok, da bo odrasel v 'zdravega posameznika'?! Nedvomno je tudi to eden od razlogov, zaradi česar se vse več mladih odloča za življenje brez otrok. Njihovo življenje lahko zapolnijo drugi projekti npr. kariera. So pa tudi drugi razlogi, ki vplivajo na odločitev 'proti otroku': negotovo partnerstvo, občutek negotovosti in strahu v lastno osebo, ekološke nevarnosti, vojne ipd.

Kako je otrok postal finančno breme za svoje starše?

Edini vidik človeškega življenja, ki bolj ali manj ostaja nespremenjen ne glede na vse druge spremembe, je vidik skrbi in vzgoje otrok. Danes se partnerja odločita, da bosta imela otroke, ko bosta zares lahko dobro poskrbela zanje. Ni več samo mati tista, ki nosi odgovornost za vzgojo otrok, ampak je ta naloga zadana obema. Eden največjih izzivov v celotni strukturi partnerskega odnosa je torej prihod novorojenčka. Med moškega in žensko tako vstopi nekdo, ki je čustveno izrazito zahteven, hkrati pa povsem odvisen od svojih staršev in njihovega funkcionalnega sodelovanja.

V drugi polovici dvajsetega stoletja se je z industrializacijo starševstvo ločilo od ekonomije. Odrasli ne 'potrebujejo več' otrok zaradi ekonomskih razlogov (delovna sila doma, starostno zavarovanje za starše, dediči posestva, dediči imena), otroci pa še vedno potrebujejo starše (biološke ali socialne), ki jim dajejo emocionalno in socializacijsko podporo. Ekonomske prednosti starševstva so z industrializacijo upadale, na njihovo mesto pa so stopili stroški. Tako je otrok v ekonomskem smislu postal finančno breme za družino. Danes imajo otroci predvsem 'psihološke prednosti' za starše. Odrasli potrebujejo občutek odgovornosti, občutek, da so nekomu potrebni, občutek, da nekoga osrečujejo ipd. (po: Ule, Kuhar, 2003).

Zakaj se danes ljudje odločajo 'za' otroke?

Danes mnogi strokovnjaki priznavajo, da je prišlo do pojava preveč odgovornega in zaščitniškega, celo posesivnega starševstva, kot smo omenili že prej. Zdi se, da je sama vzgoja postala znanost zase, saj se je lahko učimo iz različne literature in ne več le od starejših generacij naših sorodnikov. *»Otroštvo postaja vse bolj projekt, ki potrebuje skrben nadzor, stalen nadzor razvojnih stopenj in vodenje. Otrok postaja na nov način odvisno bitje, ki stalno potrebuje prisotnost odraslih oseb, ki definirajo, skrbijo, svetujejo, upravljajo s sedanjimi in prihodnjimi duševnimi in telesnimi potrebami otroka.«* (Ule, Kuhar, 2003: 59)

Takšna vzgoja še povečuje odvisnost od staršev, ki se vedno bolj daljša. Poleg tega starši danes svoje otroke še dodatno 'vežejo' nase (potreba po otroku kot posesti, lastnini) s svojimi zahtevami in velikimi aspiracijami ter vanje vlagajo velike investicije in želje za izživitve svojih sanj, ciljev. Spet drugi pa ob otroku ponovno odkrivajo in izražajo svoje potrebe po skrbi za druge, zmožnosti vživljanja, nežnosti, bližini ipd., vsem tem, kar jim v vsakdanjem

hladnem svetu manjka. Zaradi vsega tega se otrok čuti dolžnega svojemu staršu izpolniti njegova pričakovanja, ker ve, da ga bo le tako osrečil.

Če se na tem mestu ozrem na zadnje odstavke, se znajdem pred spoznanjem, kako velika pričakovanja gojimo do lastnih otrok. Kot da gre za nekakšno menjavo med starši in otroci, torej otrok mora staršu za njegovo skrb in predanost vrniti tako, da mu omogoči izražanje in doživljanje emotivnosti in kompenzira njegove neuresničene ambicije.

Materinstvo in očetovstvo

»Materinstvo je tisti segment družinskega življenja, pri katerem je v postmodernosti zaznati najmanj sprememb. Ta družbena vloga ostaja tudi v postmoderni družbi tipično moderna« (Švab 2001: 95). Ena od spolnih ideologij, povezana z obstojem dveh moral, temelji še danes na prepričanju, da je skrb za druge ena od temeljnih ženskih lastnosti, brez katere ženska ne more biti zares ženska. »Ženska morala je utemeljena v podobi matere, ki ničesar ne zahteva, temveč le daje, in moška v konceptu očeta, ki se v stiku z drugimi bori za čim večji položaj v družbeni hierarhiji delovnih mest in za čim večje plačilo« (Zaviršek, 1994: 30).

Danes se vse večkrat tudi javno postavlja vprašanje: Kje so očetje? *»Kljub temu, da oba spola približno enako ocenjujeta pomembnost družine, a različno občutita privrženost družini, gre pri ženskah za preobremenjevanje, medtem ko pri moških družina pogosto pomeni faktor razbremenjevanja v opravljanju vsakdanjih življenjsko neizogibnih opravil« (Jogan, 1995: 57). Če je oče v preteklosti veljal za osebo, ki preživlja družino in predstavlja temelj avtoritete, morale in discipline, potem danes očetova vloga ni več pomembna samo zaradi avtoritete, morale in zagotavljanja finančnih sredstev, ampak prihaja v ospredje tudi njegova koristna, uporabna pomoč pri negi in skrbi za otroke, ki je tudi ena izmed njegovih osnovnih pravic.*

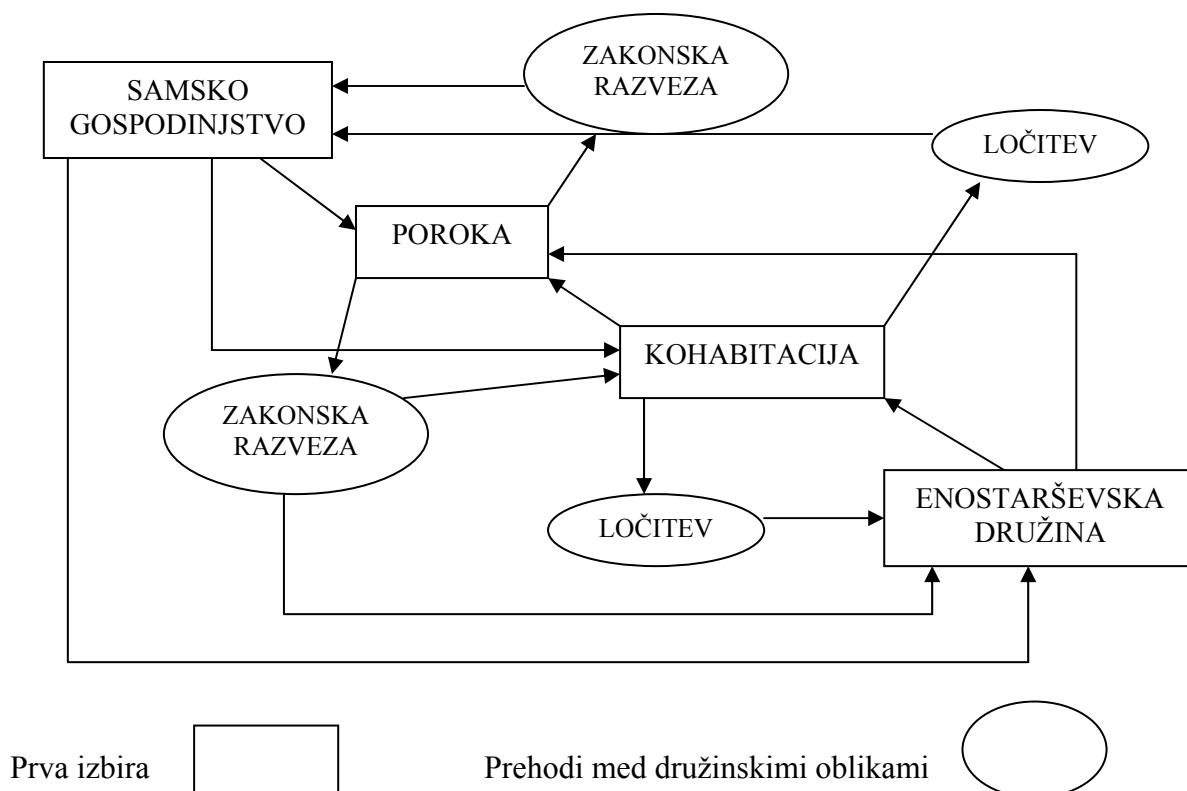
Lahko rečemo, da sodobni očetje izkazujejo več zanimanja za nego in varstvo svojih otrok. Ta trend je opaziti od sedemdesetih let dvajsetega stoletja, gre pa za premik od patriarhalnega družinskega modela v *novo očetovstvo*. Razlog za to spremembo je najti v spremembi ideologije očetovstva, v večji zaposlenosti žensk, večji enakopravnosti med spoloma idr. Spremembe se kažejo tudi na področju nosečnosti in poroda, v katerega se očetje vedno pogosteje vključujejo in so postali takorekoč del njega. Moški se s partnericami udeležujejo ultrazvočnih in ginekoloških pregledov ter hkrati želijo biti prisotni pri porodu.

Avtorica Švab omenja tudi, da v zadnjih letih opažamo stigmatizacijo, povezano s pojavom aktivnega očetovstva. Aktivno očetovstvo zajema očetovanje po razvezi in vse pogostejše zahteve očetov, da po razvezi prevzamejo skrbništvo nad otrokom. »Analiza sklepov sodišč o zaupanju otrok v varstvo in vzgojo očetom, kaže, da pri odločanju o tem komu bo otrok dodeljen, še vedno prevladujejo tradicionalni kriteriji, ki otroka povezujejo z materjo in posledično stigmatizirajo očete.« (Švab, v: Renner in drugi, 2006: 69).

Odločitev za enostarševsko družino

Odločitev za enostarševsko družino je danes bolj posledica prostovoljne izbire, razvez, ločitev kot pa smrti zakonca, kot je bilo v preteklosti. Je tudi nov tip družine, ki predstavlja enega od znakov predvsem ženske neodvisnosti. Večina javnosti se tudi strinja, da je bolje, če otrok živi le z enim staršem, kot da bi živel v konfliktni ali nasilni družini. Nekateri pravijo, da državna blaginja celo vzpodbuja enostarševske družine, saj jim nudi določene prednosti in ugodnosti (npr. prednosti pri dodelitvi socialnih stanovanj). Res pa je tudi, da tovrstne družine danes predstavljajo le nekakšno prehodno fazo. Največji problemi teh družin pa so vezani na revščino.

Shema 2: Izbire in prehodi med različnimi družinskimi oblikami (Vir: Drew, idr., 1998: 23):

Švab našteje nekaj razlogov za večanje deleža enostarševskih družin v postmodernej družbi (Renner idr., 2006: 68): večja enakost med spoloma ter spremenjene percepcije spolnih vlog v družbi, vstop žensk na trg delovne sile in posledično zmanjševanje ekonomske in socialne odvisnosti žensk od moških.

1.4.4. Oblike družin in spremenjen proces oblikovanja družine

»Oblika in vsebina družine se je skozi zgodovino stalno spreminjala, pri čemer je družina stalno gradila na enakih temeljih kot družba sama.« Spreminjala se je z vidika družinskih skupnosti, generacijskih odnosov, števila članov gospodinjstva, vlog članov družine v odnosu do drugih institucij in iz vidika življenjskih obdobj (Švab, 2001: 46).

»Postmoderne družine so nekakšna »rekombinacijska mreža« socialnega starševstva; očimskih/ mačehovskih/ pastorskih družin, ki se vedno bolj širi.« (Ule, Kuhar, 2003:25)

V zadnjih desetletjih se je zelo spremenil tudi proces oblikovanja družine. Vzporedno s spreminjanjem družinskih oblik in načinom življenja (ekonomska neodvisnost žensk, staranje populacije, individualizacija življenjskih stilov) pa prihaja tudi do sprememb na materialnem področju in v reproduktivnih vzorcih. Število porok vse bolj upada, starostna meja ob poroki in ob rojstvu prvega otroka pa se vse bolj zvišuje. Povečuje se število zunajzakonskih skupnosti, povečuje pa se tudi število zakonskih razvez. Razlago, zakaj prihaja do tega, najdemo v dveh teoretskih smereh. Prva, *ekonomska teorija* oblikovanja družine trdi, da so za to najbolj odgovorni vse večja izobraženost žensk in njihove večje zaposlitvene možnosti. Posledično so ženske zato manj ekonomsko odvisne od moških in manj naklonjene poroki. Druga teorija, ki pojasnjuje ta pojav, izhaja iz sociološke tradicije in trdi, da *povečana izobrazba žensk* vpliva na njihovo demografsko vedenje. Ženske se torej ne odpovedujejo vlogam matere in žene, ampak sprejem teh vlog odložijo na kasnejši čas (Černič Istenič, 1998: 157-158).

'Posebne vrste' družin v času postmoderne

V času, v katerem živimo, je mnogo otrok, ki jih ne vzgajajo njihovi roditelji, temveč drugi ljudje. Lahko so to otroci, katerih starši so se ločili ali se sploh niso poročili, lahko so to starši, kjer je eden od njiju umrl, ali pa sta umrla oba, ali pa morda nihče od staršev iz kakršnegakoli razloga ni mogel več skrbeti za otroke. Danes je po svetu tudi mnogo otrok, ki odraščajo v družinah, ki so oblikovane kot skupnosti istospolnih partnerjev, pretežno žensk. Takšne

družine imajo svoje posebnosti, zaradi katerih jih lahko dojemamo kot različne, čeprav le neznatno odstopajo od 'tradicionalnih določil'. Če so odrasli ustvarjalni in imajo podobne poglede na vzgojo, so lahko vse oblike družin za otroka dobre.

Institucija zakonske zveze v Sloveniji pa deluje tako, da formalizira le nekatere oblike intimnih razmerij in je zato oboje hkrati – pravica enih in oblika družbene neenakosti. Oblike družin so se začele spreminjati s paleto možnosti, ki so danes na voljo tistim, ki želijo imeti otroka; med njimi sta na primer oploditev z biomedicinsko pomočjo ali mednarodne posvojitve. Ljudje se morda nočejo poročati, toda to ne pomeni, da ne želijo imeti intimnih odnosov in otrok. Hočejo izbrati, kdaj jih bodo imeli in s kom. Vse več je takih, ki se jim zdi, da za starševstvo ni nujna biološka povezava z otrokom.

Posebne vrste družin in možne težave, s katerimi se srečujejo (*po: Satir, 1995: 129-146*):

- enostarševska družina se najpogosteje srečuje s težavo, kako predstaviti celovito podobo o moškem in ženski. Nemalokrat roditelj, ki je v družini ostal, ustvarja negativno podobo o tistem, ki je odšel, kar lahko zelo negativno vpliva na samopodobo sina in občutek vrednosti hčere. Največja težava v teh družinah pa je, da otroci ne izkusijo osrečujočega odnosa med moškim in žensko, zato odraščajo brez enega od zelo pomembnih modelov. (*Satir, 1995: 130, 131*).

- vse reorganizirane družine (avtorica jih poimenuje: *mešane družine*) začenjajo nove začetke z mnogimi zadržki. Zelo pomembno je dejstvo, da te družine ponovno združijo prej razdružene družine. Velika napaka je, če ljudje iz takšnih družin poskušajo živeti, kakor da drugi člani sploh ne bi obstajali. Za otroka je zelo pomembno, da so odrasli okoli njega odkriti drug z drugim in se zavedajo odgovornosti lastnih misli in čutenj. Otrok v takšni družini mora biti tudi prepričan, da ima svobodo v izražanju svoje ljubezni (tudi do ločenega roditelja).

- avtorica Satir omeni tudi »temeljne skupnosti«, ki so se pojavile po letu 1968 v zahodni Evropi, Severni in predvsem Južni Ameriki. Odrasli z otroki so iz različnih razlogov ustanovili skupnost, živeli so v isti hiši, si po določenem ključu delili odgovornosti in službe ter vzgojno delo z vsemi otroki. Nekateri so celo menjavali spolne partnerje. Kot prednost tako velike družine avtorica navaja mnogovrstnost zgledov, ki so bili na voljo otrokom. Največjo težavo pa je povzročala zahteva po dobrih medsebojnih odnosih med vsemi odraslimi, da bi lahko vzajemna vzgoja bila uspešna. Podobno je tudi v izraelskih kibucih, kjer večji del vzgojnega dela opravlja ženska kot pomožni roditelj. Pravi starši so bolj obiskovalci, ki imajo le malo opravka z vsakdanjimi življenjskimi izkušnjami svojih otrok.

Odločila sem se, da sem uvrstim tudi t.i. *institucionalno družino* (avtorica tega sama posebej ne omenja), v kateri skupine odraslih vzgajajo skupine otrok (npr.: domovi za otroke ali mladoletne, komune, druge »oblike razširjenih družin«). (po: Satir, 1995: 12, 13)

Satir strne, da »dogajanja v družini ne določa njena oblika. Ta le prinaša različne vrste izzivov, s katerimi se bo družina srečevala. To, kar končno odloča, kako bo družina zaživela v skupnosti, je proces, ki se odvija med družinskimi člani in spodbuja osebno rast ter dozorevanje vseh njenih članov in vsakega posebej.« (Satir, 1995: 145, 146)

Nekoliko drugačno, po mojem mnenju tudi bolj 'sodobno' tipologijo družin nam poda Renner (v: Renner idr., 2006: 17):

- o **Jedrna družina**, v katero avtorica uvrsti: biološke in socialne jedrne družine staršev in otrok, enostarševske družine ter adoptivne družine. Zanimivo na tej točki se mi zdi, da se odselitev odraslih otrok od staršev (praznenje gnezda) obravnava kot prehod iz biološke v socialno jedrno družino.
- o **Razširjene družine** predstavljajo tri- ali večgeneracijske družine, poligamne razširjene družine in plemenske razširjene družine.
- o **Reorganizirane družine** pa predstavljajo dopolnjene ali vzpostavljene družine, življenje v skupnostih (komuniski način življenja) in reorganizirane družine istospolnih partnerjev.

Avtorica omeni, da bi zadoščala tudi samo dvostopenjska tipologija in sicer delitev na jedrne družine (eno-, dvo-starševske in reorganizirane družine) ter na razširjene družine (klasične razširjene družine in razpršene razširjene družine).

Razpršene razširjene družine predstavljajo najpogostejši način družinskega življenja v Sloveniji. Gre za formalno ločena družinska gospodinjstva (staršev in otrok ali bratov in sestra ali drugih sorodnikov), ki bodisi živijo na razmeroma strnjenih lokacijah (npr. v isti hiši, v ločenih stanovanjskih enotah ali v bližini drug drugega), bodisi na različnih lokacijah. Pomembno je, da si kontinuirano nudijo vzajemno oporo in pomoč tako na materialni kot na čustveni ravni.

Čustvene oblike družin

Avtorica Kompan Erzar razloči tri čustvene oblike družin z vidika čustvene povezanosti med starši in otroki (2003: 116):

- »Pretirano zaščitniška družina« - med starši in otroki se vzpostavi izrazita, včasih pretirana čustvena bližina. Otroci bodo dobro opremljeni s temeljnim zaupanjem in izrazito zavarovanim okoljem. Najšibkejši člani bodo stalno porinjeni v odvisne vloge in ne bodo sposobni samostojnega delovanja. Zelo omejeno je v takšni družini tudi učenje iz lastnih izkušenj, kar posledično v članih vzbuja nesamozaupanje.
- »Popolna družina« - v teh družinah se podpira individualnost in primerno vedenje med člani družine. Otrok se v njej nauči biti vztrajen, dosleden, topel, sposoben za vzpostavitev in vzdrževanje globokih prijateljskih odnosov, imeti pozitivno samopodobo, kar pa povzroči težavo, je, da je posameznik prikrajšan za izražanje negativnih čutenj, nezadovoljstva in posledično za izkušnjo, kako aktivno rešiti konflikt. Vse stremi k identiteti družine, zato oseba, ki odraste v takšni družini, navadno izbere tudi partnerja, ki popolnoma ustreza merilom družine, ali pa ravno nasprotno, v ničemer ne ustreza tem merilom.
- »Kaotična družina« - kjer ni meje med zlivanjem in oddaljenostjo, kjer ni nobenega stabilnega vzorca odnosov in je stalnica občutenje negotovosti, nedoslednosti v vzgoji, spreminjanje stila, pravila se stalno spreminjajo, skratka, vlada nepredvidljivost tako glede družinskih članov kot glede njihovega mesta, vrednosti in moči. Navadno so osebe iz teh družin izrazito fleksibilne, vzdržljive ter organizacijsko in socialno spretno. Ko se osamosvojijo, so izrazito kreativne in zato prav s pomočjo te ustvarjalnosti ter zdravih odraslih odnosov zunaj družine prerastejo negotovo navezanost in se naučijo varne navezanosti.

Vsaka od teh družin pri otrocih spodbudi druge sposobnosti in moči in drugačne oblike nemoči in šibkosti.

Tako ali drugače '*ne-popolne*' družine

Človek je kot pripadnica ali pripadnik naroda rojen v že oblikovano zgodovinsko skupnost: rojstvo je od vedno načrtovano ali čisto naključno; ljudje danes, po Ustavi, o tem svobodno odločamo in pri tem se vse začne. Teorija predvideva idealne okoliščine - zakonsko skupnost,

v kateri se rodi načrtovan in zaželen otrok. Celo vidni sodobni teoretiki ohranjajo zastarelo terminologijo: *popolna* in *nepopolna družina*, in popolnost enačijo s številom staršev, se pravi z idealno dvojico matere in očeta. Pogoji za oblikovanje družine je zmeraj otrok, zato mislim, da je neprimerno, da teorija predpisuje oblike sožitja. Če se zgodi, da je v družini »odsoten« eden od staršev, je teorija stroga in razglašča nepopolnost in s tem tako imenovani *enostarševski* ali *enoroditeljski družini* jemlje vrednost.

Nepravilno je, da se kriteriji za sožitje z drugimi oblikujejo iz večinskega načina življenja in nepravilno je, da teorija problematizira ali celo razvrednoti drugačne družinske skupnosti. V mislih imam pisano paleto sodobnih družin - od tiste, ki je nastala tako, da sta se zakonca odločila za otroke, do onih, v katerih živijo otroci samo z enim izmed staršev, tja do tistih družin, ki se oblikujejo iz razvezanih zakonov (reorganizirane družine) vse do posvojiteljskih družin, ki so formalnopravno izenačene, družin z otroki in starimi starši (kjer so starši umrli ali zapustili svoje otroke), rejniških družin, začasnih rejniških družin (med tednom otrok v zavodu), družin, v katerih živita partnerja v zunajzakonski skupnosti (očetovstvo je treba uradno priznati pred ustreznim organom) in seveda istospolnih družin.

O 'popolnosti' lahko govorimo samo tedaj, kadar družina izpolnjuje svoje naloge, se pravi, kadar odrasli zrelo in odgovorno otrokom oblikujejo njihov življenjski prostor, jim pomagajo odkrivati svet in medčloveške odnose, napolnjujejo skupnost s pristno emocionalnostjo, vzgajajo za sožitje in strpnost do kakršnekoli drugačnosti, učinkujejo z zgledom, otroka spoštujejo ter s tem spodbujajo njegovo samospoštovanje in samopodobo. Zakaj bi bila za otroka 'nepopolnost' v tem, da je eden od staršev zapustil skupnost, umrl, duševno zbolel, se predal omami ali zaradi drugih razlogov ni zmozel starševske vloge? Zakaj naj bi bil otrok kaznovan z nalepko nepopolnosti, če oče že tedaj, ko je izvedel, da ga čaka očetovska naloga, te odgovornosti ni hotel sprejeti?

Nova terminologija za nove oblike bivanja

Zdi se mi nujno, da se spremembam prilagaja tudi terminologija. Če je za oblikovanje družine pogoj otrok, je v raziskovalnih postopkih najbolj primerno uporabljati širši pojem, kot je npr. *življenjska skupnost*. V mislih imam okoliščine, ko še ni otrok, ali pa tiste, ko odrasli otroci živijo skupaj s svojimi starši, sami pa še nimajo otrok, čeprav so že zaposleni in finančno neodvisni. Navsezadnje je treba izbrati ali ustvariti primerno ime tudi za ljudi, ki so se odločili, da bodo živeli povsem sami, za istospolne pare ali za življenje v komuni. Življenjska

skupnost se mi zdi najširši, najprimernejši in najbolj nevtralen izraz. Izbira bivanja je tako lahko povsem svobodna, toda tudi ta izbira in dejavnost v njej imata svoje meje.

Avtorica Renér (v: *Renér idr., 2006: 14*) opozarja, da bi bilo potrebno spremeniti tudi definicijo pojma 'mlade družine', prav zaradi poznih prehodov v starševstvo in sicer tako, da bi definirali mlado družino po starosti (najstarejšega) otroka in ne po starosti staršev (kot je to sedaj: eden od staršev mora biti mlajši od 30.let).

1.4.5. Družinski odnosi in družinske vezi med včeraj in danes

Družinski odnosi, tako na medgeneracijski kot na spolni osi, so danes mnogo bolj enakopravni kot v tradicionalni družini. V družini se danes poudarja medsebojno priznavanje prostora drugemu in življenjskega stila drugega, kar je bolj demokratično in bolj učinkovito. Obe strani tako pridobita lastno svobodo in mir. Odnosi med starši in otroki temeljijo na stalnem sklepanju kompromisov, saj se s tem zagotovi tudi solidarnost, lojalnost in zaupanje v odnosih med starši in otroki.

»Sorodstvene vezi smo pogosto in jih še vedno pogosto jemljemo za samoumevne in za temelj zaupanja, danes pa se moramo za zaupanje pogajati in barantati zanj, zavezanost pa je v teh razmerjih enako zapleteno vprašanje kot v spolnih razmerjih« (Giddens, 2000: 101).

Kar se tiče odnosov s širšim sorodstvom, lahko rečemo, da so stiki danes zelo okrnjeni in da je eden glavnih razlogov geografska razdalja. Iz tega izhaja tudi, da nastajajo večji in bolj očitni problemi, ko je potrebno poskrbeti za ostarele sorodnike. Starejši člani družine namreč danes dosegajo precej višjo starost in njihovi otroci so navadno že sami stari, ko njihovi starši potrebujejo skrb in nego. Zaradi manjšega števila otrok v družini se tudi skrb za ostarele razdeli na manjše število 'skrbnikov'. V družinah, kjer se odločijo, da bodo poskrbeli za svoje ostarele člane, navadno skrb in breme padeta na ženske, drugod pa odvisne ostarele osebe živijo v domovih za ostarele.

SKLEP: Kako kaže današnji družini v prihodnosti?

Družina je danes mnogo manj stabilna kot v preteklosti, kar prispeva k razvejanosti družinskih oblik. Med vsemi funkcijami družine je ostala še najbolj nespremenjena njena reproduktivna funkcija. Te ji ostale družbene institucije niso uspele prevzeti. Sodobna družina vključuje mnogo manj otrok kot pred leti. Družina je kljub vsem spremembam še vedno

primarna institucija za socializacijo otrok. Na osnovi tega lahko sklenemo, da doslej v razvoju človeške družbe ni prišlo do nastanka kakršnegakoli resnejšega »nadomestka družine« (Malačič, 2000: 65).

»Diagnoza, ki jo postavljamo za partnerstva, zakon, družino, je: več nestabilnosti, sprememb, prehodov in vmesnih oblik v družinskem življenjskem poteku« (Ule, Kuhar, 2003: 51).

Posameznik je vse bolj samozadosten in zdi se, kot da bo v prihodnosti 'živeti sam' imelo podoben pomen kot nekdanj 'živeti z družino' in danes 'živeti na koruzi in brez otrok'.

Nastanek sodobnih javnih služb je družini odvzel velik del funkcij socialne varnosti. Šole, bolnice, vrtci, invalidsko in pokojninsko zavarovanje so zmanjšali odvisnost posameznika od družine. Postopoma so izginjale tradicionalne norme in običaji, ki so bili deloma nadomeščeni s pravnimi predpisi sodobne države. Država danes zakonsko ščiti družino, vendar je njeno varstvo v praksi vse slabše in izgleda kot manj učinkovito od tradicionalnih norm.

1.5. Živeti v času postmoderne

Od vseh sprememb, ki pretresajo vsakdanje življenje v postmoderni, so za ljudi najpomembnejše tiste, ki se zrcalijo v intimnem in družinskem svetu (partnerstvo, ljubezen, seksualnost, medosebni odnosi, starševstvo). Velike družbene spremembe vedno tudi vplivajo na zasebno (intimno) družinsko življenje.

Podaljševanje izobraževanja je posledica težav v procesih zaposlovanja vpliva tudi na spremembe pri načrtovanju družine. *»Predindustrijska družina je bila partriarhalna skupnost, osrediščena okrog dela in ekonomije. Tudi za moderno jedrno družino je bila vsaj v zgodnji fazi modernizacije še značilna neenakopravnost med spoloma, z izpostavljeno vlogo moškega hranitelja in zapostavljeno vlogo ženske – gospodinje.« (Ule, Kuhar, 2003: 49)*

Danes pa je marsikaj drugače. Seksualnost je ločena od reprodukcije. Oblike družinskega življenja so pluralizirane (enostarševske, reorganizirane, razširjene...). Položaj žensk se je korenito spremenil, tako na področju izobraževanja kot zaposlitve. Družina izgublja pomen ekonomske skupnosti in vse bolj postaja 'socialno-emotivna skupnost'. Ljudje se danes združijo v partnerstvo na podlagi romantične ljubezni in ne več le na podlagi materialnih interesov.

Znanost ni priskrbela vseh odgovorov, kot so to pričakovali v moderni: nismo premagali revščine, bolezni in različnih oblik zlorabe. Teorije danes pa postajajo vse bolj neskončni diskurzi brez absolutnih odgovorov.

1.5.1. Družbene spremembe na prehodu iz modernosti v postmodernost (po: Lawson idr., 2004: 33):

- *Porast individualizma*
- *Naraščanje raznolikosti družinskih oblik*, spremembe zakonov (ločitve, dekriminizacija homoseksualnosti);
- *Spolna revolucija*: redefinicija ženske spolnosti, razširjanje kontracepcije, feministična in druga družbena gibanja;
- Na področju *zdravja* je posebno ogroženo zdravje žensk in etničnih manjšin ter tistih, ki so za delo »nesposobni«, na delovnih mestih so diskriminirane družbene manjšine;
- Upad vpliva *religije* zaradi raznolikosti vrednotnih sistemov v multikulturni družbi;
- *Spremenjen potek življenja* (osnovna enota je posameznik, ne družina, in človek lahko doživi celo vrsto družbenih situacij, ki so družbeno konstruirane, tako da način, na katerega oseba začne potek življenja in ga doživlja, lahko vpliva na to, kako ga bo končala);
- *Demografske spremembe*: daljšanje pričakovane življenjske dobe in manjše družine;
- Močno širjenje različnih *vrednotnih sistemov* v vsaki družbi; ni več enega samega sistema, ki bi dominiral v družbi, *družba* je postala bolj mrežno povezana in manj hierarhična, razredne delitve so manj čiste in toge, delavski razred ni več najpomembnejša skupina, pomembne postanejo drugačne vrste družbene razcepljenosti;
- Porast možnosti *družbene mobilnosti* s spreminjanjem poklicne strukture, *zaposlitvene priložnosti* postanejo večje za ženske in manjše za moške fizične delavce, *izobraževalne priložnosti* postanejo večje za ženske;
- *Nove tehnologije*: vpliv na gospodinjstva, prosti čas, pojav dela na domu, nove informacijske tehnologije spreminjajo družbene priložnosti, razvoj množičnih komunikacij, mediji uporabljajo podobe zamenjanih vlog v reklamne namene;
- *Priseljevanje*: vnašanje etnične raznolikosti, pojav novih *neodvisnih dežel* zaradi dekolonizacije v preteklosti, rušenje komunističnih sistemov in zahodna *demokratizacija*, porast *nacionalizma*;

- Menedžerska revolucija in porast služnostnega sektorja ekonomije, upad proizvodnje, porast globalne trgovine;

→ vse to je vodilo k novim razsežnostim stratifikacije po: spolu, etnični pripadnosti in statusnih skupinah, po nesposobnosti (sodobne razprave se osredotočajo na družbeno konstrukcijo nesposobnosti in socialno odzivanje nanjo z elementi izgube, ki jih izkusijo tisti, ki so tako označeni), lokaliteti (regionalne neenakosti), starosti (mlajše osebe dobivajo nižje plače, so pod višjo socialno kontrolo in imajo večjo stopnjo nezaposlenosti; starejše osebe imajo nizke pokojnine in prihodke in doživljajo pomanjkanje vključenosti) in spolni usmerjenosti. Različne razsežnosti neenakosti se med seboj prepletajo in tvorijo mnogovrstne oblike prikrajšanosti. Čeprav so pogloblitve oblike, kot so razredna pripadnost, spol in etnično poreklo, še vedno najbolj vplivne, pa obstajajo tudi drugi vidiki neenakosti na nivoju individualnih življenj, ki so prav tako pomembni.

Podobne spremembe kot na področjih sobivanja se dogajajo tudi pri delu in izobraževanju: različne in nestabilne zaposlitve; menjava obdobji pre zaposlenosti z obdobji nezaposlenosti v življenjskem poteku; vstopanje in izstopanje, pa spet vstopanje v izobraževalni proces; dokvalifikacije, prekvalifikacije in destabilizacija trga dela.

1.5.2. Individualizacija v poplavi izbir in iskanje kompromisa

Danes je vse predmet individualne izbire in odločanja: identiteta, telesnost, religija, socialne vezi, delo, spolnost, zakon, družina, starševstvo... Individualizacija zahteva aktivno sodelovanje ljudi. Neprestano se moramo organizirati, postavljati cilje, prepoznavati ovire in ob tem tehtati interese, moralo ter hkrati posledice naših odločitev.

Vsak dan je posameznik izpostavljen vseobsežni medijski in tržni ponudbi, v katerih se mora odločati, s tem pa obvezno tudi tvega, ker jih ne more predvideti in nadzorovati. V družini je več članov, ki se morajo vsak zase, a tudi skupaj, odločati med vsakodnevnimi izbirami. Potrebno je iskati ravnotežje med nasprotnimi ambicijami in hotenji drugih članov družine. Tako moški kot ženske morajo načrtovati svoje življenje in kariero, poleg tega pa pomagati svojim otrokom pri odločanju za njihova življenja.

Da bi se posameznik lahko pametno odločal, potrebuje ustrezne informacije, sposobnosti, znanje, ustrezen dohodek in tudi čas. Danes po eni strani doživljamo izboljšanje življenjskega standarda, zvišuje se pričakovana življenjska doba, informiranost, vedno boljša pa je tudi

izbira in dostopnost različnih storitev (zdravstvenih, socialnih...). Po drugi strani pa smo stalno v dvomu glede zaposlenosti in glede časa. Predvsem od posameznikovih zmožnosti za načrtovanje življenja in informiranosti je odvisno, kako se bo vsak znašel v svojem življenju.

Vpliv individualizacije na vrednote in norme

»Človek kot oseba je vrednota sam po sebi« (Bajzek, 1997: 16). Nekatere stvari v vsakdanjem življenju cenimo same po sebi, nekatere pa po tem, kako nam lahko služijo. Zato tudi razlikujemo vrednote, ki so to same po sebi od »uporabnih vrednot«, ki imajo svojo vrednost v koristnosti. Pri stvareh, ki so vrednote same po sebi, iščemo enkratnost, nekaj, kar je neponovljivo, pri uporabnih vrednotah pa le tisto, kar lahko uporabimo.

Nekoč je otrok živel v svetu norm in vrednot, ki jih je ponotranjil in so mu služile kot socialna kontrola za vedenje, pri tem pa mu je pomagalo tudi zunanje okolje. Toda današnje okolje ni več normativno. Danes se otrok težko poistoveti s komerkoli, hitro pa se nauči biti previden in zvit, da se zna v protislovnosti norm in omejitev izogibati konfliktom, ki ga čakajo. Če otrok želi preživeti v takšnem svetu, mora biti zelo prilagodljiv. Obkroža ga ogromno različnih svetov (dom, šola, TV, služba, prijatelji) in neenotnih pogledov na svet, norme in na vrednote. Tako je otrokova zavest vse bolj razdrobljena, ko opaža razlike med ponotranjenimi vrednotami, ki jih je pridobil v otroštvu ter zahtevami življenja, ko je stalno pod udarci sprememb idej in mnenj. (po: Bajzek, 1997)

Postmoderna družba je podvržena naglim in nenehnim spremembam, ki se jim je potrebno vseskozi prilagajati in si sproti ustvarjati nove načine bivanja. Prav tu se vsak posameznik znajde na polju nenehne izbire različnih ponudb nasprotujočih si vrednot in vedenj.

Klasična podoba življenjskega cikla in njegova kritika

Klasični družinski življenjski cikel (po: Kuhar, Ule, 2003: 53), ki temelji na domnevi, da je »družina stabilna in trajna družinska skupnost, ki traja od osnovanja partnerske skupnosti do smrti partnerjev«, zavzema devet stopenj:

1. doba oblikovanja družine (zakonca brez otrok),
2. začetek razširjanja družine (prvi otrok mlajši od 2,5 leta),

3. predšolsko obdobje otrok (prvi otrok manj kot 6 let),
4. šolsko obdobje otrok (prvi otrok med 6. in 13. letom),
5. mladostniško obdobje otrok (prvi otrok med 13. in 20. letom),
6. postadolescentno obdobje otrok (od 20 let do odhoda prvega otroka iz družine),
7. začetek zoženja družine (od odhoda prvega do odhoda zadnjega otroka iz družine),
8. zožena družina (»prazno gnezdo«),
9. ovdovelost (od smrti partnerja).

V osemdesetih letih se je ta shema začela rušiti. Zdi se, kot da v zadnjem času v vseh razvitih državah pojav univerzalnih in vseživljenjskih učno-izobraževalnih procesov, ki so v preteklosti spadala v določeno življenjsko obdobje mladine, sedaj razširja na vse generacije in vse življenje. Vse bolj pomembno je permanentno izobraževanje, samooblikovanje, stalno redefiniranje svoje identitete in oblikovanje lastnega življenjskega stila. V preteklosti so se vse te dejavnosti odvijale v mladostnem moratoriju.

Prehodi iz mladosti v odraslost so torej vse bolj nejasni, netradicionalni in vse bolj pluralistični. Zaradi problemov v zaposlovanju in ekonomskem osamosvajanju mladih, pa so tudi vse bolj tvegani in negotovi. Tako v določene dejavnosti, ki so bile v preteklosti značilne za odrasle, vstopajo današnji mladi ljudje že zelo zgodaj (npr. potrošništvo in spolne izkušnje), medtem pa se prehod v ustvarjanje lastne družine in spočetje otrok pomika globoko v odraslost. Odločitve, ki so bile sprva vezane na mladost (npr. zaposlitev, izobraževanje, družinsko življenje), lahko danes v kateremkoli odraslem življenjskem obdobju »začneš znova« udeležati. Vse več študentov dela in vse več odraslih se vrača v izobraževalne procese. Tako si v mnogih pogledih življenjski stili mladih in odraslih postajajo vse bolj podobni. Novejši demografski in statistični podatki kažejo, da se znotraj zgoraj opisanega življenjskega poteka družine pojavljajo nove faze, nekatere faze se daljšajo, druge krajšajo itd. Zgoraj opisan cikel pa tudi ne upošteva pluralnosti družinskih oblik, prekinitev družinskih skupnosti in ponovnih vzpostavitev novih družinskih skupnosti.

Z vsemi spremembami, ki jih prinaša postmoderna, postaja tradicionalen koncept in vzorec »*poteka življenja*« (Ule, Kuhar, 2003), skozi trdno zamejene faze, ki jih predstavljajo vstopi v institucije (šola, delo, družina), vprašljiv. Zlasti vse bolj fluidne so meje med mladostjo in odraslostjo.

»Ekonomska racionalizacija, spremenjeni pogoji dela in nove kulturne perspektive so spremenile tradicionalne modele življenjskega poteka. Danes smo priča spremembam v načrtovanju biografij, rastočemu odcepljanju zlasti moških in ženskih življenjskih zgodovin od normativno predpisanih zaporedij življenjskih dob. Ni še povsem jasno«, kot meni Heinz, »ali te težnje pomenijo radikalno novo konstrukcijo pomena življenjskih dob (zlasti mladosti in starosti), kot tudi pomena dela in družinskega življenja, ali le novo kombinacijo elementov življenjskega poteka, ki so vse bolj na razpolago posamezniku« (Heinz, 1991: 13; po Ule, 1993: 166).

Prihaja do ključnih sprememb tudi v poglavitnih institucijah:

- *družina*: avtoriteta staršev slabi, jača pa se avtoriteta mladih; partnerstvo namesto poroke; naraščanje samskega življenja...
- *izobraževanje*: podaljševanje izobraževalnega obdobja, diverzifikacija izobraževalnih karier...
- *delo*: fleksibilnost zaposlitev, vseživljenjsko izobraževanje, poudarek na individualni samouresnitvi skozi kariero...
- *politika*: vse manj participativne moči tako mladih kot odraslih v oblikovanju politične volje;
- *vsakdanje življenje*: mediji prikazujejo določene vedenjske vzorce, ki se vključijo v glasbo, kozmetiko, modo, komuniciranje in spolnost posameznikov (Ule, Kuhar, 2003: 39).

1.5.3. Posledice postmoderne za posameznika in njegove odnose z drugimi

S tem ko se značilnosti odraslosti (zaključek šolanja, vstop v zaposlitev, finančna neodvisnost, lastno gospodinjstvo...) zamikajo v začetek tridesetih let, vse večje pretrese doživljajo odraslost in njene klasične institucije, predvsem družina. Starševstvo in družina nista več samoumevna projekta, ampak sta povsem stvar individualne presoje.

V obdobju postmoderne so se spremenile vse vrste razmerij: tako partnerska, prijateljska, družinska, kot tudi razmerja na trgu dela, v izobraževalnem sistemu in preživljanju prostega časa. Spremembe so se zgodile v razmeroma kratkem času, v obdobju ene generacije, zato se izkušnje današnjih mladih bistveno razlikujejo od izkušenj njihovih staršev. Posameznik še v nobenem času ni bil podvržen tolikim pravicam in odgovornostim, ki mu jih sedaj nalaga

družba. Novi vzorci vedenja, nove socialne vloge, nove perspektive razmišljanja,...vse to prispeva k vidnim spremembam v odnosih in družbenih razmerjih, v katere je vpleten posameznik.

Kaj nam danes pomeni intimnost?

Med intimne odnose lahko umestimo odnose med starši in otroki, zaupna prijateljstva, trdne sorodniške vezi, v prvi vrsti pa so to odnosi, zasnovani na spolni ljubezni. Značilnosti intimnih odnosov so naslednje: medsebojno vplivanje in odvisnost, razvijanje in vzbujanje vzajemnih čustev in mišljenja, sodelovanje v skupnih dejavnostih in podobni cilji. Intimnost je v postmodernejši družbi postala osrednji del posameznikovega življenja ter tudi aktualna tema tako družboslovnih znanosti kot literature o samopomoči. *»To so odnosi, v katere ljudje vložimo tudi največ energije, pozornosti, napora za to, da jih vzpostavimo in ohranimo, če so nam v prid, ali pa energije in napora za to, da jih spremenimo ali se jih rešimo, kadar zaidejo v krizo.«* (Ule, 1993: 65)

Giddens v svojem delu *Preobrazba intimnosti* govori o ustvarjanju »nove intimnosti« v pozni moderni. Bistveni element nove intimnosti postaja emocionalna komunikacija med partnerji: *»Intimnost ne pomeni, da te drugi vsrka, temveč da poznamo njegove značilnosti in mu dajemo na razpolago svoje.«* (Giddens 2000: 99)

Pluralizacija družinskega življenja

Zaradi različnih oblik individualizacije življenjskega poteka in zgoraj omenjenih sprememb v družinskem življenju prihaja do še večje *pluralizacije družinskega življenja* (Beck, Beck-Gernsheim, 1990; Beck, 1994; v: Ule, Kuhar, 2003:54):

- prihaja do vedno več *reorganiziranih* družinskih skupnosti, ko partnerji zaradi ločitve, izgube prejšnjega partnerja vstopijo v novo družinsko skupnost;
- zato tudi biološko starševstvo vse bolj nadomešča *socialno starševstvo*, kjer v vlogi starša nastopa tisti, ki v resnici živi in skrbi za otroka;
- po drugi strani pa *rojstvo otroka* ni več vezano na partnersko zvezo ali vzpostavljeno zakonsko skupnost, ampak gre lahko za zavestno odločitev za enostarševsko družinsko skupnost in
- obratno, da se partnerja zavestno odločita za življenjski stil *brez otrok*...

Vloga ženske v spremenjenih družinskih razmerjih

»Zakon enakosti« je bil eno od osnovnih gesel modernizacije. Na podlagi tega zakona so se spremenili tudi ženski življenjski poteki, tako da današnja ženska na osebni ravni stremi k lastni sreči, na družbeni ravni pa k vse večji izobraženosti in dobrem položaju na trgu delavne sile. Še pred nekaj desetletji so veljala splošna prepričanja, da so dvajseta leta najbolj primeren čas za rojevanje otrok, trideseta pa so veljala že skoraj za prepozna. Družbeno sprejemljiva meja za materinstvo se je podaljšala do zgornjih bioloških mej za porod z medicinskimi zagotovili in medijskimi predstavitvami uspešnih mater v poznih letih. Tako so višja izobrazba žensk in boljša (sploh pa družbeno sprejemljiva) sredstva za nadzor reprodukcije, spremenili časovni red materinstva.

V družini danes služita denar oba zakonca, medtem ko je neplačano gospodinjsko in družinsko delo še vedno bolj obremenjujoče za žensko. Tako so se sodobne ženske znašle v krutem razcepu: ali se zaradi otrok odpovedati npr. zaslužku in karieri, ali se zaradi slednjega odpovedati družini in otrokom, ali pa se zaradi obojega in zaradi posledične dvojne zaposlenosti odpovedati času zase. Toda vseeno, ženske si danes še vedno želijo postati matere. V času individualizirane družbe je postala želja po otrocih celo del iskanja smisla. A zaradi zmanjšanih in omejenih možnosti za zaposlitev, finančne negotovosti, napetega delovnega urnika in zaradi tveganja materialne odvisnosti ob morebitni ločitvi tej želji le težko sledijo. Zato se tudi večja število žensk, ki gredo skozi življenje brez otrok.

Spremembe življenjskih potekov pa se odražajo tudi v 'novih starih mamah', ki imajo prav tako svoje cilje zunaj družine. Tudi one se znajdejo v dilemi, ali naj vse te cilje opustijo, da bodo na voljo kot varuške ali babice. Jasno je, da dobro razvita mreža vrtcev ali porodniški dopust še zdaleč nista dovolj.

1.6. Težave, s katerimi se srečujemo v času postmoderne

1.6.1. Posameznik in njegova vprašanja

Ideal sodobne družbe: »Kdo bi ne želel ostati večno mlad?«

Mladostnost postaja vse bolj želeni stil vseh generacij v družbi. Tudi vključevanje v mladinske kulture ni več vezano na izključno mlade, saj se vanje vključujejo vse mlajši otroci in tudi starejši ljudje. Želja po ohranjanju mladostnosti se kaže tako v videzu kot v obnašanju odraslih, ki skušajo uživati in se kar se le da izogibati odgovornostim. Ta 'neskončna mladostnost' zavaruje posameznika pred terorjem odraslosti, a hkrati podaljša stanje nejasnosti pred dokončno stabilizacijo v odraslosti.

Tudi t.i. »*kriza identitete*« se zaradi sprememb v prehodu v odraslost in zaradi destabilizacije mladosti nadaljuje v odraslosti. Borba za to, da danes ostaneš '*to, kar si*', zahteva mnogo navora, dela, znanja, sposobnosti in tudi materialnih sredstev. Potreben je močan občutek sebstva in mnogo socialnih in tehničnih spretnosti, učinkovit vedenjski repertoar ter vključenost v pomembne socialne in poklicne mreže. Poleg tega pa so pomembni tudi psihološki dejavniki (emocionalna stabilnost, sposobnost empatije, fleksibilnost, sposobnost kritičnega razmišljanja, moralne presoje ipd.), ki posamezniku dajo psihološko moč za uspešno razumevanje in obvladovanje ovir in priložnosti, s katerimi se v vsakodnevnem življenju soočaja. Vse zgoraj naštetu imenujemo »*identitetni kapital*« (Ule, Kuhar, 2003), na osnovi katerega se posameznik nato uspešno in dejavno ter opazno lahko vključuje v družbeno življenje.

Tržni model, v sodobni postmoderni družbi, je usmerjen na posameznika in ne na družino. Poudarja posameznikov uspeh, prestiž, kariero, telesni videz, športno udejstvovanje, meditacijo... 'Vpliv' medosebnih odnosov, zakona in družine je izključen oziroma sploh neupoštevani.

Identitetna zmeda v sodobni mladosti in socialna odvisnost mladih

Tisto, kar je danes zgodovinsko novo, je pozno doseganje ekonomske avtonomije in vedno bolj zgodno doseganje avtonomije v potrošnji, intimni sferi itd. Individualizacija in spremenjeni družbenoekonomski odnosi (npr. brezposelnost mladih) mlade danes silijo v

razvoj identitete, ki bi ga lahko po prejšnjih merilih označili za »neuspešno identiteto«. Življenjski potek je namreč zelo negotov, takšne pa so tudi izbire v procesih individualizacije, kljub temu, da jih je mnogo.

S pojmom »identitetne zmede v sodobni mladosti«, Marcia poimenuje pojav zgodnjega odraščanja in podaljševanja socialnega infantilizma hkrati. Avtor (1994; v: Ule, Kuhar, 2003: 36) v svojih raziskavah (1984-1994) ugotavlja, da se vse manj mladih odloča za gradnjo svoje identitete na podlagi stabilnih, zavezujočih odnosov, ki bi podpirali »pozitivno identiteto«.

Marcia razlikuje štiri oblike identitetne difuzije v sodobnem svetu, in sicer:

- Kulturno-adaptivna difuzija: posameznik se izmika kakršnikoli zavezi. Ta oblika nejasne identitete se kaže kot nov trend v razvoju mladostniške identitete in je odgovor na negotove družbene razmere.
- Motena identiteta: razvoj osebnosti nazaduje v smislu socialne izolacije, neuspehov v vsakdanjem življenju in begom v fantazije o lastni veličini kot obrambi pred porazi v realnem svetu.
- Ležerna identitetna difuzija: na videz je oseba socialno zelo kompetentna in integrirana, ima veliko stikov, toda brez globljih čustvenih vezi. Ta identiteta prikriva identitetno difuzijo in osebnostne poraze (sodoben hedonistični tip mladih).
- Razvojna difuzija identitete: zanjo je značilna nejasnost, neodločenost in nepovezanost. Je predvsem prehodni pojav na poti k predelani identiteti, od moratorijske identitete pa se razlikuje v tem, da je ne spremljajo kriza, eksperimentiranje in medsebojna soočenja posameznikov.

Mladi imajo danes čas za eksperimentiranje z možnimi bodočimi identitetami. Toda to ima pozitivne učinke le na tiste, ki to hočejo početi in imajo možnost. Tisti, ki se ne odločijo za takšno »varijanto«, pa so obsojeni na čakanje, kar ima seveda negativne posledice, kot na primer: podaljšana odvisnost od staršev ali socialnih institucij države, manjša avtonomija, zmanjšana odgovornost v sedanjosti, pasivnost, negotovost glede prihodnosti ipd. Tudi avtorici Kuhar in Ule (2003: 26,27) opozorita na novo vrsto t.i. »socialne odvisnosti« posameznika, ki se navezuje na hitre spremembe življenjskih razmer, trenutnih priložnosti, medijev in tržnega oglaševanja. Omenjata dve »problematici strategiji delovanja v današnji družbi«, in sicer:

- razširjenost ločitev v sodobni družbi kot odraz reševanja družinskih in partnerskih težav, in menjavo partnerjev ali zatekanje k raznim »kvazi svetovalcem«...

- še ena strategija pa se navezuje na fragmentacijo življenja, ki je »neposredno povezana z vse večjim pritiskom trga, potrošne ponudbe, ki nam ponujajo vedno nove dejavnosti, smernice, trende, stile in vse manj možnosti za vodenje dolgoročnih življenjskih strategij...«

Individualizacija mladosti prinaša očitno vse večjo osamljenost in izolacijo mladih. Mladi se sicer dobro prilagajajo novim družbenim razmeram, s tem ko razvijajo nove, bolj prefinjene oblike identitete, vendar jim manjka subjektivnih moči za soočenje s posledicami. Oblikovanje identitete posameznika, se mi ne zdi več projekt, ki se enkrat zaključi, temveč postaja neko nenehno vseobsežno iskanje, ki se nadaljuje v neskončnost.

Zdi se tudi, kot da je vse težje vzpostaviti poglobljene medosebne odnose, še težje pa se je motivirati za njihovo ohranitev. Vse več je t.i. narcističnih značajskih tipov, ki se stalno naslanjajo na druge, saj so skrajno ranljive osebe. S tem ko se opirajo na druge, imajo tudi »krivca« za svoje neuspehe. Takšne osebe se na vse pretege trudijo zadržati primerno distanco do drugih in se ne odpirajo pred drugimi, da lahko zavarujejo svojo samopodobo.

Zelo zahtevno področje razvoja, ki čaka mladega odraslega, se mi zdi tudi odhod od doma in začetek samostojnega intimnega odnosa. »Obdobje samske mlade odraslosti je nekakšna priložnost, da posameznik »izbere«, kaj iz svoje izvirne družine želi vzeti s seboj in kaj želi pustiti za sabo na poti v svoje življenje« (Skynner, Cleese; 1993). Razmejitev od družine poteka na več ravneh, tako na ravni pričakovanj in poklicne identitete kot na ravni spolne identitete in izbire partnerja. Glede zadnjega se mladi odrasli ne sprašuje samó - kaj si želi od odnosov in intimnosti ali kaj si želi kot ženska ali moški - ampak tudi, kaj se bo zgodilo, če ostane sam, če ne bo poiskal nikogar zase, kaj če ne bo nikomur dovolj všeč, kaj če ne zna imeti rad... Gre torej tudi za vprašanja, ki so povsem individualna, a boleče privrejo na površje npr. ob koncu zaljubljenosti, ko se prekine čustvena zlitost zaljubljenec. Težave, s katerimi se mladi odrasli srečujejo na svoji poti, se tičejo tudi študijskih težav in pritiskov domačih, kar je lahko povezano s čustvenimi zapleti, ki jih pri starših sproži študentov ne-odhod od doma, njegova materialna ali finančna ne-samostojnost, ne-resna(-e) zveza(-e) in ne-zaposlitev. Zato nemalokrat mladi dvomijo vase, izgubljajo samozavest in so izrazito ranljivi.

Če strnem, bi lahko rekla, da je razvojna naloga mladega odraslega sprejeti odgovornost za lastno čustveno in finančno neodvisnost (preživetje), ki pomeni diferenciacijo sebe od izvirne družine, razvoj intimne povezave z vrstniki in zagotovitev lastnega finančnega in poklicnega preživetja. Mnogo avtorjev trdi, da so nerazrešene vezi s primarno družino najpomembnejši dejavnik ne-uspešne navezave intimnih odraslih navezav. *»Visoka raven anksioznosti, ki je povezana s slabo razrešenimi stresnimi dogodki v izvorni družini, lahko močno zaplete in onemogoči posameznikovo pot samostojnega odraslega razvoja«* (Kompan Erzar, 2003: 57).

Možnost izbire, ki jo imajo danes mladi, po eni strani bogati življenje posameznika, po drugi strani pa predstavlja past zaradi množice ponujenih opcij, ki se za mlade ne zaključijo vedno najbolje. Z vsako opravljeno raziskavo postaja vse bolj jasno, da vsakdanji svet mladine v Sloveniji čedalje bolj sestavlja mešanica apatije, resignacije in umika v zasebnost (Ule, 2002).

Sposobnost odločanja kot problem v sodobni družbi

Razvojna psihologija ugotavlja pri današnjih mladostnikih in adolescentih zakasnel razvoj sposobnosti odločanja. Tudi osebna identiteta zahteva vrsto odločitev od mladega človeka, ki se vedno težje odloča, kaj naj prizna kot svoje in kaj naj odkloni, ker ima po eni strani vedno večje možnosti izbire (diferenciacija poklicev, vedno večji svetovnonazorski pluralizem in relativizem), po drugi strani pa vedno manjše možnosti zgledov in vrednostnih predstav.

Zato narašča negotovost, ki se izraža v tem, da bi mlad človek rad čim več možnosti, če bi šlo, kar vse. Biti vse, pa pomeni enako, kot biti nič. Pot k sebi, po mojih izkušnjah, zahteva odločitev za eno vsebino, ki jo boš potrjeval s svojo dejavnostjo in bo prek izkustvene in doživljajske ravni postajala vedno bolj del tebe in tvoje zavesti.

Tradicionalna mladost je pomenila uvajanje v odraslo družbo, kar se poimenuje tudi kot *»prehodni psihosocialni moratorij«*. Ta je časovno omejen in vsebinsko zožen, kjer imamo krajše obdobje uvajanja v odraslost. Mladostniki imajo status novincev, prehod v odraslost pa morajo potrditi odrasli in njihove institucije (starši, delo, okolje). Stopnja kulturne avtonomije mladine je nizka, način kontrole institucij je neposreden, oseben in strog. Prehodni moratorij ima vse značilnosti privzete identitete (mladostniki s *privzeto identiteto* niso prišli do izvršitve obvez skozi samoraziskovanje. Zanje je torej značilna razrešitev krize identitete z odsotnostjo eksploracije), kot jo je definiral Marcia (1994; po Ule 2000: 133-135).

Z razvojem v postmoderno družbo se razvije nov tip mladosti, ki daje poudarek izobraževanju in samooblikovanju mladega človeka; imenuje se *»izobraževalni moratorij«*. Ta je časovno razširjen in vsebinsko bogat, mladi imajo čas za oblikovanje svoje osebnosti, interesov in potreb, torej lastnega življenjskega poteka. Mladost tako postane čas in prostor za ustvarjanje individualiziranih identitet, edinstvenih življenjskih stilov, fleksibilnejših oblik zaposlovanja in novih oblik partnerskih in družinskih skupnosti.

»V sodobnih tehnološko razvitih družbah starost posameznika postopno postaja vse manj pomembna, vendar kljub temu družbena pričakovanja še vedno ostajajo pomemben dejavnik normativnosti pomembnih dogodkov.« (Umek 2004: 667)

Avtonomija nas-proti solidarnosti

Za odgovorno odraslost potrebujemo tako uveljavljanje lastne individualnosti kot sposobnost za skupnostno delo. To je v sodobnem svetu zelo težko uskladiti, saj je le-ta izrazito individualistično usmerjen. Poudarjanje individualnosti pa se izkaže kot zelo »uporabno« za različne tržne, medijske in politične manipulacije z ljudmi (potrošniki, volilci, delavci). Danes mora vsak posameznik uskladiti potrebo po ohranjanju svoje avtonomije in hkrati upoštevati ter nenehno graditi na čutu za gojenje odnosov z drugimi (solidarnost). V tradicionalnih družbah se je prvo pripisovalo moškim, drugo pa ženskam, toda danes potrebuje posameznik oboje. Če oseba deluje le na podlagi avtonomnosti, je narcistično zazrta vase (*»adolescentska odraslost«*), če pa le na podlagi odnosnosti, pa podlega manipulacijam (*»infantilna odraslost«*), v nasprotju z *»zrelo odraslostjo«* (Erikson, 1964: 131).

1.6.2. Vprašanja povezana z medosebnimi odnosi

Enakost moških in žensk za skupno prihodnost

Začetke spreminjanja nazorov o manjvrednosti in podrejenosti položaja ženske v primerjavi z moškimi so prinesla nova odkritja v medicini in psihologiji. Izsledki kažejo, da odkrito in spoštljivo ravnanje s čustvi pri moških vpliva na njihovo splošno zdravje in počutje ter posledično na dolžino življenja. Stereotipi pravladujočih moških in podrejenih žensk so se umaknili zagovarjanju enakopravnih in enakovrednih medosebnih odnosov. Mnogi moški, ki so se oddaljili od stare vzgoje, zato danes občutijo več osebne svobode in polnosti življenja. Seveda pa so na drugi strani še vedno tisti, ki jih navdaja strah, ker ne vedo, kako ravnati z

žensko, ki želi imeti enako moč kot oni, in niti ne vidijo pozitivnih stvari, ki bi jih ta enakost lahko prinesla.

Satir vidi rešitve za bolj zdravo in močno družino v udejanjanju enakopravnosti. *»Če zares želimo pospešiti razvoj človeštva, moramo preoblikovati sedanje duhovne, psihološke, čustvene, družbene, telesne, pravne in razumske zaznave. Doslej nam je bilo na voljo le malo ustreznih začrtanih smeri in še manj uresničenih modelov enakosti med ljudmi... Tak ideal je sicer bil prisoten globoko v naših srcih, vendar ga ni bilo v dejanjih. Bilo smo globoko pogreznjeni v prilagajanje, ubogljivost, podrejenost in prevlado, poslušnost in gospodovanje. Začeli smo celo misliti, da so to pravi medčloveški odnosi.«* (Satir, 1995: 298)

Razmišljanje o enakopravnosti odpira tudi mnoga nova vprašanja: kako si na njeni osnovi zamišljamo samostojnost, svobodo, odgovornost, oblast, vodenje, odločanje in uspešno reševanje sporov? Potrebno bo mnogo potrpežljivosti in še več ustvarjalnosti. Vemo namreč, da se pri vsaki spremembi poruši stari red in ustvarjanje nove stabilnosti je boleče.

Pa vendar: ni vse tako črno! Od vedno so si družine želele biti srečne in zdrave, od vedno so si prizadevale vzgajati »pravilno« in v dobro otrok. Iz danes na jutri smo vse bližje temu, vse bližje, kot smo bili kadarkoli prej, da vzgojimo otroke, ki bodo sposobni to uresničiti.

Problemi, povezani s prostim časom

»Prosti čas vse bolj prihaja v ospredje človekovega življenja, tako glede časa, ki ga temu namenja, in kot osrednji življenjski interes« (Dumazedier 1967; po Lawson idr., 2004: 109). Dejansko stanje pa je takšno: čeprav se je delovni čas po urah formalno skrajšal, so dejanske delovne ure v porastu zaradi pritiskov, da mora biti delo dobro opravljeno. Vse manj je priložnosti za preživljanje prostega časa tudi zaradi porasta družinskih in domačih obveznosti (skrb za starejše, bolne, gospodinjstvo, nakupovanje...). Primarno odgovornost pri vzdrževanju doma še vedno prevzemajo ženske, pa naj bodo zaposlene ali pa ne. Zato imajo v primerjavi z moškimi manj prostega časa, da bi lahko sledile prostočasnim aktivnostim.

Na splošno postaja prosti čas vse bolj privatiziran, s krčenjem javnih prostočasnih dogodkov (priložnosti, kot so sejmi, festivali, kino ipd.) in porastom domačih oblik razvedrila (npr. računalniške igre, televizija). Vrsta prostočasnih aktivnosti je delno odvisna tudi od višine prihodkov, ki so neenako razporejeni vzdolž lestvice družbenih razredov, tako da delavski

razred slabše participira pri prostočasnih aktivnostih, povezanih z večjimi stroški, pa naj gre za članstvo v različnih klubih ali za opremo.

1.6.3. Položaj družine v času postmoderne

Deinstitucionalizacija družine

*»Proces deinstitucionaliziranja družine v sodobnih družbah razumemo kot proces zmanjševanja pomena zakona in družine kot institucije, nikakor pa ne kot izginjanje družine.«
(Ule, Kuhar, 2003: 53)*

Spremembe v družinskem življenju v zadnjih dvajsetih ali tridesetih letih lahko razumemo kot postopno deinstitucionaliziranje družine. V času moderne je za 'popolno družino' veljalo, da je sestavljena iz dveh raznospolnih partnerjev, ki imata otroka. Vsa odstopanja od take skupnosti (če npr. otroka nista mogla spočeti, če je eden od partnerjev preminul) so bila definirana kot 'nepopolna družina'. Poroka in oblikovanje družine sta bila kriterija za oceno odraslosti. Samskost ali neporočenost parov pa je bila diskriminirana. Danes pa 'popolnost' jedrne družine ni več ideal, 'nepopolna' starševstva pa niso več označena negativno ali kot izhod v sili. Konec šestdesetih let prejšnjega stoletja, zlasti pa od osemdesetih let dalje pa se zdi, da vloga zakonskega partnerja in vloga starševstva izgublja pomen, zaželenost in pomembnost za posameznika.

Za klasično družino je bilo značilno, da se je en njen član (navadno ženska) prostovoljno žrtvoval v prid družine in potlačil svoje morebitne poklicne, izobrazbene in druge življenjske ambicije ter se ukvarjal pretežno z neplačanim gospodinjskim oz. družinskim delom. Svoj poklic je dojemal zgolj kot svojo stransko dejavnost, zato da bi bolj uspešen kot partner. V teh družinah je bil mož tudi ekonomsko dominanten, glavni hranitelj družine. Zahteva sodobne družbe pa je, da morata biti zaposlena tako moški kot ženska. Zato so popolnoma vsakdanja vprašanja: *»Kdo bo peljal otroke v vrtec? Kdo bo zavrnil napredovanje, da bo ustregel karieri partnerja?«* ipd. Tako se na vsakem koraku pojavlja neizpodbiten konflikt med zahtevami družine in zahtevami trga dela. Tudi *»družinski člani postavljajo pogosto visoke zahteve drug do drugega. Ker otrok takim zahtevam ni kos, ima neprestano občutek, da staršev ne more zadovoljiti. Med Slovenci je zelo pogost lik cankarjanske matere, za katerega je značilna velika skrb, žrtvovanje, odpovedovanje in trpljenje za otroka. Tudi to zbuja v otroku občutja*

krivde, kesanja.» (Čačinovič Vogrinčič, za okroglo mizo o psihologiji, Delo, 8.december 1979; v: Puhar, 2004: 28)

Mladi starši, problem zaposlitve in ustreznost otroškega varstva

Prestop na odprto tržno gospodarstvo in parlamentarno demokracijo je prinesel visoko stopnjo trajne strukturne brezposelnosti, razpadla je enotnost industrijskega delovnega časa, pojavilo se je podaljševanje osemurnega delavnika v podjetništvu, tržni ritmi sezonskega dela ipd. Tako se je za večino mladih ljudi pojavilo novo vprašanje, ki je popolnoma zamenjalo dilemo o uskladitvi poklica in družine, in sicer: *»Kako sploh priti do kakršnegakoli plačanega dela, ki mi bo zagotovilo osnovno ekonomsko neodvisnost?«* (po: Urad za žensko politiko, 1995)

Kar se tiče izobraževalnih programov in poklicnega usposabljanja v Sloveniji, se ne moremo skrivati pred dejstvom, da je slabo prilagojeno mladim z otroki, ki morajo povezovati učenje, zaposlitev in družinsko življenje. Poleg tega so dostopi do teh programov navadno definirani s posebnimi pogoji (npr. starostna meja, trajanje brezposelnosti), kar izključi določene posameznike, ne glede na njihove potrebe in sposobnosti. *»...socialne, ekonomske, tehnološke spremembe so povzročile, da je izjemno težko postati odrasel tako, kot je bilo to značilno še pred nekaj desetletji.«* (Ule, Kuhar, 2003: 45). Nekvalificiranost oz. neizobraženost mladih pogosto pomeni izključitev iz trga delovne sile in nezaposlenost, posledično pa tudi socialno izključenost. Nezaposlenost je eden glavnih razlogov socialne ranljivosti mladih. Mladega človeka postavlja v neugoden socialno ekonomski položaj, kar mu zmanjšuje status in ugled v družbi in ga s tem marginalizira, poleg tega pa povzroča dolgotrajne psihične poškodbe in posledice na samopodobi mladega človeka. Mlad človek gre sicer lahko po utrjenih institucionalnih poteh (npr. konča šolanje, si najde zaposlitev itd.), vendar če njegova izobrazba ne ustreza pravih potrebam trga dela, ne bo dobil zaposlitve, ki bo izbrana po njegovih osebnih željah, sposobnostih in ambicijah. Socialna integracija na podlagi vključitve na trg delovne sile je v naši državi torej neprimerna. Morala bi se osredotočati na potenciale posameznikov, tudi če ti niso neposredno povezani z vzorci poklicnih karier. Mlade je treba usposabljati tudi za partnersko načrtovanje življenjskih karier in zavestno usklajevanje želja po družini in poklicnem uspehu.

Socialna politika države se mora na prvem mestu torej usmerjati v omogočanje socialno varne zaposlitve mladih obeh spolov, nato v reševanje njihovega stanovanjskega vprašanja, v zagotavljanje dostopnosti vrtcev, v ustrezno urejen porodniški, očetovski in starševski dopust.

Večja fleksibilnost delovnega časa je koristna, a ob tem je treba preprečevati, da se ne bi obrnila v odiranje žensk v slabše zavarovano in slabše plačano delo s krajšim delovnim časom. Kljub temu, da še vedno pogosto za majhne otroke skrbijo stari starši ali drugi sorodniki, te možnosti nima vsak. Zaposlene ženske, še posebej matere predšolskih otrok in njihove družine, torej nujno potrebujejo tudi družbeno pomoč pri zagotavljanju dostopnih, množičnih, ustrezno organiziranih in kvalitetnih programov otroškega varstva, ki bi po eni strani razbremenili zaposleno žensko, po drugi strani pa ji omogočili neprekinjeno zaposlitev. Prav tako je pomembno, da so na voljo programi predšolske vzgoje po ceni, ki jo matere zmorejo plačati.

Problem preobremenjenosti žensk v sodobni družini

»Dvojna obremenjenost žensk je sociološki pojem, ki označuje dvojno zaposlenost ženske. Ena je plačano delo v službi, drugo pa neplačano delo doma, kjer opravlja večino gospodinjskih nalog in skrbi za otroke« (Kanjuro Mrčela, 1992: 83).

Engels pravi: *»V starem komunističnem gospodinjstvu, ki je štelo mnogo zakonskih parov in njihove otroke, je bilo vodstvo hišnega gospodinjstva, ki je bilo poverjeno ženam, prav tako javno delo, družbi potrebna dejavnost, kakor pridobivanje življenjskih potrebščin, kar je bila naloga mož. S patriarhalno, še bolj pa z monogamno posamično rodbino se je to spremenilo. Vodstvo gospodinjstva je izgubilo svoj javni značaj. Postalo je privatni posel, žena je postala prva služkinja, bila je odrinjena od sodelovanja v družbeni proizvodnji. Šele velika industrija našega časa ji je – in to samo proletarki – znova odprla pot v družbeno proizvodnjo,... «.* Nato Engels tudi nadaljuje: *»osvoboditev žene bo mogoča šele tedaj, kadar bo lahko žena sodelovala pri proizvodnji v velikem družbenem merilu in kadar jo bo zaposlovalo domače delo samo še v neznatni meri. To pa bo mogoče šele z moderno veliko industrijo, ki ne samo da dopušča žensko delo v velikem merilu, ampak ga tako rekoč zahteva in teži čedalje bolj tudi za tem, da spremeni zasebno gospodinjsko delo v javno industrijo« (1884; po Tomšič, 1976: 277, 278, 390, 391).*

Problem dvojne obremenjenosti žensk se je pričel z industrijsko revolucijo konec 19. stoletja, ko se je delo prostorsko ločilo na delo doma in delo v tovarnah. Z zaposlitvijo se je vloga ženske v gospodinjstvu in družini izrecno malo spremenila. Obveznosti, povezane z domom, družino, vzgojo in skrbjo za otroke, so v največji meri še vedno prepuščene ženskam, ne glede na njihovo zaposlenost izven doma. Kljub visoki stopnji zaposlenosti žensk, ostaja čas,

namenjen gospodinjskim opravilom, neenakomerno porazdeljen po spolu. »Zaradi družine je ženska ne le pre-obremenjena, temveč tudi diskriminirana na trgu plačanega dela« (Kanjuo Mrčela 1996: 95).

Bergman (v: Kanjua Mrčela, 1995: 59) pravi, da se plačanemu moškemu delu še vedno pripisuje večja vrednost kakor ženskemu nevidnemu, neplačanemu delu, ki jo postavlja v podrejen, »parazitski« položaj in se tako ustvarja občutek, da mož ženo vzdržuje brez povračila. Če si moški po naporni službi lahko odpočije ali se sprosti, žensko čaka gospodinjsko delo, v katerem jo redko kdo razbremeni.

Večina žensk problem dvojne obremenjenosti doživlja kot osebni, privatni problem in ne kot problem celotne družbe. Ženske je vedno strah, da jih bo okolje ocenjevalo kot sebične in premalo skrbne, da v družini ne bodo več ljubljene in cenjene, če bodo uresničile svoje sanje in se poleg družine posvetile tudi poklicni karieri. Nemalokdaj pozabimo tudi na kakšen hobi, ki si ga današnji moški zmore privoščiti za osebno sprostitev, ženska pa je večinoma zelo omejena tudi na tem področju, prav zaradi svojih časovnih omejitev. Če se ženska torej malce oddalji od pravil, ki jih predpisuje družba, ji lahko okolje kaj hitro očita brezbriznost, zanemarjanje družine in karierizem.

Nekaj rešitev problema preobremenjenosti žensk, o katerih bi morda bilo vredno razmišljati v prihodnosti (po: Urad za žensko politiko, 1995):

- zakonsko spodbujanje inovacij, predvsem s pomočjo *davčnih olajšav*;
- *mediji* bi lahko prav tako pomembno vplivali na stanje porazdelitve odgovornosti v gospodinjstvu, pri negi in vzgoji otrok in pri skrbi za tiste, ki ne morejo skrbeti sami zase;
- *prilagajanje delovnih mest* in delovnega časa delavkam in delavcem z družinskimi obveznostmi. Velika težava se pojavi tam, kjer imata partnerja oba neredno delo, saj je glede varstva otrok za te starše zelo slabo poskrbljeno. Delodajalci pa izkoriščajo gospodarsko krizo in večjo ponudbo delovne sile. Morda bi bilo smiselno razmišljati tudi o vnašanju zakonskih omejitev glede dolžine dnevnega in tedenskega delovnega časa.
- ena od ključnih ciljnih skupin pa je nedvomno tudi *pedagoško osebje* v izobraževalnem procesu, ki bi moralo zagotoviti, da se ne bo iz roda v rod nekritično prenašala izrazito seksistična vsebina. Mladim je torej potrebno privzgajati vrednote za enake možnosti spolov.

V preteklosti so bile zlasti ženske tiste, ki so skrbele tudi za starejše. Toda starostna meja se daljša in vse več je ljudi, ki dosegajo zelo visoko starost. Mediji sicer širijo podobo starejših

aktivnih ljudi, toda kaj bo s tistimi, ki jih napadejo običajne degenerativne bolezni? Vprašanje je, če bodo tudi v prihodnosti zanje zmogle poskrbeti njihove hčerke ali snahe. Verjetno se bodo še čutile odgovorne za to, toda ali bodo zmogle?

Socialna politika je zastavila nekaj predlogov (*po: Urad za žensko politiko, 1995*):

- Nekateri vidijo rešitev v *obratu h klasičnim družinskim vlogam*: da bi se torej ženske morale znova osredotočiti le na družino in dom. Navsezadnje: koliko mladih moških bi bilo danes pripravljenih biti edini hranilec družine za vse življenje? Ta nova realnost ne omogoča vrnitve. Ženske namreč morajo imeti delo zaradi ekonomskih razlogov, da vzdržujejo sebe in otroke, da si zagotovijo lastno varnost za starost ali ob razvezi.

- Drugi iščejo institucionalne rešitve *plačanega dela za družinsko in gospodinjsko delo* (več celodnevni varstev, več storitvenih servisov ipd). Toda kdo bo to plačal? Negovalno delo pa je bilo kljub fizičnemu in psihičnemu naporu vedno slabo plačano, zato je tudi vse manj usposobljenega kadra za taka dela.

- Še ena možnost pa je *porazdelitev družinskega dela med vse družinske člane*. Danes moški prevzemajo več dela v družini kot prej, pa vendar je še vedno glavnina obremenitev na ženski. Zato to postaja objekt javnih razprav o prihodnosti družbe.

Širše družbene in demografske spremembe

Spremembe v družinskem življenju, ki se dogajajo v zadnjih desetletjih so rezultat sprememb na mnogih področjih in niso vedno le posledica notranjih družinskih sprememb (npr. individualnega odločanja posameznikov). Pomembni so tudi vplivi širših družbenih sprememb, kot npr: spremembe na trgih delovne sile, sploh zaposlovanje žensk, ki vpliva na rodnostne spremembe oz. v splošnem oblikuje življenjske poteke posameznic. Zaposlovanje žensk v Sloveniji je bilo vedno (v nasprotju z zahodnimi državami, npr. Rusija) relativno visoko. Poleg potrebe po delovni sili od druge svetovne vojne naprej je k pojavu množičnega zaposlovanja žensk kasneje prispevala tudi dobra organiziranost javnega otroškega varstva ter dober sistem porodniškega in starševskega dopusta. Od leta 1991 do leta 2005 se je delež žensk med brezposelnimi povečal za dobrih 10 odstotkov. V 90-ih letih v t.i. procesu tranzicije Sloveniji nismo bili priča trendu umikanja žensk s trga delovne sile, da bi skrbele za družine, kot se je to dogajalo v nekaterih drugih bivših socialističnih državah (npr. v Rusiji) (*v: Renner idr., 2006: 45*).

»Družino v marsičem zaznamujejo moderne dimenzije, še vedno je na primer nosilka dveh osrednjih družbenih funkcij: socializacije otrok in psihične stabilizacije odraslih posameznikov.« (Švab, v: Rener idr., 2006: 64)

Proces pluralizacije družinskih potekov se najbolj kaže v naslednjih razsežnostih (Švab, v: Rener idr., 2006: 65):

- o spreminja se maritalno vedenje, ki postaja vse bolj nedoločno, nestabilno in spremenljivo (povečanje števila razvez, manj porok in več kohabitacij, vedno več ponovnega poročanja),
- o narašča število reorganiziranih družin, tako po deležu družin, ki se v svojem družinskem poteku reorganizirajo, kot tudi po pogostosti reorganizacij (npr. po razvezi nastanejo enostarševske družine, pozneje se lahko spet reorganizirajo v dvostarševske),
- o pluralizirajo se prehodi med posameznimi obdobji družinskega poteka. Nekatera obdobja družinskega življenjskega poteka se podaljšujejo (npr. podaljševanje mladosti), druga krajšajo (npr. obdobje aktivnega starševstva) in se med seboj tudi mešajo (starševanje pred poroko), nekatera pa se lahko celo podvajajo (npr. ponovno poročanje in vzpostavitev nove družine).

Postmoderne spremembe v življenju starejše populacije

Slovenija spada v t.i. *'staroče se družbe'*, v katerih se delež starejših prebivalcev nenehno povečuje (Švab, v: Rener idr., 2006: 46). Ta pojav je posledica daljšanja življenjske dobe, hkrati pa upada tudi rodnost, zaradi česar se struktura prebivalstva spreminja. *»Trend, ki bo predvsem v prihodnosti pomembno vplival na organiziranje vsakdanjega družinskega življenja, pa je staranje populacije«* (Švab, v: Rener idr., 2006: 44). Spremembe, povezane s starejšimi generacijami, ki jih omenja avtorica:

- demografske spremembe (podaljševanje življenjske dobe in izboljševanje kakovosti življenja). *»Iz družbeno percipiranega pasivnega obdobja, se je spremenilo v vedno aktivnejše obdobje, kar v kontekstu družinskega življenja pomeni predvsem tesnejše medgeneracijske povezave«* (Švab, v: Rener idr., 2006: 69).

- zaradi daljšanja življenjske dobe se povečujejo potrebe po negi in skrbi za starejše ljudi. *»Očitek, da je moderna družina to breme prepustila državi in njenim ustanovam ni upravičen!«* (Švab, v: Renner idr., 2006: 69)

Izgleda, da bo sčasoma zopet posatala ključna neformalna družinska nega.

- področje skrbi za starejše je tudi v Sloveniji vse bolj pomembna politična tema. Iskanje meje med javnim in zasebnim glede delitve odgovornosti za skrb, ugotavljanje učinkovitosti javnega sistema skrbi za starejše (institucionalna skrb, podporne mreže za družine...) in s tem povezano vprašanje zagotavljanja javnih sredstev, so vprašanja, ki si ji zastavljamo danes.
- starejša generacija nastopa tudi kot pomemben vir različnih oblik podpore mladim družinam. V Sloveniji je zelo razširjena pomoč starih staršev pri varstvu otrok, pogosto pa nudijo tudi druge oblike materialne in nematerialne pomoči (npr. pri reševanju stanovanjskih vprašanj).
- *»Sociologi ugotavljajo, da so medgeneracijski odnosi najbolj kakovostni, ko generacije živijo ločeno, vendar dovolj blizu, da imajo pogoste stike (Hojnik Zupanc, 1995: 139, Švab, v: Renner idr., 2006: 71).* Pri tem pa je pomembno dejstvo, da si starejši želijo živeti samostojno. Tu bi lahko rekli, da gre za neke vrste iskanja intimnosti s pravo mero distance. *»Zdi se, da postaja tretje starostno obdobje, vse bolj raznoliko v vseh segmentih, tako kot subjektivna izk (predvsem v identitetnem smislu) kot tudi družbeno in kulturno«* (Švab, v: Renner idr., 2006: 71). Z višanjem življenjskega standarda v Sloveniji se nedvomno izboljšuje tudi kakovost življenja starejših, po drugi strani, pa je ta populacija tudi vedno bolj izpostavljena različnim tveganjem sodobne družbe, posebej revščini.

Oporne mreže in njihova realna vrednost

V prejšnjih obdobjih modernizacije se je posameznik lahko naslanjal na oporo družine, cerkve, socialnovarstvenih institucij v socialni družbi in na različna generacijska, razredna in slojna združevanja ljudi. Današnje mlade generacije pa se ne morejo več nasloniti na nobene trdne in zanesljive izkušnje starejših generacij, niti ne morejo svojih individualnih izkušenj posplošiti ali se 'učiti' iz njih. Posameznikov življenjski potek se urejuje okoli *»odprtega izkustva«*, kot to poimenuje Giddens (2000) in ne na podlagi ritualiziranih biografskih prehodov in obredov. Odsotnost ritualnosti v modernih socialnih prehodih odvzame

posamezniku pomembno psihološko podporo za soočenje s temi prehodi. Vsako obdobje tako lahko predstavlja identitetno krizo in vsak posameznik čuti močno potrebo po stalnem soočanju in reševanju takšnih kriznih situacij.

Država in njen sistem socialnega skrbstva zelo hromita pojem solidarnosti v sodobni družbi. Danes namreč vsi mislimo, da je država dolžna skrbeti za vse, ker ona pobira davke. Tako smo vso solidarnost preložili na ramena države, ker to pač plačujemo. Socialna mreža je v preteklosti predstavljala trdno oporo sorodniške in sosedske skupnosti, danes pa se te povezave rušijo in izgubljajo vrednost. Vsak postaja gradnik svojih socialnih mrež, ki pa niso več tako trdne, kot so bile klasične. Tudi to *»ni le osvoboditev«*, kot opozarjata Ule in Kuhar (2003: 23), temveč tudi prisila, saj je *»...družbena moč posameznika večja, kolikor trdnejša in bolj razvejana je socialna mreža, ki mu je na voljo«*.

Posameznik se danes vse bolj osvobaja tradicionalnih vezi družine, rodu, razreda, religije, socialnega sloja in odvisnosti, toda nanj vse bolj pritiskajo druge družbene institucije (trg delovne sile, izobraževalni sistem, sistem socialnega skrbstva, zdravstva, potrošnje...). Mediji in tisk stalno širijo enostranske podobe, ki so veliko bližje romantičnim predstavam o lahkotnosti kot pa večinoma nelahkotni resničnosti vsakdanjika. Menim, da bi nam bilo vsem lažje, če bi skušali ponovno vzpostaviti tisto vzajemno medgeneracijsko sožitje, ko bo ena generacija zopet nesebično pomagala drugi.

Statistični podatki glede družinskega življenja v Sloveniji in Evropi

Padanje rodnosti kot posledica zavestnega množičnega omejevanja rojstev se je začelo v Evropi v drugi polovici preteklega stoletja in postopoma zajelo vse evropske dežele. Hitrost upadanja je bila različna in v veliki meri povezana s splošnim družbenoekonomskim razvojem. Upadanje števila rojstev se je nadaljevalo tudi po drugi svetovni vojni. Primerjava statističnih krivulj med leti 1940 in 1995 je pokazala, *»... da končno potomstvo neprestano upada, torej je rodnost iz generacije v generacijo nižja. To zniževanje je bilo v starejših generacijah intenzivnejše kot v mlajših. Rodnost je bila v SR Sloveniji že od generacij, rojenih okrog leta 1930, nižja od 2,2 otroka na eno žensko...«* (Projekcije prebivalstva SR Slovenije, 1990: 11-20). Leta 1981 se je povprečno število živorojenih otrok na eno žensko pričelo zniževati. Pari so pričeli odlagati rojstva, večina zaradi ekonomskih razlogov, o čemer priča tudi raziskava Slovenskega javnega mnenja, ki je pokazala, *»... da je vedno več ljudi, ki mislijo, da je vedno manj možnosti imeti in preživljati otroke«*. Leta 1978 je bilo takšnega

mnenja le 8,7% vprašanih, leta 1984 pa že 73,8% (*Projekcije prebivalstva SR Slovenije, 1986: 721*). Z 9,1 rojenega otroka na 1000 prebivalcev je Slovenija država z eno najnižjih stopenj rodnosti v Evropi in svetu sploh (*Dejstva o ženskah in moških v Sloveniji, 2007: 30*). Vrednost celotne stopnje rodnosti v Sloveniji pada že od osemdesetih let 20. stoletja. Med leti 2003 do 2006 pa je kazalnik rodnosti v Sloveniji ponovno rahlo porasel.

Statistični podatki, ki so nam na voljo, so tudi eden najpomembnejših virov informacij o družinskem življenju v Sloveniji, a žal imajo tudi ti podatki svoje pomanjkljivosti. Največ podatkov zbere uradna statistika, ki pa je pri tem selektivna in pomanjkljiva. Selektivna je v smislu, da zbira le določene vrste podatkov (najpogosteje demografske), ki so v državnem interesu (namenjene npr. za oblikovanje socialne in družinske politike). Pomanjkljiva pa je zato, ker je njen način zbiranja podatkov usmerjen v model nuklearne družine in pogosto zbira podatke po gospodinjstvih. *»Takšno zbiranje podatkov se v veliki meri osredotoča le na strukturne značilnosti družin (npr. struktura po spolu, starosti) in na materialno-ekonomske vidike (dohodek v družini), kar pa ugotavljanje sprememb močno omejuje.«* (Renner, v: Renner idr., 2006: 34)

Problematično je tudi dejstvo, da se statistični podatki o tipih družin le redko zbirajo pogosteje kot na deset let (Popisi). (Renner, v: Renner idr., 2006: 33-34)

»Spreminjanje družinskega življenja, ki je glavna značilnost družin zadnjih nekaj desetletij, predstavlja velike težave za demografsko statistiko, saj jih s svojim statističnim aparatom težko ujame in pojasni.« (Renner, v: Renner idr., 2006: 34)

Uidejo ji posebej 'drugačni' načini družinskega življenja (npr. kohabitacije, istospolne družinske skupnosti, reorganizirane družine ipd.). Vse to je posledica uporabljanja modela nuklearne družine iz katerega nato, razumljivo 'štrlijo' vse druge družinske oblike.

1.6.4. Socialna politika v postindustrijski moderni

R. Sennett (1999; po: Ule, Kuhar, 2003) pravi, da je klasična socialna politika delovala v smeri vnašanja varnosti v tvegane življenjske situacije (starost, bolezen in brezposelnost), nova socialna politika pa bo morala pozornost posvečati tveganim prehodom (prehod iz šolanja v zaposlitev, iz izvirne družine v lastno družino, ipd.). Klasična socialna politika je ponujala rešitve z denarnimi nadomestili, sodobna socialna politika pa mora posvetiti pozornost časovnemu nadomestilu (npr. ravnovesje med delovno kariero in družinskim

življenjem).

1.7. Socialno delo in družba v času postmoderne

1.7.1. Pomen socialnega dela v družbi

Morda je najbolj prepričljiv argument za funkcionalno potrebnost socialnega dela v sodobnih družbah podal Davies, ki s humanistične perspektive poudarja, da je funkcija socialnega dela pomagati vzdrževati strukturo družbe na dva načina (v: *Žnidarec Demšar, 2004: 4*). Prvi je usmerjen v vzdrževanje družbe same po sebi v relativno stabilnih državah na način, da se izvaja ukrepe in sodeluje z ljudmi, ki so v položaju šibkosti, stresov, prizadetosti. Drugi način vzdrževanja pa pomeni družbeno vzdrževanje članov družbe. Davies je v začetnih definicijah socialnega dela poudarjal idejo spoštovanja klientov, optimizem prihodnosti in zaupanje v sodobno družbo. Sedaj ugotavlja, da funkcija socialnega dela poudarja potrebo po vzdrževanju družbenega reda, delovanje države pa vidi v promociji socialnega dela.

Parton in Marshall (*Adams idr., 1998: 242-244*) trdita, da lahko socialno delo od sredine 19. stoletja opredelimo kot posebno »manifestacijo razvoja modernosti«. Tri tradicionalne značilnosti socialnega dela so po njunem mnenju: skrb, kontrola in pomoč.

»Vendar pa kritični pogled na vzdrževalno vlogo socialnega dela v družbi vodi v novo razumevanje socialnega dela, ki razlaga socialno delo kot tisto področje, ki bi se lahko borilo za družbene spremembe in zavrnilo označevanje, da zgolj prispeva k vzdrževanju obstoječe družbe. Podobne kritične poglede na funkcijo socialnega dela v družbi najdemo tudi v drugih intelektualnih tradicijah, npr. pri feminizmu, antirasizmu, antizatiralni in antidiskriminatorni praksi.« (Žnidarec Demšar, 2004: 4)

Globalizacija kot izziv za socialno delo

Značilnost globalizacije, kot je odprtost pri npr. zaposlovanju ljudi, zaradi katere se morajo ljudi seliti, predstavlja tudi problem, predvsem za tiste, ki se seliti ne morejo (zahteve po novih spretnostih, zakoreninjenost, kontrola priseljevanja).

Jordan (1999, v: *Žnidarec Demšar, 2004: 21*) poudarja, da globalizacija vpliva na socialno delo na tri načine:

- ker se pojavi konkurenca med državami za pritegnitev denarja, gredo ponavadi investicije v države z nižjimi socialnimi stroški in zato države znižujejo socialne stroške delovne sile,
- pojavlja se konkurenca med socialnimi službami za omejena sredstva, zato morajo službe stalno opravičevati stroške in zmanjševati delovno silo,
- pritisk na socialne službe stalno narašča, saj se nanje obrača vse več brezposelnih in marginaliziranih skupin.

Socialno delo je tako v precepu med državo in uporabniki. Socialne službe so v preteklosti skrbele za bolj specifične skupine ljudi (hendikepirani, stari...), zdaj pa se pojavljajo množice brezposelnih, odvisnih, izključenih. Jordan (1999, v: *Žnidarec Demšar, 2004: 21*) predlaga, da bi se moralo socialno delo odločiti za široko strategijo in sicer, da bi se sociala prepustila trgu, saj to posledično pozitivno vpliva na ljudi. *Uvajanje tržnih načel* namreč povečuje odgovornost služb in delavcev, omogoča uporabnikom izbirati med raznoliko ponudbo, razvijati individualizirano načrtovanje skrbi, ocenjevanje tveganj, na drugi strani pa *analiza potreb* omogoča kontrolo in večji vpliv uporabnikov. V praksi je ta ideja dvomljiva, saj se uporabnik ne odloča sam, ampak se odloča njegov »menedžer«, ki upošteva stroške storitev in ne zgolj želja uporabnika.

Po mnenju avtorice Žnidarec Demšar (1999, v: *Žnidarec Demšar, 2004: 27*), je dejstvo, da *»globalizacija povzroča nezaposlenost, marginalizacijo ljudi, ki izpadejo iz tega procesa, zato je tradicionalno delo s posameznikom preživelo, ponovno pa je treba oživeti tradicijo skupnostnega dela.«*. Socialno delo bi namreč moralo podpirati skupnostne akcije za ustvarjanje projektov, ki bodo predstavljali alternativo obstoječim oblikam in ustvarili možnost, da se ljudje prepoznajo v projektih, pokažejo svojo sposobnosti in da so k delu pravilno vzpodbujeni. Tovrstna nova ponudba bi bila, po mnenju avtorice, v mejah legalnega in bi izhajala iz pravice do plačanega in ne iz pravice do prisilnega dela.

Razlogi za skupnostno usmeritev v socialnem delu se s socialnopolitičnimi in družbenimi spremembami povečujejo, prav tako tudi konceptualna izhodišča socialnega dela narekujejo tovrstno prakso delovanja.

1.7.2. Postmoderna perspektiva socialnega in skupnostnega dela

Prav zaradi raznolikosti in pluralnosti v postmoderni je izziv za socialno delo prevzemanje načinov ravnanja, ki zahtevajo odprto mišljenje in sodelovanje z ljudmi.

Konstruktivistični teoretiki kritizirajo uporabo klasifikacij, kategorij, splošnih teorij, saj po njihovem mnenju osnovna realnost ne more obstajati neodvisno od kompleksnosti človeškega življenja. *»Zavračajo 'premislo objektivnosti', ker verjamejo, da izniči raznolikost individualnosti, družine in skupnosti« (Žnidarec Demšar, 2004: 6).* Začeti je treba vedno tam, kjer je človek, družina in skupnost, ter razumeti njihovo verzijo sveta in njihovo mesto v njem. Prav zato že v samem začetku delovnega odnosa zavzamemo učeči pristop in omogočamo komunikacijo, prek katere lahko izvemo, za kakšno osebo, družino, skupnost gre in kako le-ta razume sebe v določenem kontekstu sistema. Ljudje so torej vedno aktivni ustvarjalci svojih izkušenj in ne samo pasivni spremljevalci zunanjega sveta. Tako se tudi postmodernistična perspektiva usmerja na raziskovanje situacije ljudi ob sodelovanju uporabnikov. Socialni delavec je usmerjen v raziskovanje uporabnikove zgodbe ali zgodb skupnosti, raziskovanje skupaj z uporabniki, interpretiranje njihovega položaja. Socialni delavec ne definira, ne ocenjuje, ne načrtuje in ne izvaja mimo ali za uporabnika, ampak *»sledi interpretaciji uporabnikov, kot izhodišču za raziskovanje o vrsti, kontekstu in vsebini podpore, ki jo uporabniki sploh potrebujejo« (Žnidarec Demšar, 2004: 7).*

»Osnovni element postmodernistične prakse socialnega dela je negotovost« (Žnidarec Demšar, 2004: 7). S tem, ko socialni delavec zavzema pozicijo negotovosti, prispeva k temu, da se bolj potrudi razumeti klientove izkušnje, saj pristopi k vsaki situaciji s spoštovanjem različnosti, kompleksnosti in skozi dialog skuša razumeti, kaj človek sporoča, kako razume realnost in kaj si želi spremeniti. Socialni delavec mora verjeti, da je stvari možno spremeniti, zato deluje v smeri mobiliziranja človeških potencialov, krepi moč in kompetenco ljudi in usmerja uporabnike, da ugotovijo, kaj in kako želijo spremeniti. Pomembno je tudi, da socialni delavec priznava in prepoznava razlike med ljudmi. Logocentrično razmišljanje namreč promovira kategorične in hierarhične značilnosti (ženska, moški, otrok, belec, Slovenec...).

»Pristopi, ki izhajajo iz postmodernistične perspektive, poudarjajo proces sodelovanja in prevzem uporabniškega vodenja, ki predstavljata tudi bistveni značilnosti skupnostne usmeritve v socialnem delu« (Žnidarec Demšar, 2004: 7).

Kibernetika svetovalnega razgovora v socialnem delu

Svetovalni razgovor pomeni rekurzivno podeljevanje osebnih interpretacij težave, skozi katero intenzivno preverjamo svoje razumevanje sogovornikovega razumevanja. Uporabljamo tehnike povzemanja, spraševanja in vključujemo sogovornikovo pripovedovanje zgodb, raziskujemo njegove vire idr... Skozi ta proces razvijamo in bogatimo osebne interpretacije teme razgovora in sklepamo sporazume, pri tem pa negujemo in ohranjamo medosebne interpretativne razlike (*zapiski iz predavanj doc.dr. L.Šugman Bohinc, FSD, 2003*).

Smiselnost razgovora v interakciji psihosocialne pomoči je, da pozivamo uporabnika, da razvija lasten koncept problema in rešitev, v tem procesu pa uporabnik mehča svoje obstoječe, 'problemske' interpretativne vzorce in spreminja interpretacijo v dogovorjeni zeleni smeri.

V razgovoru razvijamo svetovalno situacijo, ki omogoča uporabniku, da uporabi lastno mišljenje, razumevanje in čustva na način, ki se najbolj ujema z njegovo shemo življenja. V procesu razgovora svetovalec spodbuja uporabnika, da v sebi razvije '*notranji razgovor*' med različnimi psihosocialnimi individuacijami v sebi. Razgovor je eden najpriročnejših, najnaravnejših medijev za medsebojno spoznavanje socialnega delavca in uporabnika skozi razvijanje njunih osebnih interpretacij t.i. ciljnih konceptov oz. tem razgovora.

Avtorici Čaćinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc (2005) sta raziskovali učinkovitost razgovora v socialnem delu z družino v interakciji psihosocialne pomoči. Ugotovili sta, da je *za razvoj uspešnega socialnega dela z družino potrebno*:

- uresničevati kibernetске (hermenevtične) epistemologije opazovanja in ravnanja. Upoštevati je potrebno opazovalčevo neizogibno udeleženoost, krožno povezanost in vzajemno soodvisnost udeležencev. Etiko udeleženoosti in so-prisotnost poudarjata tudi Hoffman in Andersen.

Potrebno je tudi:

- vzpodbujati kontekst za razvoj sprememb v smeri zelenega razpleta. Vedno se je potrebno zavedati, da vsaki spremembi sledi tudi stabilizacija. Predpogoj pa je dogovor med udeleženci o tem, kakšen je zeleni razplet problema (kratkoročni oz. minimalni, dolgoročni oz. maksimalni cilji).
- se pridružiti uporabnikovem sistemu, s tem da se upošteva, kaj vse uporabnik prinese s seboj v interakcijo psihosocialne pomoči (jezik, razlikovanja, interpretacije,

razumevanje sebe, sveta in problema ter vire moči). Sproti, med pogovorom pa raziskujemo tudi uporabnikove neučinkovite, paradoksalne vzorce reševanja problema, da bi lahko prispevali k njihovemu konstruktivnemu preokvirjanju (tehnika paradoksa, pripovedovanje zgodb, šal, metafore in vprašanja čudeža, vprašanja smisla...).

- Izredno pomembna so povratna sporočila, s katerimi socialni delavec sproti preverja dogovor in lastno razumevanje uporabnikovega razumevanja.
- Za uspešen razgovor pa moramo jasno definirati pričakovanja in minimalne cilje razgovora, tako s strani uporabnika kot s strani socialnega delavca.

Kriteriji za vzpostavljanje in ohranjanje konteksta uspešne psihosocialne pomoči, ki jih določita avtorici, so:

- upoštevanje etike udeležnosti in soprisotnosti,
- preverjanje epistemoloških predpostavk obeh udeleženi v procesu svetovanja in reflektiranje,
- zagotavljanje odprtega prostora za pogovor, usmerjenost v osebno, konkretno, tukaj in zdaj,
- uporaba metodičnih načel systemskega socialnega dela (instrumentalna definicija problema, delo v vsestransko korist, kontakt, interpozicija, socialno ekološko načelo, maksimalno aktivirati naravne socialne mreže in skrbeti za pogajanje),
- skozi ves razgovor se uporabniku pridružujemo (npr: uporaba njegovega »jezika«),
- osebno vodenje,
- dogovor o želenem razpletu (cilji),
- odprtost za preizkušanje reda sprememb,
- dodajanje moči, usposabljanje, včlanjenost, dialog in sodelovanje,
- preokvirjanje uporabnikovih neučinkovitih vzorcev reševanja problema,
- oblikovanje načrta možnih korakov,
- uporaba feedbacka vseh udeleženi v problemu,
- večkratno preverjanje dogovora o rešitvi,
- prispevek k stabilizaciji sprememb,
- znanje za ravnanje,

V socialnem delu imata *dialog in sodelovanje* posebno značilnost: udeleženi v problemu sodelujejo tako, da skupaj določijo svojo udeležnost v rešitvi. Socialni delavec se v

razgovoru usmerja v sedanost. Razgovor je namreč namenjen raziskovanju sedanosti, da bi lahko uspešno skupaj načrtovali prihodnost.

Odprtost prostora, v katerem se odvija razgovor, zagotavlja, da uporabnik skupaj s socialnim delavcem raziskuje in oblikuje nove pomene, opisovanja, razumevanja in nov jezik. Pripovedovanje zgodb pa predstavlja »reprezentacijo izkustva« in pomeni konstrukcijo zgodovine v sedanosti. S ponovnim pripovedovanjem se ustvarja nova zgodba in zgodovina, ki je soavtorizirana in že vsebuje rešitev.

Soprisotnost pomeni, da socialni delavec kot poslušalec in prejemnik zgodbe s svojo prisotnostjo spodbuja ustvarjanje zgodbe. Vzajemnost pa je izraz krožne povezanosti med kontekstom in rešitvijo. Prvo določa drugo in obratno.

Socialni delavec lahko uporabi *dva minimalna kriterija za preverjanje učinkovitosti razgovora*, in sicer: če se razgovor, interakcija oziroma odnos pomoči sploh nadaljuje; preveri lahko na začetku definirane cilje ali pa povpraša uporabnika po povratni informaciji.

1.7.3. Sistem blaginje in načini zagotavljanja storitev

Sintagma »sistem blaginje« je bila vpeljana v razprave o krizi in izhodih iz nje sodobnih držav blaginje v drugi polovici 80-ih let. Država danes ni več edini akter, ki je odgovoren za blaginjo svojih državljanov. Poleg nje so pomembni še drugi akterji, ki spadajo v okvir civilne družbe (Kolarič 1994: 143, v: Žnidarec Demšar, 2004: 12). Sodobni koncepti pluralne oziroma mešane blaginje namreč upoštevajo razmerja med tremi osnovnimi nosilci pri zagotavljanju blaginje: državni blaginji, tržni blaginji in skupnostni blaginji (civilni družbi). Sistem socialne blaginje se mora prestrukturirati na način, da bo vsak državljan dobil večjo možnost za vpliv na svojo situacijo, saj so takšne tudi potrebe posameznikov. Vsi sektorji bodo tako dobili enakovredno vlogo in bodo med seboj sodelovali.

Evers (1989: 184-187; v: Žnidarec Demšar, 2004: 12) pravi, da celotna »kultura storitev« kaže na vedno večjo neenakost in spreminjajočo se vlogo ljudi, ki nočejo biti zgolj odjemalci standardizirane ponudbe storitev, ampak želijo postati tudi sproizvajalci storitev, ki so zasnovane v skladu z njihovimi visoko individualiziranimi potrebami in potenciali. Premik v pluralizmu blaginje, bodisi v smeri plačanega profesionalizma in trgov bodisi v smeri bolj laičnega skrbstva (dela v gospodinjstvu, skupine za samopomoč), utegnejo pomeniti izgubo blaginje in znak vedno večje »samoeksploatacije« (Žnidarec Demšar, 2004: 13).

Bistvena razlika je tudi v tem, na kakšen način danes dojemamo *samopomoč*: ali jo razumemo kot nov odnos med posamezniki, njihovimi mrežami in delovanjem države, ali gledamo nanjo kot na zgolj nadomestno strategijo, ki pomaga državi, da stori manj in pritiska na ljudi, da storijo več. Po besedah Eversa (1995, v: *Žnidarec Demšar, 2004: 13*) bi prestrukturacija sistema socialne blaginje vsekakor doprinesla državljanom večjo možnost vplivanja na lastno situacijo. Po njegovem mnenju pluralističen koncept naredi veliko že s tem, ko nevladnemu, prostovoljnemu sektorju priznava enakovredno vlogo, ki jo ima država.

Skupnostno organiziranje kot metoda za vzpodbujanje družbenih sprememb

Skupnostno organiziranje je le ena od metod za vzpodbujanje in promocijo družbenih sprememb. Pri tem se zahteva demokratizacija, redistribucija virov, kar pa je že v osnovi kritično in v nasprotju z obstoječo politiko in ekonomijo.

Zveza med družbenimi spremembami in socialnim delom je odvisna od razumevanja štirih metod delovanja:

- Storitve poskušajo zagotavljati službe, ki želijo pomagati ljudem tako, da ti preživijo, obstojijo in se razvijejo znotraj obstoječe družbe. Vendar Kahn (v: *Žnidarec Demšar, 2004: 53*) opozori, da pristop dela s posameznikom (ali na primeru) ne kreira družbenih sprememb, ampak prevzema zgolj oskrbovalno vlogo. Večina programov, ki se ukvarja s socialnimi problemi, prevzema paket storitev (npr. razdeljevalnica hrane nudi pomoč revnim, da preživijo). Res je, da so posamezniki morda nahranjeni in oblečeni, toda nihče ni krepil njihove moči. Programi, ki temeljijo na metodi zagotavljanja storitev, predvidevajo, da je potrebno »popraviti« žrtve, ne pa celotne družbe.
- Zagovorništvo predpostavlja, da veliko ljudi v družbi trpi zaradi razlogov v družbi. Vendar zagovorništvo ljudem ne dodaja dovolj moči, gre le za varovanje obstoječih pravic in pomoč pri njihovem uveljavljanju.
- Mobiliziranje pomeni proces krepitve moči, kjer ljudi konkretno učimo, kako se postaviti zase. Pri mobiliziranju smo pozorni na ljudi, ki jim je bila odvzeta moč ali so bili zatirani, izkoriščani. Poskušamo doseči, da dobijo nazaj svoj glas, odkrijejo zaupanje in dejansko občutijo, da imajo možnost za spremembo pogojev za življenje in skupnost. Mobiliziranje ponavadi pomeni neposreden odgovor na konkretno situacijo, zato pogosto ne prispeva k spremembi v razmerju moči.

- Skupnostno organiziranje predstavlja proces, ki ustvarja možnosti za spremembo v razmerju moči v družbi. Mobiliziranje, ki deluje bolj kratkoročno in le kot odgovor na konkretno življenjsko situacijo, je različno od organiziranja, ki pomeni bolj sistemsko in strukturno spreminjanje. Skupnostno organiziranje ponudi varen prostor, v katerem ljudje, ki so bili diskriminirani ali zatirani, lahko dobijo izkušnjo enakovrednega člana v skupnosti in izkušnjo o pomenu vključevanja v vodenje. Prek takšnega procesa pridobijo več moči ne samo kot posamezniki, ampak tudi kot skupnost (*Evans, Boyte 1986*, v: *Žnidarec Demšar, 2004: 53*). Posamezniki, ki želijo ohraniti obstoječe razmerje moči, pa raje uporabljajo druge metode, kot npr. zagotavljanje storitev, zagovorništvo ali mobiliziranje.

2. PROBLEM

/V besedilu sem izmenično uporabljala moški in ženski spol. Kadar bo šlo za konkreten primer, pa bom zaradi bolj tekoče berljivosti besedila uporabljala moški/ženski spol./

Glavni namen mojega raziskovalnega dela je bil preizkusiti uporabnost metode 'Osmišljanja' v raziskovanju na področju socialnega dela.

Problem raziskave sem skušala zajeti v treh raziskovalnih vprašanjih:

- Kako posameznik v času postmoderne **doživlja** povečano izbirnost (kot jo pojmujeta Švab in Kuhar) v vsakodnevnem življenju? Jo sploh doživlja kot problem? Katera so morebitna *vprašanja* in *dvomi*, ki ga ob tem obhajajo?

Moja predpostavka je bila, da večinoma dojemamo možnost izbiranja kot pozitivno, le redko pa se zavemo tudi 'negativnih' posledic izbirnosti, npr: zmedenost, stres, dvomi, izgubljenost...

- **Katere vrste, oblike pomoči** posameznik pri odločanju uporablja?

Moja predpostavka je bila, da večinoma oseba sprva skuša slediti svoji intuiciji, svojim izkušnjam in svojemu znanju, na drugem mestu si pomaga z bližnjimi in njihovimi nasveti, šele na zadnjem mestu pa se obrne na pomoč strokovnjakov.

- **Kako** posameznik ob koncu izbiranja **osmisli** celotno pot oziroma katere so *koristi*, ki jih nato zavestno lahko *uporabi* v svojem nadaljnjem življenju?

Predpostavljam, da posameznik iz vsake izbirne situacije 'potegne' mnogo spoznanj, oblikuje nove ideje, ki mu omogočajo osebno zorenje in rast ter lažje soočanje s prihodnimi izzivi izbire.

3. METODOLOGIJA

Socialnemu delavcu je vloga opazovalca, spraševalca oz. zbiralca podatkov v določenem smislu njegova stalna poklicna vloga. Pri svojem rednem delu sicer zbira podatke z namenom, da si ustvari sliko o individualnem primeru, ki ga rešuje, toda ti podatki lahko koristno služijo tudi za ugotavljanje osnovnih značilnosti celotne populacije ali kategorij ljudi, torej za raziskovanje, ki stremlji k splošnejšim spoznanjem. (*Mesec, 1997: 20*)

Rada bi opozorila na to, da je moj raziskovalni del, ki temelji na intervjujih, le poizkus uporabe tehnik, ki jih ponuja metoda Osmišljanja - '*The Sense-Making Approach*' (*Dervin, 2006*).

3.1. Vrsta raziskave in spremenljivke

Raziskava je kvalitativne in deloma eksplanativne (pojasnjevalne) narave, saj predstavlja primer t.i. '*pilotske uporabe*' nove metodologije raziskovanja.

Spremenljivke so situacije, ki so že same po sebi, zaradi svoje narave, »*skupek (kompleks) spremenljivk*« (*N. Rode, 2008*). Situacija, ki sem jo raziskovala, je definirana kot pomembna življenjska izbirna situacija, torej *situacija, v kateri je bila oseba primorana odločati se med dvema ali več možnostmi (potmi)* in jo osebe same določijo kot »*za njih pomembno življenjsko izbiro*«, o kateri so pripravljene pripovedovati.

3.2. Model raziskave

Model raziskave je metoda Osmišljanja, ki je podrobneje opisana v Dodatku 1. To je tudi prvi primer uporabe te metode pri nas, ne le na področju socialnega dela.

3.3. Populacija in njeno vzorčenje

Lahko bi rekla, da me v intervjuju niso zanimali posamezniki v svoji enkratnosti (kot individuumi), ampak je bil moj fokus usmerjen na posamezne situacije, ki so jih v vlogi respondentov opisovali.

Vzorčenje populacije sem opravila po principu »*snežene kepe*« (*Snowball sampling, Coleman, 1958; v: Salganik, Heckathorn, 2003*). To je vzorčenje, ki ga usmerjajo respondenti. Podrobnejši opis sem podala v Dodatku 2.

3.4. Zbiranje podatkov

Pri zbiranju podatkov skozi poglobljene intervjuje, ki sem jih opravljala na domu respondentov, sem uporabljala **diktafon**. Nisem se želela poslužiti tehnike zapisovanja, ker sem imela občutek, da bi me lahko (pa tudi respondente) motilo pri pozornem poslušanju (pripovedovanju). Za **intervjuvanje na domu** sem se odločila, ker sem predvidevala, da je posameznik v okolju, v katerem se počuti domače, tudi bolj sproščen in odprt. Lahko rečem, da se je moje predvidevanje izkazalo kot pravilno, saj sem po končanem intervjuju vsakega respondenta vprašala tudi po osebnih občutkih, ki so se pojavljali med intervjujem. Tako kot je pred mano ugotovila že avtorica metode Osmišljanja, so se respondenti navkljub prisotnosti diktafona počutili prijetno in neogrožujoče. Ena respondentka je celo omenila, da si ni predstavljala, da se mi bo »tako odprla« in »se tako razgovorila«. Prav vsi respondenti so dejali, da so kmalu po začetku intervjuja popolnoma pozabili na diktafon.

Intervjuvala sem 5 oseb, od tega dve osebi moškega spola in tri osebe ženskega spola. Šesta oseba, katero sem nameravala vključiti v intervju (moški), pa je odpovedala zaradi nepredvidenih službenih obveznosti. V povprečju so intervjuji trajali 75 minut (od 40 do 110 minut). S prvo osebo moškega spola je intervju trajal 45 minut, z drugo osebo prav toliko.

/Prvič sem uporabljala diktafon in moram priznati, da moja izkušnja z njim ni bila samo pozitivna. Drugi intervju, ki sem ga opravljala, se mi je ob prenosu na računalnik izbrisal in ga nisem mogla vključiti v raziskavo, pa čeprav bi mi koristil. Na to pomanjkljivost, ali bolje rečeno, tveganje, je nekoč opozoril že profesor Mesec na enem od svojih predavanj./

Pred začetkom intervjuja sem respondentom pokazala sliko metode Osmišljanja, jim razložila, katere situacije me zanimajo, in jim prepustila nekaj minut, da pomislijo na tri takšne situacije, o katerih so mi nato v prostem govoru pripovedovali. Potek intervjuja sem usmerjala z občasnimi vprašanji, ki so se vedno navezovala na elemente *Trikotnika smisla* (ovira, most, uporabnost) in so tudi predstavljali moje osnovno **vodilo za intervju**.

Moj način spraševanja je bil **nestandardizirane** narave, kar pomeni, da sem predvidela samo širše teme, posamezna vprašanja pa sem si izmišljala med samim intervjujem. Nisem zastavljala vsem vprašancem enakih vprašanj v istem vrstnem redu, ampak sem prilagajala vsebino vprašanj, njihovo formulacijo in vrstni red respondentu, njegovemu načinu pripovedovanja, mišljenja, vsebinam, ki jih je omenjal, in drugim značilnostim. V nekem smislu bi lahko rekla, da je bil moj intervju tudi **svetovalni intervju**, saj sem spodbujala

respondente k čimbolj spontanemu izražanju, poglobljanju v lastna občutja, osvetljevanju preteklih izkušenj, le občasno sem tudi sama posredovala, tako da so večino časa govorili respondenti. Postavljala sem le odprta vprašanja, saj nisem želela vsiljevati smeri razmišljanja o vprašanih in načina odgovarjanja. Upala sem tudi, da s tem povečujem možnost presenetljivih, nenavadnih odgovorov, mnenj idr.

Komunikacija v intervjuju je bila tudi v verbalnem smislu dvosmerna (**metakomunikacija**), saj sem stalno sporočala oz. preverjala svoje razumevanje sporočila respondenta in enako prosila tudi njega. V pogovoru sem izhajala iz dejstva, da je osnovna tehnika, ki jo uporabljamo pri nestandardiziranem intervjuju, *'pozorno poslušanje'* (Mesec, 1997: 125). Trudila sem se, da med intervjuji nisem komentirala in ocenjevala dejanj, občutkov in stališč respondentov, temveč sem jih skušala le razumeti. Izogibala sem se prekinjanju in respondente vzpodbujala, da so opisovali svoje izkušnje in doživljanje na svoj poseben in edinstven način. Prav zato so tudi njihovi odgovori bolj življenjski, neizumetničeni in nestereotipni. Pozorna sem bila na pomenske odtenke posameznih besed in stavkov ter na pomen, ki so ga respondenti pripisovali določenim izjavam, občutkom, mislim itn.

Naslednji dan, po intervjuju, sem respondente ponovo poklicala po telefonu in jih vprašala, če so morda med samim intervjujem ali kasneje dobili občutek, da jim je intervju pomagal v kateremkoli smislu (da so morda prišli do novega spoznanja, ideje ipd.). Tudi tu sem v treh primerih dobila pozitiven odgovor, zato lahko rečem, da se tudi na tem mestu avtorica metode ni 'prenaglila', ko je dejala, da mnogi respondenti dojemajo intervju z metodo Osmišljanja kot **'terapevtskega'**. Navsezadnje se mi zdi razumljivo, da podoživljanje določenih trenutkov iz naše preteklosti prek pripovedovanja o njih, lahko zbistri, ali bolje razjasni določene okoliščine doživetih situacij, kar pripomore k osmišljanju oz. preokvirjanju pomena in pridobivanju novih spoznanj, saj nam omogoči, da pogledamo nazaj z nekoliko bolj izkušenimi očmi, ker smo dotično situacijo vsaj deloma že 'preživel'.

3.5. Obdelava in analiza podatkov

Ob prihodu domov sem vsak intervju ponovno poslušala in si zapisala posamezne izjave respondentov ter jih vnašala v tabelo, ki sem jo oblikovala sama, da bi bili podatki bolj pregledni.

Moj namen je bil zaključiti raziskavo s poskusno teorijo, ki bi oblikovala na podlagi klasifikacije doživljanj situacij, uporabljenih oblik pomoči in osmišljanja. Izhajajoč iz prepisov ponovno poslušanih intervjujev, bi nato te zapise razčlenila in določila enote

kodiranja, jim pripisala izraze za pojme, ki jim po moji sodbi ustrezajo, analizirala značilnosti teh pojmov, izbrala najbolj relevantne pojme, jih definirala, raziskala in opredelila odnose med njimi ter na koncu formulirala teoretične razlage in pojasnitve. Kot bom pojasnila kasneje, mi to ni v celoti uspelo.

Ko sem zaključila obdelavo podatkov, sem verodostojnost le-teh ponovno preverila pri respondentih. Prosila sem jih za komentar in mnenje o 'pravilnosti' svojih interpretacij, tako da lahko potrdim njihovo veljavnost.

4. UGOTOVITVE IN RAZPRAVA

Da bi si moji intervjuvanci lažje predstavljali, kakšne situacije me zanimajo, sem si dovolila nekoliko prirediti osnovno sliko metode Osmišljanja, ki jo je predstavila Dervin. Po lastni presoji sem oblikovala tudi razpredelnico, v katero sem kasneje vnašala podatke, da sem si tako omogočila boljšo preglednost nad podanimi opisi respondentov. Razpredelnice in skica so priloženi v Dodatku 3.

Osnovne ugotovitve in odgovori na vprašanja, zastavljena v problemu

* DOŽIVLJANJE SITUACIJ IZBIRNOSTI: Opazila sem, da so moji respondenti doživljali opisane situacije izbirnosti kot bolj ali manj obremenjujoče (strah, dvom idr.). Moja predpostavka se je torej potrdila: Situacijski postanki, v katerih so se morali odločati, so za njih takrat predstavljali problem:

- strah pred razočaranji,
- dvom v svoje sposobnosti,

Komentar: Tisti, ki so v svojih situacijskih postankih sami (nimajo opore v prijateljih, bližnjih), oblikujejo več vprašanj, občutijo več strahu in dvomov kot tisti, ki imajo ob sebi nekoga, s komer se lahko odkrito pogovarjajo. Te ugotovitve si ne bi upala posploševati./

* OBLIKOVANJE UPORABNIH SMISLOV (osmišljanje): Bolj kot je situacija čustveno obremenjena, več razmišljanja in različnih čustev vsebuje. Tako oseba oblikuje več uporabnosti in več **uporabnih smislov** (spoznanja, nove ideje). To je razvidno tudi iz tabel, ki opisujejo posamezne situacije. Kar se tiče uporabnosti novih spoznanj in idej, bi lahko rekli tudi, da jih osebe skoraj vedno izkoriščajo v svoj prid, ko nadaljujejo svojo življenjsko pot. Vzamejo jih kot izkušnje, na podlagi katerih se kasneje v življenju odločajo.

Komentar: Osebi B in C sta mi vzbudili občutek, da se morda bolj zavestno in manj čustveno obremenjeno odločata. V intervjuju z njima sem raziskovala 'notranja dogajanja' (občutja, misli, vprašanja) bolj prek iskanja argumentov za in proti. /

* POMOČ: Večina respondentov **izhaja** skoraj izključno le **iz sebe**: iz lastnih izkušenj, spoznanj, sledijo lastni intuiciji in zdravi pameti.

Tudi ko iščejo pomoč v okolici, jo iščejo sprva npr. v literaturi, šele nato se obračajo na prijatelje in bližnje.

Komentar: Zdi se mi, da ne glede na to, ali oseba ima prijatelje in koliko jih ima, vedno težko govori o čustveno bolj obremenjenih situacijah. Doživlja jih kot zelo osebne in to zasebnost zelo skrbno varuje.

Druge ugotovitve:

- Večina respondentov je v evalvacijskem delu lastne situacije (v pogovoru z menoj) omenila, da se sedaj zavedajo, da bi bili morali poiskati pomoč strokovnjaka. Dva respondenta sta ob tej izjavi dodala, da bi jima bilo veliko lažje, če bi jima bila pomoč ponujena sama. */Mislim, da je to izredno pomembna ugotovitev./*

Komentar: Glede na izjave mojih respondentov bi lahko rekla, da so opisi moških respondentov mnogo bolj skopi in vsebujejo veliko manj 'glagolskih opisov', ki povedo več, kot trdi tudi avtorica Dervin. Mislim, da je to posledica tega, da se moški veliko manj kot ženske pogovarjajo o svojih čustvih, razmišljanjih, težavah in vprašanjih. Zakaj je tako, mnogi avtorji pojasnjujejo različno. Sama si ne bi upala trditi, da je to posledica kakšnih bioloških razlik oziroma genskih posebnosti. Možno pa je, da je stoletna vzgoja fantkov na način: biti moraš moški, močan, trden, nečustven..., in vzgoja deklic: biti moraš nežna, lepa, prijazna, uslužna... , skozi neskončno ponavljanje takšnih vzorcev vzgoje mnogo pripomogla tudi k sedanjim vzorcem komunikacije in izražanja sodobnih žensk in moških. To je še vedno neodgovorjeno vprašanje in tema, ki ne spada v to diplomsko nalogo.

- Na podlagi izjav respondentov, ko sem jih povpraševala o tem, kako so se med intervjujem počutili, bi lahko rekla, da sem bila na tem področju uspešna. Prav vsi so potrdili, da so bili sproščeni, da so se počutili dobro, ker so imeli občutek, da jih nekdo zares posluša, da se niso počutili vodeni in omejeni, ipd. Oba moška, ki sem ju intervjuvala, sta sicer stalno izjavljala nekaj v smislu *»to je pa že tako daleč, kaj jaz vem, kaj sem takrat razmišljal, verjetno nič«* ali *»ne vem, kako sem se počutil, se nisem poglobljal v to«* ipd. Menim, da ni mogoče, da človek ne razmišlja 'nič' niti da ni prav verjetno, da se vsaj malo ne pogloblja v situacijo, ki jo sam oceniš kot 'težavno', ker si v njej moral izbirati. Na podlagi teh ugotovitev, bi si lahko kdo zamišljal, da je ta tehnika morda manj primerna za respondente moškega spola. Morda bi morala biti moja vprašanja zastavljena nekoliko drugače, morda bi morala biti bolj vsiljiva ali vztrajna pri iskanju odgovorov. Nekaj podobnega mi je eden od respondentov celo namignil

»jooooj, sej to je ful zanimivo, samo ti bi mogla biti zdej dva dni tukaj, pa bi vse zvelkla iz mene«.

Kritični pogled na potek raziskave:

- Mislim, da je uporaba **vzorčenja** po principu snežene kepe zelo primerna za skrite populacije, kar pa moja populacija ni bila. Tu sem zagrešila še eno napako.
- Če bi bila imela bolj natančno določene kriterije o tem, katere konkretne izbirne situacije (**spremenljivke**) me zanimajo (npr.: izbira med vpisom na različne fakultete), potem bi imela oblikovano t.i. skrito populacijo. Vzorčenje po načelu snežene kepe bi bilo smiselno. Prav zaradi pomanjkljive definicije '*situacije izbiranja*' sem težko uredila izjave, vseeno pa sem skušala oblikovati poskusno teorijo.
- Tudi za **metodo Osmišljanja** se mi zdi, da v moji obdelavi podatkov ni dobila priložnosti, da se pokaže v svoji pravi luči. Tega mi je žal, saj se mi zdi zelo uporabna v socialno delovnem raziskovanju in sem želela s svojo raziskavo preveriti in dokazati njeno uporabnost, kar pa mi ni ravno najbolje uspelo.
- Po intervjujih sem skušala najprej sestaviti **tabelo**, v kateri bi bili podatki bolj pregledni, da bi jih nato lahko **kodirala** in na tej osnovi zgradila poskusno teorijo. Na žalost pa sem se hitro znašla na točki, ko nisem več vedela, kaj s podatki. Zataknilo se mi je že pri oblikovanju tabele, pri kateri sem si skušala pomagati tudi s kategorizacijami, ki jih je Dervin predlagala kot splošno uporabne. Sprašujem se, kolikšen del odgovornosti za neuspeh nosim sama, morda tudi zaradi nezadostnega vpogleda v praktično kvalitativno raziskovanje metode Osmišljanja.

5. SKLEPI

- Postmoderna družba je podvržena naglim in nenehnim spremembam, katerim se je treba stalno prilagajati in si sproti ustvarjati nove načine bivanja. Prav tu se vsak posameznik znajde na polju nenehne izbire med različnimi ponudbami nasprotujočih si vrednot, vedenj in življenjskih poti.
- Negotovost in dvom segata v vse dimenzije življenja vseh, ki živimo v postmoderni, zato se trudimo razvijati načine, da bi čim bolj enostavno in neboleče stopali v prihodnost.
- Večina sprememb se je zgodila v relativno kratkem času, zato je pomembna naloga vsakega posameznika, da nenehno prilagaja lastno biografijo glede na nova spoznanja, ki jih oblikuje prek izkušenj v stalno spreminjajočem se okolju.
- Nepravično je, da se kriteriji za sožitje z drugimi oblikujejo iz večinskega načina življenja, in nepravično je, da teorija problematizira ali celo razvrednoti drugačne družinske skupnosti.
- Ljudje se vse bolj in bolj pogrezamo vsak vase in zapiramo svoja čustva, misli in težave v 'škatlico'. Kot da so naši individualni problemi tako posebni, da ni drugih ljudi, ki morda živijo v podobnih okoliščinah, se soočajo s podobnimi tveganji in doživljajo podobne stvari.
- Mladost se 'podaljšuje' zaradi podaljševanja študija, ekonomske odvisnosti, velike brezposelnosti med mladimi in nerešenega stanovanjskega problema. Nezaposleni, brez lastnega stanovanja, ostajajo odvisni v »*podaljšanem otroštvu*«.
- Prevladujoča značilnost današnjega modela konstrukcije mladosti izhaja iz nenapovedljivosti obdobj, kjer je odraščanje opredeljeno kot življenjsko obdobje ključnih izbir in odločitev in kot obdobje, kjer se morajo ljudje sami (z)najti.
- Mladi imajo danes čas za eksperimentiranje z možnimi bodočimi identitetami. Toda to ima pozitivne učinke le na tiste, ki to hočejo početi in imajo možnost. Tisti, ki se ne odločijo za takšno »varianto«, pa so obsojeni na čakanje, kar ima seveda negativne posledice tako za njihov osebni razvoj kot za njihove življenjske poteke.
- Zdi se, da v postmoderni družbi krize ne doživlja niti družina niti vrednote, ampak posameznikova osebna svoboda.
- Izbirnost, prisotna na vsakem koraku postmodernega človeka, še zdaleč ni le prestiž, ki nam je podarjen. Vsak od nas se nemalokrat v življenju sreča s situacijo, v kateri začuti izbirnost tudi kot problem.

6. PREDLOGI

Predlogi glede praktičnega delovanja:

- Nikakor *ne smemo več zanemarjati moške enakopravnosti* v vsakdanjem družinskem življenju. Tako kot je bilo v preteklosti materinstvo izključno ženska vloga in je ženska imela mesto v družini in pri skrbstvenih opravilih, je bil moški na nek način izrinjen iz nje in je deloval v sferi javnega. To neravnovesje je nujno potrebno uravnotežiti in v zvezi z družino omogočiti obema spoloma enake pravice in enake dolžnosti.
- Starši smo svojim otrokom prvi vzorniki, od katerih se učijo komunikacije, mi pa se nemalokdaj ne znamo upreti svojim vzorcem obnašanja in tako na mlajše generacije prenašamo veliko stereotipov. Dejstvo je, da lahko določene stvari, ki so bile v nekem obdobju splošno nesprejemljive, sčasoma postanejo povsem običajne. Menim, da človek šele takrat, ko je sam osvojil prepričanja, miselnost in ravnanja za enakopravnost med spoloma, leta živi oz. udejanja, vanje resnično verjame in to tudi posreduje drugim.

Predlogi glede teorije obravnavanih pojmov in glede metode socialnega dela

- Ustanove, ki imajo opravka z mladimi, bi morale (*po: Bajzek 1997: 139,140*): *pomagati staršem* pri boljšem izvrševanju njihovih dolžnosti in skrbi za otroke in mladostnike, *pomagati mladim*, da bodo razumeli razvoj in kulturne razlike sedanjega sveta, *pripraviti mlade* na zdrav prehod v odraslost, dati *vizijo mladim*, kaj se od njih pričakuje in kakšna naj bi bila njihova odgovornost za prihodnost, *vključevati mlade* kot dejavne člane v vse dejavnosti v posameznih krajevnih skupnostih, *pomagati mladim*, da sprejmejo svoje mladostniško obdobje kot pomembno obdobje, ki ga je treba živeti polno in ga zaključiti s prehodom v odraslost.
- Mislim, bi bil v postmoderni družbi že čas, da bi se pomagajoči strokovnjaki in tudi vsi ostali lotili aktivnejšega prepoznavanja pomoči potrebnih in jim ponudili svojo podporo in pomoč. Navsezadnje nas je toliko, ki delujemo v družbi 'v dobro ljudi'. Morali bi se vprašati, če res naredimo dovolj. Očitno je, da je družba prepolna novih in novih obremenitev za posameznike, s katerimi se sami zelo težko spoprijemajo. Prav zato je tako 'na udaru' stres in njegove posledice, ki se odražajo na psihofizičnem zdravju ljudi. Tukaj bi bilo treba narediti več.

Svetovalci na šolah bi morali izkazati nekoliko več zanimanja za učence in dijake. Oseba D mi je pripovedovala o tem, da so »vsi učitelji vedeli, kaj se dogaja doma«. Zakaj torej ni socialna delavka na šoli stopila do fanta ali njegovega očeta in vprašala, če jima lahko v

kakšnem smislu pomaga? Menim, da je to njena strokovna odgovornost, ki pa za potencialnega uporabnika seveda ne sme biti zavezujoča.

- Očitno je, da prehod iz OŠ na SŠ in iz SŠ na VŠ oz. fakulteto precej obremenjuje mlade ljudi. Dobro bi bilo, da bi svetovalke na šolah bolj jasno (z obveznim predavanjem na začetku šolskega ali študijskega leta npr.) opozorile na to, da ima vsak mlad človek (ali njegov oz. njen roditelj idr.) možnost priti do njih na svetovalni pogovor pred vpisom na izbrano šolo. Spomnim se, da sem sama na CSD-ju na Jesenicah opravljala nekakšen test za ugotavljanje interesov, ki mi je zelo pomagal. Na podlagi takšnih testov, na podlagi ugotavljanja sposobnosti in učnih uspehov, bi lahko svetovalci ponudili pomoč mladim v izbiri nadaljnjih vpisov preko individualnih svetovalnih pogovorov z mladostnikom.

- Osebe, ki stopijo v kritično življenjsko situacijo, bi morale dobiti ponujeno konkretno pomoč. Mnogi ljudje vedo, da obstajajo takšne in drugačne oblike pomoči (od psihologov do raznih skupin za samopomoč itd.), toda mnogi od njih ne vedo, kako dostopiti do njih. V situacijah – v katerih je samoumevno, da bi osebi lahko pomoč koristila – bi lahko mi s poslanstvom pomoči drugim, aktivno ponudili pomoč, namesto tega, da le čakamo, da nas ljudje poiščejo. */Primer 1: Oseba A je dejala, da bi ji v tistih trenutkih moral nekdo »od zunaj« pokazati pot do pomoči. Strinjam se. Njena osebna zdravica bi ji lahko izročila vizitko psihiatra, tako da bi se lahko oseba odpravila k njemu, takoj ko bi se odločila. Primer 2: Obstajajo šole za starše, kjer mlade bodoče starše seznani s pomembnimi veščinami in znanji. Že osebni zdravnik ali ginekolog bi lahko nosečnico opomnil, da te skupine obstajajo in jim ponudil zloženko z osnovnimi napotki./* Tako bi jim olajšali dostop do pomoči in jasno nakazali možno pot. Ne zdi se mi dovolj, da pomoč samo obstaja, ljudem bi morala biti bolj dostopna kot danes je.

Predlogi glede nadaljnjega raziskovanja:

Nekaj predlogov sem podala že v poglavju Razprave, kjer sem tudi kritično ocenila svoje raziskovalno delo.

- Mislim, da bi bila uporaba diktafona koristna tudi za socialne delavce. Seveda bi jo bilo treba dopolniti s tehniko kratkega hitrega zapisovanja. S ponovnim poslušanjem uporabnikov na posnetku lahko slišimo dosti več, npr. kolikokrat oseba ponovi neko misel, s kakšnim tonom izreče določene besede ipd. Med pogovorom je namreč težko biti pozoren na vse to. Mislim tudi, da je med svetovalnim pogovorom pomembno, da je socialni delavec pozoren na sam potek (proces) in dogajanje. Zavedam pa se, da bi takšen način obdelovanja sporočil uporabnikov vzel preveč časa. Vseeno pa sem razmišljala o tem, kako se počuti oseba, ki sedi

na drugi strani naše mize in vidi, kako si mi zapisujemo. Lahko ji postane neprijetno, lahko je zaradi radovednosti, kaj pišemo, nezbrana ali celo manj iskrena. Moja izkušnja je pokazala, da je večina intervjuvancev že po približno petnajstih minutah pozabila na to, da se intervju snema. Poleg tega se mi zdi, da prav zaradi konstantnega stika z očmi (ki pomeni ogromno v komunikaciji), oseba čuti, da jo zares poslušamo.

- Glede na dobljene rezultate in ob zavedanju dejstva, da se kvalitativna in kvantitativna raziskava dopolnjujeta, menim, da bi bilo primerno nadaljevati raziskavo v smislu zožanja zastavljenega problema in kvantitativne obdelave pridobljenih podatkov.

- Vzorčenje po principu »snežene kepe« je tehnika, ki bi jo bilo vredno dodatno raziskati in preizkusiti. Sama sem iskala po internetnih straneh v slovenščini, saj sem želela dobiti podrobnejši opis tega načina vzorčenja, a moje iskanje ni obrodilo konkretnih sadov. Glede na to, da je to vzorčenje primerno zlasti za raziskovanje t.i. skritih populacij, s katerimi imamo nemalo opravka tudi socialni delavci, pozivam profesorje in študente k uporabi omenjene metode vzorčenja pri njihovem raziskovanju.

- Vsekakor pa pozivam, da se študente naše fakultete motivira za nadaljnje raziskovanje s pomočjo metode 'Osmišljanja'. Svetovalni razgovor je tako ali tako že sam po sebi v nekem smislu tudi raziskovalni proces.

7. LITERATURA

Priznam, nisem si mogla pomagati, da si ne bi iz Prvotnega besedila življenja izposodila misli, ki jo je avtorica Alenka Puhar navedla v poglavju viri. Sama namreč ne bi mogla lepše zapisati doživljanja med prebiranjem literature za mojo diplomsko nalogo...

»vsako delo, ki se končuje s seznamom uporabljene literature, se zaključuje s spoznanjem, da skuša ujeti nekaj neulovljivega. Kako navesti vse, kar je bilo »uporabljeno«, in zakaj neki samo literatura?... Marsikatero delo se je znašlo na meji med pričevanjem in raziskovanjem – tudi to pač sodi med neulovljivo.«

Aries, P. 1991. OTROK IN DRUŽINSKO ŽIVLJENJE V STAREM REŽIMU, ŠKUC, Filozofska knjižnica, Ljubljana

Bahovec, E. 1993. OD ŽENSKIH ŠTUDIJ K FEMINISTIČNI TEORIJI, Zbornik, Posebna izdaja Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, Ljubljana

Bajzek, J. 1997. OD SKUPINE K SKUPNOSTI, Inštitut Antona Trstenjaka, Ljubljana

Beck, U. 1986. RISIKOGESELLSCHAT, Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt/M, Suhrkamp. V: Ule, Kuhar, 2003

Beck, U. 1997. DEMOKRATISIERUNG DER FAMILIE. V: U:Beck, ur., Kinder der Freieheit. Frankfurt/M: Suhrkamp. V: Ule, Kuhar, 2003

Beck, U., Beck-Gernsheim, E. 1999. THE NORMAL CHAOS OF LOVE. Cambridge, Polity Press. V: Rener idr., 2006.

Bergant, M. 1986. DEMOKRATIČNA DRUŽINA – KAJ JE TO?, Zveza prijateljev mladine, Ljubljana

Burja, S. 1997. MATERINSTVO V NOVIH DRUŽBENOEKONOMSKIH ODNOSIH, Prvi strokovni posvet Slovenskega odbora za UNICEF, Tema: Spremembe v slovenskem družbenem sistemu in njihov vpliv na varstvo otrok

Čačinovič Vogrinčič, G. 1991. SOCIALNO DELO Z DRUŽINO, Univerza v Ljubljani, Višja šola za socialne delavce v Ljubljani, Ljubljana

Čačinovič Vogrinčič, G. 1998. PSIHOLOGIJA DRUŽINE: prispevek k razvidnosti družinske skupine, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana

Černič Istenič, M. 1998. PROCES OBLIKOVANJA DRUŽINE V SLOVENIJI, Družboslovne razprave, 14, 27/28: 157-170.

Daly, K. J. 1996. FAMILIES & TIME: Keeping Pace in a Hurried Culture, Thousand Oaks, SAGE, London – New Delhi. V: Renner idr., 2006.

De Vries, S., Bouwkamp, R. 2002. PSIHOSOCIALNA DRUŽINSKA TERAPIJA, Firis, Logatec

Dervin B., Foreman-Wernet L., Lauterbach E. (2003): Sense-Making Methodology Reader, Selected Writings of Brenda Dervin. United States of America: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Hampton Press Inc. (Chapters: 11-15)

Drglin, Z. 2002. MESSAGE RECEIVED – WOMEN REPLAY? V: Hrženjak, M., idr. (ur.): Njena (re)kreacija (53-75), Ženske revije v Sloveniji, Mirovni inštitut, Ljubljana. V: Renner idr., 2006.

Erikson, E.H. 1964. INSIGHT AND RESPONSIBILITY, Norton, New York

Ferligoj A., Renner T., Ule M. 1990. ŽENSKA, ZASEBNO, POLITIČNO ali "ne vem, sem neodločena", Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana

Giddens, A. 2000. PREOBRAZBA INTIMNOSTI, Ljubljana: cf*

Goldner Vukov M. 1988. PORODICA U KRIZI, Medicinska knjiga, Beograd – Zagreb

Heckathorn, D.D., Jeffri J. 2001. FINDING THE BEAT: USING RESPONDENT-DRIVEN SAMPLING TO STUDY JAZZ MUSICIANS. Poetics 28: 29-307; v: Salganik, Heckathorn, 2003.

Heinz, W.R. 1997. STATUS PASSAGES, SOCIAL RISKS AND THE LIFE COURSE: A Conceptual Framework. V: W.R.Heinz, ur., Theoretical Advances in Life Course Research. Weinheim: Deutscher Studien Verlag. V: Ule, Kuhar, 2003

Hojnik, Zupanc, I., 1995, Nekatere značilnosti kvalitete življenja v različnih družinskih skupnostih, v: Renner, T., Potočnik, V., Kozmik, V. (ur.): Družine: različne-enakopravne. Ljubljana, Vitrum.

Internet 1: Šaponja, D., MLADINA V SODOBNI DRUŽBI, Ministrstvo za javno upravo; <http://www.google.si/search?hl=sl&q=Mladina+v+sodobni+dru%C5%BEBi&btnG=Iskanje&meta=cr%3DcountrySI> ; 8. april, 2008.

James A., Jenks C., Prout A. 1998. THEORIZING CHILDHOOD, Polity Press, Cambridge.
V: Renner, Švab, idr., 2006

Jogan, M. 1986. ŽENSKA, CERKEV IN DRUŽINA, Delavska enotnost, Ljubljana

Jogan, M. 1995. ANDROCENTRIČNA ALI ANDROGINA KULTURA IN SIMETRIČNA DRUŽINA, V: Renner T. (ured.), Potočnik V. (ured.), Kozmik V. (ured.), Družine: različne – enakopravne: zbornik, Vitrum, Ljubljana

Jogan, M. 1997. INTELEKTUALNA PRODUKCIJA IN SEKSIZEM, Anthropos, št. 1 -3, str. 27 – 36, Ljubljana

Jones, G., Wallace C. 1992. YOUTH, FAMILY AND CITIZENSHIP, Buckingham, Open University Press, Philadelphia, V: Ule, Kuhar, 2003

Kanjuo Mrčela, A. 1992. ALI SO »DRUŽINSKE KRALJICE LAHKO TUDI »ŠEFICE«? V: Cigale, M. (ured.), Ko odgrneš sedem tančic, Zbornik Ženske v Sloveniji, Društvo iniciativa, Ljubljana

Kavar Vidmar, A. 1996. UPOŠTEVANJE DRUŽINE V DELOVNEM PRAVU, Socialno delo, 35, 6: 495-509.

Keilman, N. 2003. DEMOGRAPHIC AND SOCIAL IMPLICATIONS OF LOW FERTILITY FOR FAMILY STRUCTURES IN EUROPE, Population studies (43.), Council of Europe Publishing, Strasbourg. V: Renner idr., 2006.

Keniston, K. 1968. YOUNG RADICALS, Harcourt Brace, New York, V: Ule, Kuhar, 2003

Kompan Erzar, L. K. 2003. SKRITA MOČ DRUŽINE, Monografije FDI-4; Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut; Ljubljana

Lawson T., Jones M., Moores R. 2004. SOCIOLOGIJA – shematski pregledi, Tehniška založba Slovenije, Ljubljana

Lešnik, B. 1995. MITOLOGIKA DRUŽINE IN SPOLNA USMERJENOST V POLITIČNEM BOJU, V: Renner idr., 1995

Malačič, J. 2000. DEMOGRAFIJA, Četrta izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana

Marcia, J.E. 1994. THE EMPIRICAL STUDY OF EGO IDENTITY, V: Bosma, idr., Identity and development, Sage, London

Marjanovič Umek, L. 2004. RAZVOJNA PSIHOLOGIJA, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana

Marx-Engels. 1975. IZBRANA DELA, V.zvezek, CZ v Ljubljani

Mayes, P. 1993. GENDER, Longman, London and New York

Mesec, B. 1997. METODOLOGIJA RAZISKOVANJA V SOCIALNEM DELU I., Visoka šola za socialno delo (VŠSD), Ljubljana

Mesec, B. 1997. METODOLOGIJA RAZISKOVANJA V SOCIALNEM DELU II., Univerza v Ljubljani, VŠSD, Ljubljana

Mesec, B., Cigoj-Kuzma, N. 2001. NAVODILO ZA PISANJE DIPLOMSKE NALOGE IN OPRAVLJANJE DIPLOMSKEGA IZPITA, Tretja, popravljena in dopolnjena izdaja, VŠSD, Ljubljana

Moore, S. 1997. SOCIOLOGIJA – KLJUČNI POJMI IN DEJSTVA, Zbirka Alfa, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana

Mulej, N. 1992. ŽENSKA NA POTI K SEBI, Tangram, Ljubljana

Nastran, Ule, M. 1993. PSIHOLOGIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana

Nastran, Ule, M. 1996. MLADINA V DEVETDESETIH,, Analiza stanja v Sloveniji, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana

Nastran, Ule, M., idr. 1996. SOCIOLOŠKI ORIS MLADOSTI / MLADINE, Mladina v devetdesetih, Analiza stanja v Sloveniji, Znanstveno in publicistično središče: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Urad RS za mladino, Zbirka Forum, Ljubljana

Novak, B. 1997. S KAKŠNO POLITIČNO KULTURO VSTOPAMO V EVROPO?, Anthropos, št. 1 - 3, str. 79 - 80, 199 – 214, Ljubljana

Pislar, Fernandez M. 2006. SLOVENCİ V ŽELEZNI LORENI (1919-1939)- skozi družinske pripovedi, Migracije 5, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana

Projekcije prebivalstva SR Slovenije 1986-2006, Recenzent: Dr. Breznik D., Avtorica: mag. Šircelj M.; Zavod SR Slovenije za statistiko; Ljubljana, 1990

Puhar, A. 2004. PRVOTNO BESEDILO ŽIVLJENJA – oris zgodovine življenja Slovencev v 19.stoletju, Studia humanitatis, Zbirka Varia, Ljubljana

Ramovš, J. 1995. DRUŽINA, Zbornik predavanj in razprav na osrednjih strokovnih prireditvah v letu družine, Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno, Ljubljana

Ramovš, J. 1995. SLOVENSKA SOCIALA MED VČERAJ IN JUTRI, Inštitut Antona Trstenjaka, Ljubljana

Rener, T., Potočnik, V., Kozmik, V. (ured.). 1995. DRUŽINE: RAZLIČNE - ENAKOPRAVNE, Vitrum, Ljubljana

Rener, T., Sedmak, M., Švab, A., Urek, M. 2006. DRUŽINE IN DRUŽINSKO ŽIVLJENJE V SLOVENIJI, Annales, Koper

Rener, T., Švab, A. 1996. DRUŽINSKI STATUS, Mladina v devetdesetih, Analiza stanja v Sloveniji (str. 41 – 67), Znanstveno in publicistično središče, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Urad RS za mladino, Zbirka Forum, Ljubljana

Salganik, M. J., Heckathorn, D. D. 2003. SAMPLING AND ESTIMATION IN HIDDEN POPULATIONS USING RESPONDENT-DRIVEN SAMPLING. Columbia University & Cornell University.

Satir, V. 1995. DRUŽINA ZA NAŠ ČAS, Cankarjeva založba, Ljubljana

Semaan, S., Lauby, J., Liebman, J. 2002. STREET AND NETWORK SAMPLING IN EVALUATION STUDIES OF HIV RISK-REDUCTION INTERVENTIONS. AIDS Reviews 2002 4: 23-213; v: Salganik, Heckathorn, 2003.

Sennett, R. 1999. THE CORROSION OF CHARACTER, The Personal Consequences of Work in the New Capitalism, W.W. Norton & Comp., New york, London, v: Ule M., Kuhar M. 2003

Skygger, R., Cleese, J. 1993. DRUŽINE IN KAKO V NJIH PREŽIVETI, Tangram. Ljubljana

Statistični urad RS. 2007. DEJSTVA O ŽENSKAH IN MOŠKIH V SLOVENIJI, Ljubljana

Stritih, B., Možina, M. 1995. SISTEMSKI POGLED NA DRUŽINO. V: Ramovš, 1994.

Švab, A. 2001. DRUŽINA OD MODERNOSTI K POSTMODERNI, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana

Tomšič, V. 1976. ŽENSKA, DELO, DRUŽINA, DRUŽBA, ČZP Komunist – TOZD, Ljubljana

Ule M., Kuhar M. 2003; MLADI DRUŽINA STARŠEVSTVO: spremembe življenjskih potekov v pozni moderni, Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo, založba Hermina KRAJNC, Ljubljana

Ule Nastran, M. 1993. PSIHOLOGIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana

Ule, M. 1995. VSAKDANJI SVET DRUŽINE, V: Rener, T., Potočnik, V., Kozmik, V. (ured), Družine: različne – enakopravne, Vitrum, Ljubljana

Ule, M. 1997. OBLIKOVANJE ŽIVLJENJSKEGA SVETA MLADIH, Socialna pedagogika, let.1, št.1:27-36.

Ule, M. 2000. MLADI V DRUŽBI TVEGANJ IN NEGOTOVOSTI V: Ule, M., Rener, T., Mencin Čeplak, M., Tivadar, B. 2000. Socialna ranljivost mladih, Aristej, Maribor

Ule, M. 2004. NOVE VREDNOTE ZA NOVO TISOČLETJE, Spremembe življenjskih in vrednostnih orientacij mladih v Sloveniji. Teorija in praksa, let. 41, 1-2/2004: 352-397.

Ule, M., Kuhar, M. 2002. SODOBNA MLADINA: IZZIV SPREMEMB, V: Mihelj, V., ur., Mladina 2000, Aristej, Maribor

Ule, M., Rener, T., Mencin Čeplak, M., Tivadar, B. 2000. SOCIALNA RANLJIVOST MLADIH, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Urad RS za mladino, Aristej, Ljubljana

Urad za žensko politiko. 1995. SKLADNOST DRUŽINSKEGA IN POKLICNEGA ŽIVLJENJA, 3. zvezek iz zbirke »Slovenija pred Pekingom«, Vlada RS, Ljubljana

Zaviršek, D. 1994. ŽENSKE IN DUŠEVNO ZDRAVJE, VŠSD, Ljubljana

Zbornik znanstvenih referatov. 1995. MEDNARODNA DRUŽINA – UTOPIJA ALI REALNOST?, Inter-kulturo, Maribor

Žerovnik, A. 1996. VZGOJA VREDNOTE CILJI, Družina, Ljubljana

Žerovnik, A. 1997. ETIČNA VZGOJA, Zbornik simpozija Svetovni slovenski kongres, Družina, Ljubljana

Žnidarec, Demšar, S. 2004. SKUPNOSTNO SOCIALNO DELO, Delovno študijsko gradivo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo, Ljubljana

8. POVZETEK

Ko pogledamo na razvoj celotnega človeštva skozi čas in si skušamo predstavljati, kako so živeli naši prastarodavni predniki ali morda samo naši stari starši, smo nemalokdaj začudeni nad tem, koliko izbire imamo danes v primerjavi z omejenimi možnostmi naših predhodnikov. Čas postmoderne, v katerem se nahajamo, nam je prinesel nemalo velikih sprememb na vseh področjih našega vsakdanjega življenja. Tradicionalni vzorci naših staršev se razblinjajo oz. postajajo nepomembni za mlajše generacije, vrednost in pomembnost posameznika dobivata iz dneva v dan večji pomen. Prav nič ni več samoumevno niti predvidljivo. In nato se sprašujemo, zakaj smo vseskozi pod stresom, nervozni in zakaj je danes toliko psihosocialnih motenj oz. težav.

Spremembe družinskih oblik na splošno zajemajo pluralizacijo družinskih oblik in zmanjševanje števila družinskih članov v zahodni, zlasti evropski družbi. Prvo zajema: zmanjševanje števila nuklearnih družin, naraščanje števila reorganiziranih in enostarševskih družin, naraščanje števila istospolnih družin in enočlanskih gospodinjstev. Hkrati se odvija tudi proces zmanjševanja števila družinskih članov kot posledica zniževanja rodnosti. Znižuje se število družin, ki imajo več kot tri otroke, istočasno pa je več družin, ki imajo enega otroka. Povečuje se število družin brez otrok, kamor se uvrščajo tudi družine v obdobju t.i. *'praznega gnezda'*. Tudi število neporočenih parov brez otrok po zadnjih dveh popisih zlasti v Evropi skokovito narašča. Kohabitacija že dolgo ni več le oblika *'predporočnega sobivanja'* dveh partnerjev, ampak se pogosto nadaljuje tudi po rojstvu otroka in postaja *»legitimna družinska organizacija«*.

Po eni strani se mnogo bolj sproščeno pogovarjamo o stvareh, ki so še nedolgo nazaj predstavljale tabu. Ko pa pride trenutek, ko nismo prepričani vase in v svoje odločitve, ko se zavemo, da je dani trenutek lahko morda izredno pomemben za naše življenje, se največkrat zapremo vase in skušamo rešiti stvari sami. Je to sram, je to strah? Ali je to morda le nezaupanje v druge, ali pa le ena od posledic procesa individualizacije, ki prerašča trend ko postaja vsebolj zahteva postmoderne družbe?

Večina respondentov je v intervjuju omenila, da so se v trenutkih, ko so morda potrebovali pomoč, zavedali dejstva, da le-ta obstaja, toda v sebi niso imeli dovolj moči, volje in poguma,

da bi se odpravili ponjo. Dva sta izjavila tudi, da »se ljudje bojijo, se odmaknejo, ker ne vedo, kaj bi« in celo, »da te ljudje obsojajo in govorijo zaničevalno«. Torej, v kritičnih situacijah lahko izgubimo oporo širše socialne mreže, ne le po lastni krivdi (ker se zapremo v svoj svet in ne pustimo drugim blizu), ampak tudi zato, ker se »drugi« umaknejo (bodisi zaradi lastnega strahu pred bolečino, ki bi jo lahko povzročilo 'vtikanje' v tuje 'probleme', bodisi zaradi nerazumevanja ali zaradi brezbrčnosti, ki je danes tako zelo prisotna).

Filozofija življenja je danes *uživati življenje iz dneva v dan in biti prost obveznosti*, torej pomembna je osebna svoboda in ne več osebna odgovornost. Oblikoval se je nekakšen »kulturni narcisizem«, ki je včasih veljal za osebnostno motnjo, danes pa se zdi, da je koristen, saj prav taka oseba najbolje deluje v vsakodnevnem življenju.

Izbirnost, prisotna na vsakem koraku postmodernega človeka, še zdaleč ni le prestiž, ki nam je podarjen. Vsak od nas se nemalokrat v življenju sreča s situacijo, v kateri začuti izbirnost kot problem. Stanje neodločenosti lahko traja dneve, celo mesece in človek si v procesu iskanja najbolj primerne 'poteze' oz. 'poti' zastavlja mnoga vprašanja, vseskozi pa išče argumente, odgovore in smisle, ki bi mu omogočili, da lažje pride na svoj cilj. Med tem iskanjem, izbiranjem lahko oseba doživlja mnogo neprijetnih občutkov kar lahko privede tudi do določenih spoznanj, ki so zanjo boleča, troši ogromno energije in celo izgublja zaupanje v lastno vrednost.

Kar se tiče empiričnega raziskovalnega dela moje diplomske naloge, lahko rečem, da sem (čeprav ne ravno uspešno) prevedla in preizkusila metodo Osmišljanja in menim, da je potrebno in smiselno njeno nadaljnje raziskovanje, saj izvajalcem omogoča 'taktnost', senzibilnost in pozornost pri poslušanju, ki so ene najpomembnejših lastnosti socialnih delavcev in bi jo zato le-ti lahko koristno uporabljali pri svojem raziskovalnem delu.

9. DODATKI

9.1. DODATEK 1: Metoda 'Osmišljanja' (*The Sense-Making Approach*; Dervin, 2006)

UVOD

Uporabniki kot poslušalci in učenci, svetovalec kot učitelj in zaupnik

Državljeni od določenih institucij v vsaki družbi pričakujemo, da le-te uporabljajo različne t.i. »javne komunikacijske kampanje« zato, da nas z njimi izobražujejo in informirajo. T.i. »socialni inženirji«, ki so zaposleni v tovrstnih institucijah, naj bi imeli vedno plemenite namere:

- da torej preprečujejo individualne ter kolektivne katastrofe,
- da ščitijo državljane, njihove domove in njihovo okolje,
- da ohranjajo demokracijo in pomagajo ljudem v različnih socialnih stiskah ipd.

Toda organizacija teh kampanj in projektov je največkrat, bodisi direktno bodisi posredno, definirana le s strani oblikovalcev in izvrševalcev tovrstnih projektov in skoraj nič s strani ljudi, ki so jim ti projekti namenjeni.

Avtorica Dervin trdi, da se morajo zaradi neločljivih in hkrati neobhodnih razlik med institucijami in ljudmi, med raziskovalci in raziskovanimi, *moči med vsemi vpletenimi v postopkih nujno izenačiti*. Strokovne kategorizacije, ki so v splošni uporabi med raziskovalci, so lahko v določenih primerih popolnoma napačne, irelevantne in neprimerne, sploh kadar se dotikajo izkušenj drugih ljudi. To ne pomeni, da bi morali ignorirati glas institucij ali drugih raziskovalcev, temveč le, da bi bilo bolje, če bi *njihov glas združili in soočili v dialogu z glasom drugih relevantnih ljudi* – torej: naslovnikov sporočil, njihovih družin, skupnosti, družb itd. Med percepcijami institucij in raziskovalcev na eni strani ter vsakdanjimi ljudmi na drugi strani obstaja velika vrzel. Metoda *Sense Making* (SM) ali metoda *Osmišljanja*, predvideva, da je možno zgraditi most med tema dvema bregovoma z uporabo novih alternativnih postopkov.

Raziskovanje situacij skozi dialog - nov način poslušanja

Raziskovalci se strinjajo, da se mora novi pristop osredotočiti na iskanje oz. razvijanje učinkovitih poti, po katerih bodo *raziskovalci zmožni 'slišati', kako ljudje osmišljajo situacije*

v svojem vsakdanjem življenju, *kako so njihove osebne akcije povezane s sporočili, ki so prisotna v družbi, kot tudi z družbeno strukturo, v kateri živijo.*

Avtorica opozarja, da je za uporabo metode SM treba **rekonceptualizirati več pojmov**:

- Najprej je treba sprejeti dejstvo, da želijo tako uporabniki kot institucije, ki organizirajo informativne in raziskovalne projekte, nekaj *povedati in slišati*. Zato je sprememba koncepta 'AUDIENCE' (*publika*), ki je do sedaj obsegala le ljudi, na katere so kampanje naslovljene, ne pa tudi institucij, neizogibna (Dervin 2003: 223).

- Treba je sprejeti tudi rekonceptualizacijo pojma *KOMUNIKACIJE*, in sicer tako v smislu komunikacije skozi dialog kot tudi v samem prakticiranju komunikacije kot dialoga (Carter 1982, Dervin 2003: 222). *Ker do danes še nismo vzpostavili sistematične prakse dialoga, ga niti ne znamo pravilno uporabljati.*

Informacija

Raziskovalci večinoma pojmujejo informacijo kot nekaj, kar je resnično in pravilno ter kot nekaj, na podlagi česar lahko njen prejemnik lažje doseže svoj cilj. Avtorica se na tem mestu vpraša: *»Kaj oz. kdo odloča o tem, kaj je resnično, pravilno ter čigavo spoznanje ima prednost, ko pride do različnih mnenj?«* Odgovori si, da so *»pravilna tista, družbeno določena znanja (in informacije), ki so jih ustvarili, utemeljili in uzakonili tisti, ki v družbi posedujejo največjo moč«*. Toda tudi ta 'dominantna moč' določenega znanja oz. informacije ima svoje meje. Lahko sicer predstavi določena opažanja kot dejstva (npr. ženske po 40. letu imajo veliko možnost, da zbolijo za rakom na dojkah), lahko tudi svetuje, kaj naj bi ljudje praviloma s to informacijo storili (npr. zato mora vsaka ženska po 40. letu hoditi na redne preglede k zdravniku), ne more pa prisiliti npr. ženske v poznih 40-ih, da se bo odpravila na mamografijo, če za to ne odloči sama (po: Dervin 2003: 219).

Ločimo dve vrsti informacij:

- *informacija kot KONSTRUKCIJA*, ki predvideva, da je informacija vedno ustvarjena s strani človeka in je zato neločljivo povezana z njegovimi osebnimi interesi, izkušnjami ipd. ter kot taka ne more nikoli biti ločena od raziskovalca, ki jo je ustvaril; ter

- *informacija kot OPIS*, ki pa predpostavlja, da ima informacija vedno resničnostno vrednost, je pravilna, preverljiva in dokazljiva ter da je kot takšna lahko ločena od opazovalca. Prejemnik informacije je v tem primeru označen kot nekakšna *»prazna škatla«*, v katero se informacijo preprosto odloži.

Avtorica na tem mestu doda, da komunikacija nikoli ne more biti označena preprosto kot *prenos informacij*. Treba je namreč upoštevati obe vpleteni strani (tako sporočevalca kot prejemnika), saj vsak od njiju oblikuje pomen informacije na svoj način (v povezavi z lastnimi interesi, odvisno od osebnostnih lastnosti, izkušenj idr.). Prav zato je treba na komunikacijo vedno gledati tudi kot na *dialog*, v katerem naj se *sooblikuje pomen* same informacije (Dervin 2003: 219).

Komunikacija v dialogu z raziskovano populacijo

Pristopiti h komunikacijskemu projektu, *dialogsko* pomeni, da se moramo spoprijeti s proceduralnimi in etničnimi izzivi. Ljudje ne bodo samo slišani. Skupaj z njimi bomo, izhajajoči iz njihovih perspektiv, tudi nekaj naredili.

Respondentom se bomo namenoma predstavili kot poslušalci, kot njihovi učenci in hkrati njihovi učitelji ter zaupniki, saj opisani pristop temelji na predpostavki, da mora biti komunikacija (med raziskovalcem in raziskovanim, **med strokovnjakom in uporabnikom**) *konceptualizirana* in *prakticirana v obliki dialoga*. Raziskovalec mora biti stalno 'odprt', tudi za nestrinjanje, pa čeprav razume, da so morda 'dobri nameni' lahko napačni ali pa drugih sploh ne zanimajo.

Avtorica svetuje, kako »*oblikovati kampanje (ali projekte ali raziskave) dialogsko*«:

** Preseči moramo 'strokovnost informacij'*

Prva kritika je podana na enostransko usmerjen prenos strokovnih informacij, kot ga navadno kampanje uporabljajo. Zavedati se moramo, da prenos informacije sam po sebi še ne proizvede spremembe. Avtorica navaja več strategij, s katerimi lahko presežemo *ekspertno* podajanje sporočil. Ker vlada tolikšno nezaupanje ljudi v strokovnjake, te strategije same po sebi kličejo po novih strategijah, ki bodo definirane v smeri: ustvarjanja zaupanja, uporabe virov (ki bodo za uporabnike privlačni in kredibilni) vzpodbujanja človekovih življenjskih interesov in *'osvetljevanja človeških pripovedi'*.

Navadno so kampanje osredotočene na jasno določene cilje (npr. opuščanje kajenja, vzpodbujanje zdravega prehranjevanja ipd.), katerih namen je preprečiti določene probleme 'naslovnikov' (npr. pljučni rak, debelost). Tako se kampanje naslanjajo na mrežo vzrokov in opisnih dejstev, ki so podprti z določenimi znanstvenimi dokazi. Ironija pa je v tem, da lahko tisto, kar danes strokovnjaki poudarjajo kot dejstvo, že jutri isti strokovnjaki izpodbijejo kot neresnico.

** Pomembnost socialnih kontekstov*

Stalno se je treba zavedati, da se razumevanje sveta bistveno razlikuje od posameznika do posameznika, od kulture do kulture, od družbe do družbe in od skupnosti do skupnosti.

S tem ko se bomo obračali na ljudi po njihova priporočila za doseganje ciljev naše kampanje, bomo tudi lažje oblikovali takšna sporočila, ki bodo sprejemljivejša za ljudi, saj bodo '*krojena*' po njihovih okvirih.

* *Usmerjanje na teme, povezane s socialno ne-močjo in ne-etiko*

Tradicionalne kampanje so zastavljene v smislu splošne uporabnosti in dobrodelnosti. Zadnja 'zapoved' vsebuje dva aspekta (Dervin, 2003: 235):

- problematiziranje trditev o realnosti,
- osredotočiti se je treba na to, kako so problemi socialnih razredov in struktur, politike in ekonomije dejansko vpleteni v strokovna znanja in prakso v socialni politiki.

Avtorica omenja dva argumenta, ki podpirata pomembnost te zapovedi:

- *ljudje se zavedajo* dejstva, da so vse bolj razcepljeni zaradi vsesplošnih nasprotovanj, ki so posledica nenadzorovanega povečanja trga informacij;
- kampanje, ki ne podpirajo in ne pospešujejo nasprotovanj, lahko spregledajo, da nehote ustvarjajo *negativne posledice* (kot npr. stigmatizacija določenih skupin, demotiviranje ljudi, izkoriščanje določenih članov družbe).

METODA SM ALI METODA OSMIŠLJANJA

Omenjena metoda se razvija pod vodstvom avtorice Dervin in njenih kolegov že od leta 1972. Namenjena je preučevanju in lajšanju *iskanja (ne-)smisla* v sleherni komunikativni situaciji, predvsem tam, kjer so strokovnjaki zadolženi za '*služenje v dobro ljudem*', ki so navadno označeni kot **poslušalci** – audiences (pacienti, klienti, uporabniki, kupci...).

Njen pristop je istočasno *etnografski* (dovoli, omogoči respondentom, da definirajo svoje osebne realnosti), *kvalitativen* (je zgrajen na odprtem intervjuju), *kvantitativen* (na voljo so tehnike, namenjene kvantitativnim analizam) in *sistematičen* (splošna teorija vodi metodo SM v smeri poslušanja in je praktično uporabna v vseh situacijah, ob tem pa upošteva tudi specifičnost vsake situacije).

Metoda vzpodbuja »*sistematično poslušanje ljudi*«: poslušati in slišati, kako osebe vidijo lastne situacije, probleme, izzive, preteklost, sedanjost, prihodnost in kako ustvarjajo smisel v teh situacijah.

SM metoda predvideva, da življenje ni le linearno, logično ali problemsko orientirano, marveč da obstaja *mnogo načinov za prečkanje ovir* (včasih npr. ponovimo nekaj, kar smo nekoč že preizkusili in se je izkazalo kot uspešno, včasih sledimo nekomu, ki nas vodi, ali svojemu instinktu, včasih ponovimo nekaj, kar je storil kdo drug pred nami, včasih se obrnemo na kakšnega strokovnjaka itd.). Ker obstaja mnogo načinov, ki nam lahko pomagajo v kritičnih trenutkih, lahko predvidevamo, da je skoraj *vsak način prečkanja ovire učinkovit v določenem kontekstu ali v določenem trenutku*.

Metodo SM lahko uporabimo kot pomoč pri '*gradnji mostov prek ovir*' in kot pomoč pri podiranju teh mostov, ko le-ti niso več potrebni.

NAČELA metode SM (Dervin 2003: 239):

- a) *Namen iskanja oz. kreiranja smisla je ustvariti most čez oviro*
- b) *Obstaja mnogo načinov za osmišljanje* - Pri iskanju smisla v vsakdanjem življenju se človek poslužuje svoje zavesti, svojega telesa, srca in duha, svojih misli, nagnjenj, verovanj, vrednot, občutkov, intuicije, čustev, spominov..., najsibo to zavestno ali nezavedno, inovativno ali habitualno, ko delujemo sami ali v družbi. Ko iščemo smisel, si lahko nekje sposodimo idejo, včasih lahko zavrnemo kakšno idejo, lahko pa tudi ustvarimo čisto novo.
- c) *Iskanje smisla se odvija med tremi horizonti*: v preteklosti (npr. spomini, doživetja), v sedanjosti (npr. trenutno materialno in čustveno stanje) in v prihodnosti (npr. upanja, načrti, sanje, poti) in je *nujno zasidrano v času in prostoru*.
- d) Smisel lahko iščemo tako v stanju *rigidnosti* (navada, stabilnost, ponavljanje) kot v stanju *fleksibilnosti* (inovacija, zaletavost).
- e) *Za iskanje smisla potrebujemo energijo in vztrajnost* - Sila in energija, ki ju potrebujemo za osmišljanje, lahko izhajata iz nas samih (motivacija, vztrajnost) ali iz naše okolice (pomoč drugih, družbe, institucij).
- f) *Uporaba glagolskih analiz pripomore k temu, da je primerjava med osmišljanjem skozi čas, prostor in med ljudmi učinkovitejša* - Če smo pozorni samo na samostalniške opise izkušenj ljudi, bomo dobili lažen vtis, da so si svetovi med seboj precej podobni, zato ne bomo dobili neke smiselne možnosti za sistematično analizo. Če pa se bomo osredotočili tudi na glagolske opise (npr. *na kakšen način doživljajo sebe, svoje probleme in pomoči*), bodo postale razlike med osmišljanjem posameznikov bolj razvidne.

TEORETIČNE ZASNOVE METODE SM

Nekateri opisujejo SM kot teorijo, nekateri kot skupek metod, drugi kot ugotovitve. Splošno gledano, lahko rečemo, da je SM vse to.

Metoda SM je rezultat teoretičnega raziskovanja, tako kot vse metode. Je skupek metateoretičnih domnev in trditev o naravi informacije, o naravi človekove uporabe informacij in naravi človeškega komuniciranja nasploh. Nekatere trditve imajo empirične potrditve, druge so pridobljene prek sklepanja, spet tretje so sprejete kot samoumevne (Dervin 2003: 270).

Domneve in trditve metode SM skupaj zagotavljajo metodološko smernico za oblikovanje raziskovalnih vprašanj in analiz ter za zbiranje podatkov. Gledano iz te smeri, je SM skupek metod, ki se uporabljajo predvsem za intervjuvanje ljudi o njihovih osebnih izkušnjah. Lahko bi tudi rekli, da je SM metoda in hkrati teorija, ki pomaga oblikovati intervju o osmišljanju.

Osnovna predpostavka, na kateri sloni metoda SM, je **domneva DISKONTINUITETE**, ki trdi, da je diskontinuiteta osnovni vidik realnosti. Metoda SM torej domneva, da so »diskontinuitete« prisotne v vsem, kar obstaja – med entitetami, med časi, med prostori, med realnostjo in človeškimi čuti, med človeškimi čuti in človekovo zavestjo, med mislimi in jezikom, med jezikom in ustvarjenim sporočilom, med človekom v času¹ in človekom v času², med človekom 1 v času¹ in človekom 2 v času 1, med človekom in kulturo, med človekom in institucijo, med institucijami, med družbami itn. *Diskontinuiteta je konstanta v naravi in v človeku samem.*

OSNOVNE PREDPOSTAVKE METODE OSMIŠLJANJA (SM)

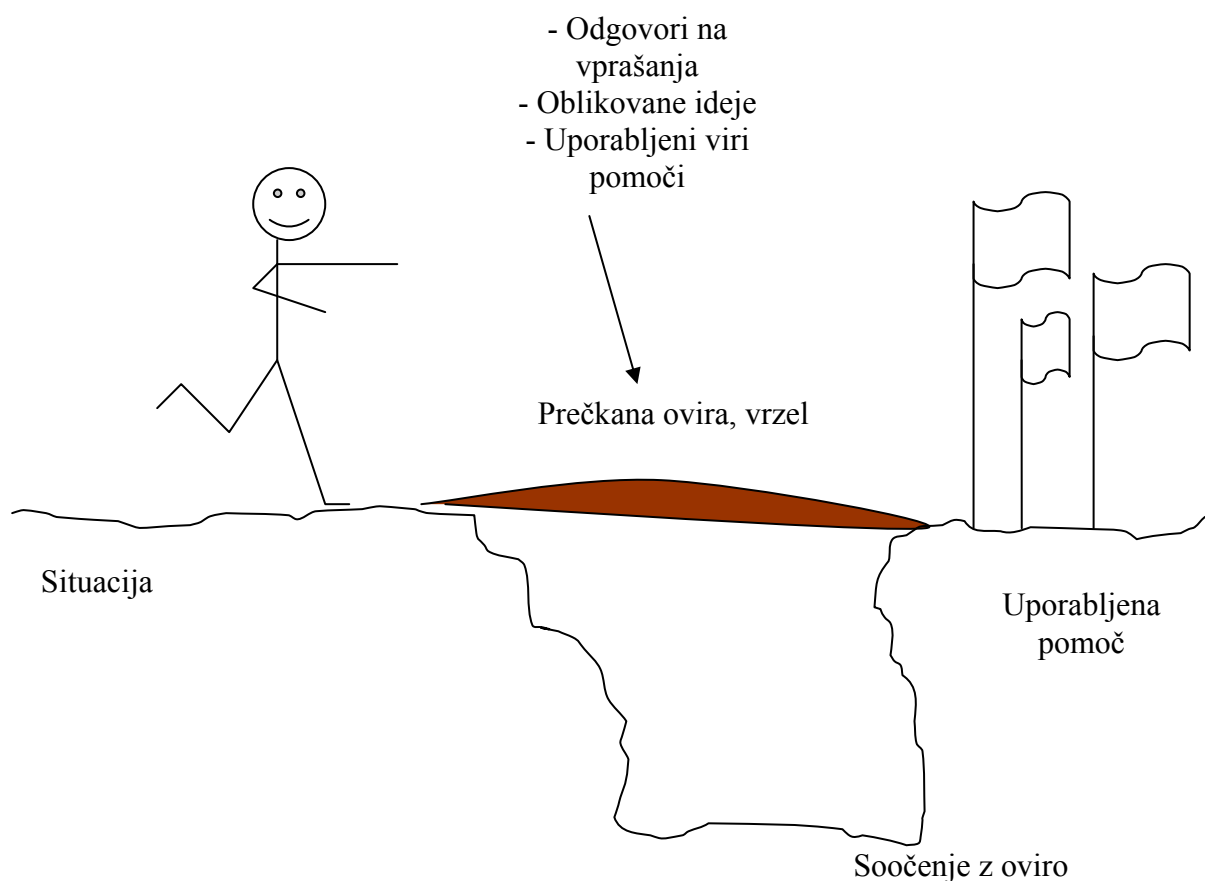
Metoda SM predlaga »*fokusiranje pozornosti proč od samostalnikov - interesov kampanj*« (Dervin 2003: 236). Treba se je osredotočiti na »*glagolske ubeseditve*«, ki omogočajo vzpostavitev dialoškega soočenja. Samostalniški pristop namreč sugerira, da smo prišli do dokončnega razumevanja problema in njegove rešitve (npr: debelost je posledica psihičnega stanja in se jo lahko preventivno zdravi), medtem ko glagolski pristop sugerira, da posvetimo pozornost temu, *kako ljudje iščejo smisel v svojih situacijah, v kontekstih lastnih življenj* (npr: nekdo bo povedal, da sta imela težave s preveliko težo že njegova starša, nekdo bo povedal, kako ga jezi družbeno promoviranje nezdravega prehranjevanja in hkrati stigmatiziranje debelosti, tretji bo povedal, da ima neko bolezen, za katero potrebuje zdravila, katerih stranski učinek je tudi debelost ipd.).

Potencialni namigi za oblikovanje kampanj morajo izhajati iz tega, kar pridobimo s strani informantov. V tem smislu postanejo oni naši učitelji in zaupniki, saj začutijo, da smo jim resnično prisluhnili in šele takrat zares postanejo tudi naši poslušalci in učenci. Kot pravi avtorica: »*to je bistvo tega, čemur pravimo 'oblikovati komunikacijo komunikativno' oz. 'biti dialoški'. Če izgubimo dialog, ne bomo več slišali, istočasno ne bomo več niti slišani in prav zato se moramo odpreti in se naučiti zares poslušati*« (Dervin 2003: 249).

SM se ne poslužuje fokusiranja na 'statične' karakterizacije posameznikov (npr. enak spol, enaka izobrazba), o katerih nato predvideva, npr. da se obnašajo podobno v podobnih okoliščinah. Rajši se fokusira na idejo, da je *komunikacija posledica situacijskih okoliščin, pogojev – 'trenutek osmišljanja' nadomesti osebo kot primaren fokus*.

OPIS METAFORIČNE SLIKE (slika 1.)

Na sliki vidimo *osebo*, ki se *zavestno* premika skozi svoj *čas-prostor* in med tem uporablja *smisle*, ki jih je že oblikovala na podlagi lastnih ali posredno pridobljenih *izkušenj*. Vidimo lahko, da se je oseba znašla pred nekakšno luknjo, vrzeljo - oviro. Na tej točki je njena *pot* 'izgubila smisel'. Če želi oseba nadaljevati svojo pot, mora *zgraditi most*, ki ji bo to omogočil. Medtem, ko bo gradila most, si bo zastavljala *vprašanja*, iskala *odgovore*, oblikovala nove *ideje* ali se spominjala starih in/ali črpala *pomoč* iz kakega drugega vira (se pogovorila s prijatelji, poiskala nasvet pri svetovalcu, iskala informacije v literaturi idr.).

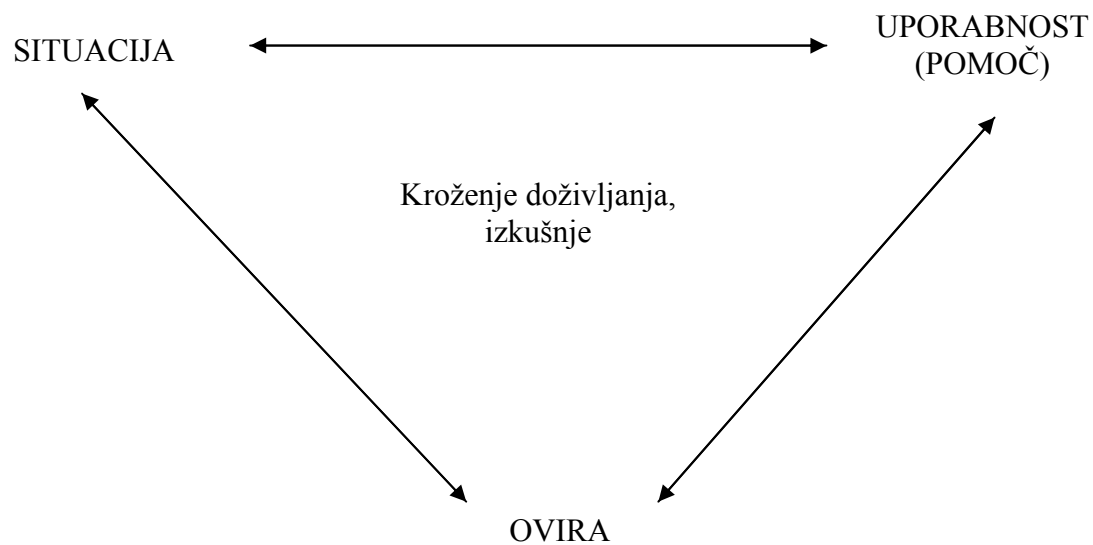
9.1. Slika 1: Metoda osmišljanja po Dervin

Metafora temelji na že omenjeni **domnevi diskontinuitete** – ovira je prodorna v trenutkih in med trenutki v času-prostoru ter v človeku in med ljudmi. Ovira se torej pojavi tako zaradi časovnih razlik (Jaz danes - Jaz jutri; znanstveni dokaz danes - znanstveni dokaz jutri) kot zaradi prostorskih razlik (različne kulture, konteksti, družbe, materialne okoliščine; fizično bistvo izkušnje v.s. verbalna artikulacija te izkušnje). (Dervin, 2003: 237; <http://communication.sbs.ohio-state.edu/sense-making/>)

Ko se posameznik premika skozi izkušnjo, je *vsak trenutek potencialen trenutek osmišljanja*. Metafora je izredno abstraktna in jo lahko uporabimo na več nivojih (intrapersonalni, interpersonalni, v majhnih skupinah, organizacijah, telekomunikacijah, podatkovnih bazah...) in v vseh kontekstih (zdravje, zakonodaja, znanost,...). Gledano iz posameznikove perspektive, je lahko čas konstruiran linearno, ciklično ali kako drugače.

TRIKOTNIK Osmišljanja

V vsakodnevem življenju se ljudje neprestano srečujemo z ovirami oz. vrzelmi (gaps), ki povzročijo nekakšne prekinitve našega 'gibanja skozi izkušnjo' (npr. ko se soočamo s konkurentnimi ali nasprotujočimi si sporočili, ko se v pogovoru z drugimi ne strinjamo). Ovire so zavestne, včasih pa tudi nezavedne oz. psihičnega izvora (npr. v povezavi z boleznijo).

9.1. Shema 3: Trikotnik osmišljanja, po Dervin

Elementi »SM Trikotnika« in dimenzije njihove uporabnosti:

a) Dimenzije situacij

Najbolj splošno uporabljena meritev je t.i. »**Situation Movement State**« ('stanje gibanja/premika v situaciji'). Ta označi različne kvalitativne načine, v katerih se respondenti vidijo v trenutku, ko so v času-prostoru blokirani.

Kategorije za situacije: npr. pomembnost, jasnost, kompleksnost ipd.

b) Dimenzije ovir

Ljudje oblikujejo smisle na mnogih dimenzijah, medtem ko se premikajo skozi svoj čas-prostor:

- *identifikacija* kdo, kaj, kdaj, kje, zakaj ali kako;
- *fokus na: preteklost, sedanost ali prihodnost* (kje sem bil, kako sem prišel do tu, kjer sem, kje sem, kako lahko pridem tja, kamor želim...);
- *fokus na sebe, na druge;*

- fokus na *cilj, na proces*;
- ali je *pot* (bila, je ali bo) pravilna ali nepravilna zame...

Kategorije za ovire so npr.: kako ocenjujemo uspeh prečkanja ovire, »ovire« za prečkanje ovire, zadovoljivost odgovorov na zastavljena vprašanja idr.

c) *Dimenzije uporabnosti*

Zanimajo nas odgovori na zastavljena vprašanja, nove ideje, ki so jih osebe na poti razvile, in smisel, ki so ga oblikovale (ali so jim odgovori, ideje, spoznanja uporabni, če ja/ne: kako...). Vprašamo lahko npr. tudi o možni razliki med izidom, ki so ga respondenti pričakovali, in izidom, kakršen je dejansko bil.

Kategorija, ki so jo avtorji metode SM označili kot *'got pictures'* govori o tem, da misli vodijo naša vedenja in da brez idej ne moremo nadaljevati svoje poti. Kategorija *'able to plan'* govori o tem, da če se želimo nekam premakniti, moramo vedeti, kam se želimo premakniti. Kategorija *'got started, got motivated'* govori o tem, da se posameznik včasih težko premakne kamorkoli. **Druge pomembne kategorije** so še npr.: pridobiti spretnosti, nadaljevati začeto, pridobiti kontrolo, olajšati si stvari, najti izhod, doseči cilj, lotiti se nečesa drugega, izogniti se slabi situaciji, odmisлити stvari, sprostiti se, dobiti potrditev, povezati se z drugimi idr.

INTERVJU O ČASOVNEM POTEKU s poudarkom na mikro trenutkih (The Micro-Moment Time-Line Interview)

SM je uporabna skozi celoten raziskovalni proces: ko se oblikujejo vprašanja, ko se zbirajo in ko se analizirajo podatki. Primerna je tako za kvalitativno kot kvantitativno obdelavo podatkov, tako pri odprtih, kot pri zaprtih vprašanjih, tako pri posrednih anketah (npr. preko telefona) kot osebnih anketah.

Ena od glavnih metod, ki se najpogosteje uporablja pri *Sense-Making* pristopu, je »*Time-Line Interview*« (intervju o časovnem poteku). Najprej respondenta prosimo, da nam po korakih opiše situacijo (*kaj se je najprej zgodilo, kaj je sledilo...*). Vrstni red poteka situacije opiše respondent sam, tako kot se njemu zdi pomembno v trenutku, ko pripoveduje. Časovni okvir pripovedi ni določen: pripoved lahko vključuje tako *pretekle* kot *predvidevane prihodnje dogodke*. Za vsak korak v časovnem poteku nato raziskovalec skuša skupaj z respondentom ugotoviti: *kako je respondent v tistem trenutku videl in definiral situacijo, zakaj tako, kakšne*

ovire je zagledal, kako je predvidel njihove premostitve, kakšno pomoč je mislil, da bi potreboval, idr.

Raziskovalec se lahko odloči, da naredi poglobljeno analizo le izbranega vprašanja ali situacije. Npr.: *če želimo raziskati razumevanje nekega teksta, lahko prosimo osebo, da prebere tekst in nam zatem pove, na katerih delih se je ustavila, zakaj, kaj ji ni bilo razumljivo, kaj jo je tam zmedlo, kaj se je tam spraševala idr.*

Ne glede na cilj raziskave je pomembno, da je respondent fokusiran na osebno izkušnjo. Ker so te izkušnje lahko neskončno različne med respondenti, jih je treba sistematično urediti. Omenila bom 2 tehniki vodenja intervjuja (spraševanja), med katerima raziskovalec lahko izbira v skladu z doseganjem cilja njegove raziskave: prva je »**Abbreviated Time-Line Interview**« (skrajšani intervju o časovnem poteku), v katerem se respondent fokusira samo na en (najslabši, najboljši, najpomembnejši, najtežavnejši) korak, vprašanje, pomoč ali oviro. Najbolj primeren je ta intervju v raziskovanju situacij, ki vsebujejo rutinsko in navajeno obnašanje, kjer bi bilo poglobljeno intervjuvanje Micro-Moment nesmiselno. Drugi primer je »**Helps Chaining Interview**« (veriženje pomoči), ki se fokusira na to, kako respondenti oblikujejo povezavo med informacijo, sistemom ali strukturo in med sabo. Npr.: »*Kako vam je knjiga, članek pomagal?*« Verižnost vsebuje ponavljajoča se vprašanja za respondenta: »*In kako vam je to pomagalo?*«, dokler respondent ne začuti, da je bila izjava pomoči podana pod najbolj osebnimi in življenjsko relevantnimi pogoji.

Pri evalvaciji uporabe SM metod v raziskovanju je bilo ugotovljeno, da večina respondentov zelo pozitivno dojema SM pristop. Telefonski intervjuji, ki so s tradicionalnimi metodami v povprečju trajali maksimalno od 15 do 20 minut, so trajali pri uporabi metod SM pristopa precej več časa. V mnogih študijah so se respondenti celo prostovoljno javili, da bi bili intervjuvani še kdaj. Raziskovalci in praktiki te metode so ugotovili, da respondenti doživljajo SM intervjuje tudi kot terapevtsko vreden proces.

Tu vidim še eno potrditev, da bi bilo smiselno opisani pristop uporabiti tudi pri socialnem delu in raziskovanju v socialnem delu. Navsezadnje je večina predpostavk SM metode in večina tehnik zelo podobnih smernicam, ki jih socialni delavci uporabljajo pri svetovalnih pogovorih v okviru postmodernih pristopov.

Analiziranje glagolov

»*Verbing analytics*« (analiza glagolov) je ena glavnih tehnik metode SM in sloni na domnevi, da je edina pot do razumevanja sveta drugega v tem, da ga povabimo in vztrajamo na tem, da nam opiše svoj svet kar se da natančno v kontekstu svojih izkušenj, razumevanj, pomenov in z lastnimi besedami.

Za SM študije je bilo razvitih mnogo »*glagolskih kategorij*«, ki raziskovalcem omogočajo, da interpretirajo podatke brez vključevanja »*institucionalnih ocenjevanj*«.

Npr.: v neki študiji (Dervin 2003: 242) so informantke opisovale svojo zaskrbljenost glede zdravja svojih zarodkov, in sicer zaradi odvisnosti od alkohola med nosečnostjo. Skozi »*samostalniški fokus*« so raziskovalci odkrili, da so si bili opisi doživetij posameznic precej podobni. Analizo so nato poglobili še z metodo »*glagolske analize*« in vprašali ženske, kako je vsaka od njih doživela trenutke svoje zaskrbljenosti – kako jo je blokiralo, kako je to zadevalo njeno življenje, kaj je mislila, da ji bi lahko pomagalo, kaj jo je oviralo itd. Izkazalo se je, da so obstajale bistvene razlike med doživljanjem in razreševanjem dvomov posameznic.

Tradicionalne interpretativne analize so večinoma vedno slonele na posploševanju določenih kontekstov (npr. demografske skupine, življenjski stili, izobrazba). SM »*glagolsko kategoriziranje*«, ki ga lahko uporabimo v kvantitativnih analizah, pa prikazuje več variant razumevanja in iskanja oz. ustvarjanja smisla.

Spodnja shema prikazuje primer SM glagolsko usmerjene kategorizacije. Določene so nekatere kategorije, ki so osredotočene na to, kako informanti vidijo sebe, ustavljene pred oviro ali v stanju prečkanja ovire v določenem trenutku. Kategorije se spreminjajo od študije do študije, avtorica našteje le nekaj najbolj ilustrativnih (Dervin, 2003: 242):

- *odločitev* (kjer mora posameznik izbirati med dvema ali več možnostmi);
- *problematičnost* – (ang. problematic, being dragged down a road not of your own choosing, torej ko posameznika nekaj vleče po poti, ki si je ni izbral sam);
- *izpranost* (pot nas je pripeljala do točke, nato pa se je izgubila, kot da bi jo odnesla voda);
- *ovira na poti* (posameznik ve, kam želi priti, kaj želi doseči, a je naletel na neko oviro);
- *slediti nekomu* (ki je že doživel oz. že prehodil to pot);
- *neobremenjeno opazovati* situacijo;

- *izklopiti se, prepustiti se* (ang. out to lunch, tuning out);
- *čakati na nekaj določenega;*
- *čakati na nekaj nedoločenega;*

Spodnja slika prikazuje tudi oblike pomoči, ki so namenjene evalvaciji izidov. Predstavljenih je 15 kategorij, vzeti iz različnih študij.

Npr.: informanti so v zaključkih pogosto evalvirali rezultate v smeri: *ali so bili sposobni načrtovati ali pridobiti spretnosti*, *ali so uspeli najti izhod iz določene problematične situacije*, *ali so uspeli dobiti podporo, nadzor ali povezavo ipd.*

Kategorije ugotavljanja koristnosti (pomoči), ki jo uporabimo za oceno izida:

1. pridobiti idejo
2. najti smer
3. naučiti se načrtovati
4. pridobiti spretnosti
5. se motivirati, začeti
6. nadaljevati
7. najti izhod iz slabe situacije
8. pridobiti kontrolo
9. pridobiti povezavo
10. pridobiti podporo
11. dobiti zadovoljstvo
12. odmisлити stvari
13. počivati
14. doseči cilj
15. lotiti se nečesa novega

9.1. Tabela: 'Osmišljajoča stanja gibanja', po Dervin

'OSMIŠLJAJOČA STANJA GIBANJA'	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Odločanje			x	x											
Problematicnost							x	x	x	x					
Izgubljenost		x				x	x	x		x					

Ovira na poti			x	x	x		x								
Slediti nekomu		x		x					x	x					
Opazovati	x														
Izoginiti se												x	x		
Čakati nekaj določenega					x									x	x
Čakati nekaj nedoločenega											x		x		

DOSEDANJI ZAKLJUČKI GLEDE UPORABE SM

Raziskave so pokazale, da se ljudje večinoma informirajo (ali iščejo pomoč), šele ko čutijo, da jim je to potrebno. Sprva se ljudje glede svojih potreb zanašajo na svoje kognitivne resurse, šele če tu niso uspešni, se obrnejo na svoje bližnje in na njihove nasvete. Smiselnost informacije (pomoči) presodijo glede na njeno neposredno uporabnost in šele v primeru, da jim ne služi kot »uporabna«, se bodo osredotočili na »kritično vrednotenje« njene strokovnosti in verodostojnosti, da bi ugotovili, *zakaj* jim ni pomagala.

Če želimo predvidevati, kako in kje bodo ljudje iskali informacije (pomoči), bomo najučinkovitejši, če bomo izhajali iz njihovih videnj situacij, njihovih ovir v teh situacijah in iz njihovih predstav o tem, kakšna naj bi bila ponujena pomoč, informacija, ki bi se jim v tisti situaciji zdela uporabna.

Rezultati podatkov, pridobljeni z metodo SM, so bili pogosto v protislovju z rezultati podatkov, pridobljenih z običajnimi postopki. SM metoda predvideva, da je do takšnih razlik prišlo, ker so posamezniki v raziskavah SM lahko sami, s svojimi besedami, v svojih okvirih opisovali, npr. kaj njim pomeni informacija, kaj za njih sploh je informacija in na podlagi česa oni določijo uporabnost informacije. Pri tradicionalni metodi pa morajo respondenti odgovarjati na vprašanja v okvirih, ki so jih določile institucije ali raziskovalci.

SM metoda in podatki, pridobljeni z njo, so posplošeno zelo uporabni in lahko omogočijo organizacijam uvid v to, kaj ljudje doživijo, ko vstopijo v stik z njimi. Tako je tudi institucijam olajšano iskanje oz. razvijanje načinov za učinkovito posredovanje informacij, ki jih njihovi uporabniki zares potrebujejo.

NORMATIVNI PRISTOP / *Sense-Making* PRISTOP

Kritika normativnega pristopa:

Po skoraj petdesetletni praksi normativnega pristopa k raziskovanju, so rezultati »razočaranja vredni« tako s strani raziskovalcev kot s strani praktikov, meni avtorica (Dervin 2003: 253).

- Vsi se strinjajo, da je *dejanske vplive* zelo težko ugotoviti in težko doseči.
- Možnost, da bi raziskovalec lahko učinkovito *predvidel okoliščine vpliva*, je zelo omejena. Najbolj predvidljivi aspekti komunikativnih vedenj so tudi najmanj uporabni v praksi. Raziskovalci lahko predvidijo predvsem habitualne vzorce vedenja in reakcij ljudi, težje pa bodo predvideli, kaj si posameznik dejansko misli o neki temi.
- Portret »občinstva« je navadno pesimističen (ljudje so pasivni, leni, nezaskrbljeni, nevpleteni) in ravnodušen (ljudje so zaposleni in z mislimi drugje).
- Pristop se navadno *začne z definiranjem vplivov*, ki jih želi vir (institucija, strokovnjak) doseči (npr. neka vedenjska sprememba). Nato definira predvidena koristna znanja in argumente, ki bi lahko v kombinaciji z drugimi faktorji skupaj privedli do želene spremembe. Navadno se predvideva, da bo sporočilo vira vodilo do vplivov, ki si jih je vir zamislil.
- Tako uporaba sporočila kot ustvarjanje sporočila se navadno označujeta kot *input-output aktivnosti*, v katerih lahko raziskovalec »*meri, kaj gre notri in kaj ven*«. Navadno se tudi predvideva, kako bodo ljudje uporabili sporočila.

SM kot alternativa normativnemu raziskovalnemu pristopu

Ugotovili smo torej, da je normativni pristop zelo omejen. SM metoda se je razvijala skozi večletno prakso in tukaj je njen kratek opis (Dervin 2003: 254):

- SM metoda se osredotoča na to, *kako ljudje oblikujejo, zadovoljujejo informacijske potrebe in kako uporabljajo nove smisle, ki se jim skozi ta proces oblikujejo*.
- SM *ne predvideva vplivov sporočila*, ampak prepusti naslovniku, da definira, kako se ga je sporočilo dotaknilo (kako je vplivalo na njegovo preteklost, sedanjost in prihodnost).
- SM ne gleda na karakteristike in življenjske kontekste kot na ovire, ampak raje kot na *kontekste, v kateri naslovniki uporabljajo sporočila*, da oblikujejo »*smisel svojih svetov*«.

- Ustvarjanja in uporabljanja sporočil ne vidi kot input-output sistem, ampak kot »soustvarjalno aktivnost«. Vsak uporabnik kreira svoj – drugačen smisel sporočila.
- SM predvideva, da *realnost ni niti dokončna niti konstantna*, ampak je zapolnjena s prodornimi ovirami, preprekami, vrzelmi.
- *Informacija* ni nekaj, kar obstaja neodvisno od človeka, ampak je produkt njegovega delovanja. Vse informacije so subjektivne, čeprav so nekatere »oklicane kot dejstva«. Vsako opazovanje je relevantno tako v fizičnem času-prostoru, v katerem je bilo opravljeno, kot v psihičnem času-prostoru opazovalca. Informacija je definirana s strani naslovnika. Njen pomen je v smislu, ki ga je naslovnik ustvaril, da lahko prečka oviro na svoji poti.
- SM metodo zanima, *kako* posameznik uporablja svoje opazovanje kot tudi opažanja drugih (kar je navadno poimenovano kot sporočilo, informacija) za oblikovanje svoje podobe realnosti in kako uporaba te podobe vpliva na njegovo vedenje.
- S tem ko se spremeni »*bistvo časa-prostora*«, se pojavijo tudi »*ovire*« v človekovem razumevanju, ki zahtevajo iskanje, ustvarjanje novega smisla. S tem ko spremenimo situacijske pogoje, spremenimo tudi »*osmišljajoče se*« vedenje.
- Kako človek dojema svojo situacijo, kako išče informacije in se spoprime z oviro pred seboj, je bolj odvisno od *okolščin posamezne situacije*, kot od splošnih demografskih in osebnostnih kazalcev.
- SM predvideva, da obstaja nekakšna »*situacijska logika*« o tem, kako ljudje osmišljajo svoj svet in zato obstajajo tudi neki splošni načini (dimenzije) osmišljanja, ki lahko omogočijo uspešno napoved in razlago. Ključ za identifikacijo teh »*univerzalnih načinov*« se skriva v fokusiranju na človekov »*mandat za premikanje*« (ang. *mandate to move*) skozi prostor-čas. (Dervin, 2003: 255)
- SM predvideva, da raziskovanje komunikativnega vedenja v kontekstu obstoječih komunikacijskih sistemov ustvarja »*popačeno sliko komunikacijskih potencialov*«. Stanje je takšno, ker še vedno večina verjame, da so naše komunikacijske institucije in prakse »*potomci zgodovinskih prototipov*«, ki so bili ustvarjeni v kontekstu bolj tradicionalnih in avtoritarnih domnevanj o komunikacijah. Alternativna metoda SM pa domneva, da mora raziskovalec na respondente gledati kar se da pod njihovimi pogoji (znotraj njihovih okoliščin), ne toliko znotraj omejenosti njihovih interakcij s specifičnimi institucijami.

Avtorica priznava, da so zgoraj omenjene premise zelo abstraktne in predlaga načine, kako jih realizirati, udejaniti:

- ***uporaba »SM Trikotnika« določi, na kaj naj bi se raziskovalec osredotočil, ko raziskuje osmišljanje.***

Model »SM Trikotnika« sestavljajo trije elementi: situacija-ovira-uporabnost. *Situacija* je odvisna od časovno-prostorskega konteksta, v katerem se smisel oblikuje. *Ovira* je tam, kjer posameznik opazi vrzel oz. da nekaj manjka v njegovem smislu. Ko prečka to oviro, si ustvari nov smisel. *Uporabnost* pa pove, kako na novo ustvarjeni smisel uporabimo, da nas vodi v našem življenju.

SM metoda predvideva, da vsak človek v enaki situaciji lahko opazi drugačno oviro. Ovire so namreč odvisne od specifičnega trenutka, v katerem je oseba, od tega, v katerem času-prostoru se oseba nahaja in kako se v tem času-prostoru dojema. Tudi če predvidevamo, da bosta dve osebi opazili enako oviro, bo njun način prečkanja te ovire nedvomno odvisen od tega, kje se »*trenutno nahajata, kje sta bili in kam gresta*«.

- ***obstaja več metod zbiranja podatkov, razvitih posebej za intervjuvanje znotraj konteksta SM premis*** (avtorica podrobno predstavi le eno, »The Micro-Moment Time-Line Interview«, Dervin 2003: 256):

Ta metoda omogoča respondentom, da pod lastnimi pogoji definirajo svoje situacije, ovire, premostitve teh ovir in načine osmišljanja, ki so jih razvili v tem poteku. Omogoča jim, da oblikujejo lastne kontekste in tako popolno informirajo raziskovalca o svojih svetovih. To se dogaja v natančno določenih teoretičnih okvirih, ki vodijo intervju. Respondenti nam pripovedujejo o svojih svetovih v kontekstu treh osnovnih SM elementov (situacija-ovira-uporabnost).

- Respondent korak za korakom opisuje svojo situacijo, ki se navezuje na namen oz. cilj raziskave (npr. najbolj pogost medosebni konflikt).
- Nato za vsak korak (t.i. ***Time-Line Step***) respondent pove, na kakšne ovire je v njem naletel (npr. vprašanja, ki so se mu pojavila, kaj je želel odkriti, razumeti, osmisлити, razjasniti) in katere od njih je uspel premostiti.
- Intervju nato zaključimo s poglobljeno analizo ene ali več ovir. Takšna poglobljena analiza se osredotoča na situacijske okoliščine, ki jih je respondent dojel kot tiste, ki so ustvarile oviro. Nadalje na to, na kakšen način je respondent menil, da bo premostitev ovire pomagala, na načine, ki so mu omogočili, da je oviro obšel, in na

novi smisel, ki ga je ustvaril in nato uporabil na tej poti. Imamo več možnosti: lahko analiziramo vse ovire ali le eno, lahko pa prosimo respondenta, da se sam odloči, kateri kritični trenutek v situaciji bi želel analizirati.

Večina respondentov je ob koncu intervjuja poročala, da so se počutili zelo dobro, saj so bili vpleteni, upoštevani in slišani, kar je vzbujalo njihovo zanimanje.

- *Konceptualizacija in operacionalizacija variabel v SM študiji*

Zanima nas situacija, ki sama po sebi ni nekaj, kar bi lahko zaobjeli v le eni besedi. Situacija je namreč »kompleks okoliščin« na fizični in psihični ravni, zato SM model predlaga tudi rekonceptualizacijo pojma variable.

Uporabnost SM metode pri kvalitativnih in kvantitativnih analizah podatkov

Metodo SM so uporabljali v študijah, ki so ugotavljale potrebe, samopodobe, zadovoljitve uporabnikov in potencialnih uporabnikov informacijsko-komunikacijskih sistemov – torej: *»kaj ljudje pričakujejo od sistemov, kaj dobijo od sistemov in kaj si o njih mislijo«* (Dervin 1983; v: Dervin 2003:269).

Kadar želi raziskovalec kvantificirati svoje kvalitativne rezultate s pomočjo SM metode, lahko v vsak specifičen študijski kontekst vplete svoj sklop analitičnih kategorij zadovoljstva. Zato je SM metoda razvila nekaj splošnih kategorij za opis potreb, ovir in pomoči.

Primeri situacijskih postankov ('ustavitev') (Dervin 2003: 284):

- Odločitev stop (ko oseba vidi več možnih poti).
- Ovira stop (oseba vidi pot pred sabo, toda nekaj ali nekdo jo ovira, da ne more naprej).
- Spin-out stop (pomeni, da se oseba zaprede, zaštrika, zapravlja čas, zavlačuje).
- Wash-out stop (oseba je šla po poti, pa je ta kar naenkrat izginila; tudi: neuspeh, propad).
- Problematic stop (oseba se je znašla na neki poti, toda ne po lastni odločitvi).

Načini iskanja oz. ustvarjanja odgovorov na zastavljena vprašanja (kategorije pomoči):

- oblikovanje idej,
- iskanje smeri za nadaljevanje poti,
- oblikovanje spretnosti,
- iskanje podpore ali potrditev,
- motivirati se,
- povezati se z drugimi,

- sproščati se,
- uživati,
- dosegati cilje.

Vprašanja, ki si jih zastavljajo ljudje, ko definirajo oviro, so lahko:

- * v povezavi s sabo
- * v povezavi z drugimi
- * v povezavi z dogodki ali s stvarmi
- * v razlogih ali vzrokih za dogodke
- * v posledicah akcij ali dogodkov

SM teorija predvideva, da so načini, kako ljudje vidijo svoje ovire, povezani z načini, kako se oseba odloči prečkati oviro. Rezultati raziskav SM metode podpirajo to predvidevanje.

ZAKLJUČEK

Narava SM pristopa je kvalitativna. Navadno mora raziskovalec izbirati med enim ali drugim: teorijo ali uporabnostjo, individualnostjo ali strukturalnostjo. SM pristop pa se je uvrstil **med** vsako od teh »protipomenk«.

Je *teoretična metoda*, ker testira hipotetične domneve in temelji na sklopu teoretičnih premis in predvidevanj. Je uporabna metoda, ker so rezultati pridobljeni z njeno pomočjo, neposredno uporabni v informacijskem sistemu, delovanju, svetovanju, oblikovanju in praksi.

Je *individualen pristop*, ker upošteva, da so posamezniki nosilci komunikativnih akcij in da se skozi ta dejanja ustvarja pomen. Je pa tudi *strukturalen pristop*, ker upošteva, da posamezniki živijo v strukturah, oblikujejo te strukture in strukture oblikujejo njih.

Pristop je tudi *administrativen*, saj lahko izboljšuje sisteme, in *kritičen*, ker služi kot krmilo za uporabnike sistemov, da lažje komunicirajo s tem sistemi pod svojimi pogoji. V bistvu pristop zagotavlja »*krmilo za dajanje glasu*« uporabnikom in potencialnim uporabnikom sistema, tako da lahko sistemi nato primerno odgovorijo uporabnikom.

Kar se tiče kvalitativnosti in kvantitativnosti metode, SM noče izbirati med nobeno od njiju. Dejansko je uporaben v obeh načinih raziskovanja.

Za ilustracijo tega argumenta se lahko obrnemo na idejo o vedenju posameznika, ki lahko izgleda zelo kaotično, če želi raziskovalec iskati določene stalnice (konstante) na napačnem mestu, v smislu entitete in namesto procesa. Če predvidevamo kaotično individualnost, je lažje uokviriti kvalitativen raziskovalni pristop. SM se opredeljuje kot »*sistematični*

kvalitativni raziskovalni projekt, kot pristop s kvalitativno občutljivostjo, in je kot taka uporabna in dostopna sistematičnim kvantitativnim analizam».

Zavedati se moramo ene od pglavitnih predpostavk SM metode, in sicer da je »človekova uporaba informacij in informativnih sistemov je kvalitativna in ne monolitna«. To se navezuje na domnevo diskontinuitete. Informacija ni nekaj, kar opisuje dano realnost v absolutnem smislu, ni nekaj, kar je preprosto preneseno od vira do prejemnika vira skozi kanale, niti nekaj, kar lahko »preštejemo« s pomočjo zunanjih meritev. Rajši dojemimo informacijo kot nekaj sestavljenega in soustvarjenega. Dejanje konstrukcije in dejanje uporabe informacije je »variabilno kvalitativno dejanje«.

Metoda SM je pomembna tudi zato, ker predstavlja primer visoko teoretičnega pristopa k raziskovanju, ki je že pokazal svojo uporabnost v komunikacijski praksi.

Praktiki so ovirani zaradi pomanjkanja sistematičnega razumevanja, kako komunicirati bolj odgovorno, ne da bi se vplekli v brezmejen kaos neskončnih razlik med posamezniki, v katere posegajo s svojimi sporočili. Ko se kdo izmed njih skuša približati bolj komunikativnemu komuniciranju, se močno poveča možnosti *izgorevanja*, saj nima nobene »sistemske podpore«. Treba je uporabljati pristope za raziskovanje, ki nam lahko nudijo uporabne podatke.

Naši komunikacijski sistemi stalno poudarjajo in legitimizirajo le določena »znanja« o naravi realnosti. S tem oropajo družbo v mnogih pogledih. Institucije, ki naj bi služile družbi, pogosto ne dosegajo želenih rezultatov. Zaposleni v teh institucijah pogosto izgorevajo. Ljudem v družbi je odvzeta njihova osnovna pravica, da bi lahko primerjali različna mnenja, se pogajali in soustvarjali vsakdanje realnosti.

Popolno razumevanje realnosti je možno samo, če soočamo svoje perspektive, če priznavamo razlike, če jih izražamo, argumentiramo in se o njih pogajamo. S tem ko ljudem dopustimo možnost, da *soustvarjajo realnost okoli sebe*, jih na nek način tudi vzpodbudimo, da bodo v svojem prostoru in času postali, tako ali drugače, dejavni v individualnih in kolektivnih akcijah.

»S tem ko fokus raziskave osredotočimo na realne situacije, v katerih so ljudje izpostavljeni izkustvenim okoliščinam, se točka fokusa premakne iz ljudi, ki so konceptualizirani kot statična bitja, na okoliščine in akcije same, ki se lahko sprožijo z ljudmi v teh okoliščinah« (Dervin 2003: 230).

DODATEK 2: Opis vzorčenja po principu snežene kepe (*Snowball sampling*, v: *Salganik, Heckathorn, 2003: 194-239*)

Problem zbiranja natančnih podatkov, glede vedenja in sestave socialnih skupin, se pojavlja na mnogih področjih raziskovanja. V večini primerov standardno vzorčenje in ocenjevalne tehnike, razvite v zadnjih sedemdesetih letih, zagotavljajo zadovoljiva sredstva za zbiranje takšnih informacij. Toda vseeno je mnogo pomembnih skupin za katere se izkaže, da te tehnike niso učinkovite. Kot primer avtorja navajata »moške, ki imajo spolne odnose z moškimi« (Salganik, Heckathorn, 2003: 194), ki predstavljajo populacijo zelo zanimivo za raziskovalce, saj njihovo vedenje vpliva na širitev HIV-a in drugih bolezni. Podoben primer »skrite populacije« (hidden populations) predstavljajo tudi uporabniki prepovedanih drog. Takšne populacije so zanimive tako za sociologe kot statistike in raziskovalce.

Te, t.i. skrite populacije so praktično nedosegljive, zaradi majhnosti ciljne skupine ter zaradi oteženega lokaciranja njenih članov. Vzrok za to se morda skriva prav v občutljivi naravi vedenja teh populacij ali v dejstvu, da je te osebe težko razločiti od drugih v družbi (npr. od glasbenikov).

Poleg omenjenih treh primerov navedeta avtorja še nekaj primerov skritih populacij: umetniki, ilegalni imigranti, brezdomci. Raziskovalec, ki se odloči da bo izbral vzorec iz skrite populacije, na podlagi katerega po posploševal, je takoj soočen z velikim problemom. Npr: kako bo sestavil listo vseh uporabnikov drog v velikem mestu? To je praktično nemogoče in bi bilo tudi izjemno drago.

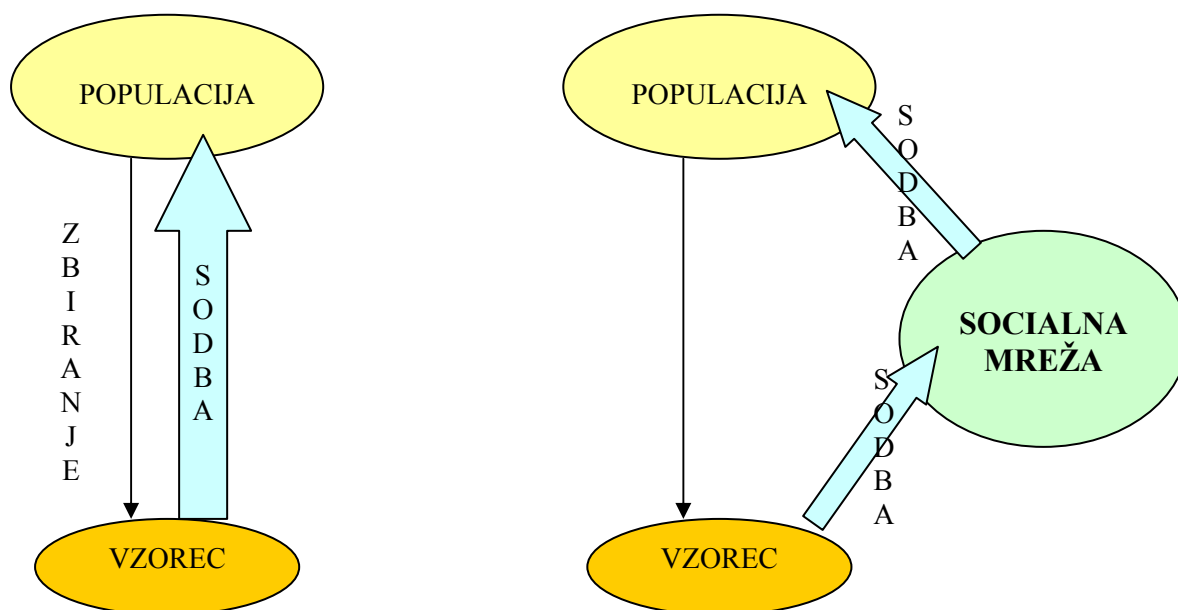
»Respondent driven sampling« - 'vzorčenje, ki ga vodi respondent' je oblika verižnega vzorčenja, ki ga je prvič predstavil Coleman (1958) pod imenom '*snowball sampling*' (vzorčenje snežene kepe). Respondenti so izbrani iz prijateljske mreže obstoječih vzorčnih enot-oseb. Proces vzorčenja se začne ko raziskovalec izbere manjše število 'semen' (seeds), ki so prve osebe ki so zavzete v raziskavo. Ta semena nato predlagajo druge, ki bi lahko sodelovali kot respondenti. Tak proces zbiranja članov vzorca se nadaljuje, dokler raziskovalec ne doseže želene velikosti vzorca.

Prednost preprostega slučajnostnega vzorca je dejstvo, da imajo vse osebe enako možnost da so izbrane v vzorec. Pri verižnem vzorčenju pa se soočimo z vsaj dvema težavama: tiste

osebe, ki imajo več prijateljev imajo več možnosti, da bodo vključene v vzorec, kot socialno bolj izolirane osebe. Druga težava pa je 'strah' pred vplivom, ki ga bi znala imeti oseba, ki je seme, na vzorec. Mnogi raziskovalci se namreč sprašujejo o razsežnosti potencialnega vpliva, ki ga ima lahko takšno vzorčenje na vzorec sam. Vprašljivo je torej, če si lahko dovolimo, na podlagi tako pridobljenih podatkov, sploh izrekati kakršnekoli (kaj šele zanesljive) sodbe.

Avtorja predstavi alternativno vzorčenje z naslednjo shemo (str. 200):

Shema 4: Vzorčenje po principu snežene kepe

'Vzorčenje, ki ga vodi respondent' uporablja indirektno metodo, napram direktni metodi tradicionalnega vzorčenja populacije. Najprej je vzorec uporabljen za oblikovanje sodb o socialni mreži, ki povezuje vzorčno populacijo. Šele iz sodb o socialni mreži se nato usmerimo na oblikovanje sodb o populaciji.

Dve osnovni prednosti novega načina vzorčenja, ki jih avtorja navedeta sta:

- vzorec nam tako ponudi koristne informacije tako o posameznikih v populaciji, kot o omrežju, ki jih povezuje (npr: če vemo kakšno vlogo igra socialna mreža v prenosu bolezni, nam ta informacija lahko postane zelo koristna v zdravstvenih študijah);
- takšno vzorčenje je tudi veliko cenejše in hitrejše kot druge metode, ki so običajno uporabljene za raziskovanje skritih populacij (Semaan, Lauby, Liebman, 2002)...

- vzorčne podatke lahko kombiniramo z institucionalnimi podatki in tako sodimo o velikosti skritih populacij (Heckathorn, Jeffri, 2001).

DODATEK 3: Skica metode Osmišljanja in razpredelnice situacij respondentov

Poskus parafriziranja zapisov odgovorov in podčrtavanja izjav, ki se navezujejo na:

- **doživljanje same situacije, na**
- **pomoč (vire pomoči in načine iskanja odgovorov na zastavljena vprašanja) ter na**
- **osmišljanje doživetih situacij.**

Pri osebi A sem skušala v tabeli uporabiti tudi kategorizacijo Dervinove, ki opisuje situacijski postanek, ker pa mi ni bilo popolnoma jasno, kako bi bilo pravilno uporabljati te kategorije, sem jih pri naslednjih osebah izpustila in se osredotočila le na:

- opis situacije po časovnih korakih (Time Line Steps);
- vprašanja, dvomi, strahovi, občutki, misli (doživljanje situacije);
- pomoč oziroma načini iskanja odgovorov na zastavljena vprašanja in na
- odgovore na zastavljena vprašanja, če so bili le-ti pridobljeni.

Pri osebi B in njeni situaciji številka 2., sem zaradi skopih odgovorov, ki so mi onemogočili sortiranje po zgoraj naštetih točkah, opisala situacijo kot besedilo.

Opis situacije 1. osebe A. : oseba je izbirala med možnostmi: - izbrati kariero in izgubiti partnerja ter - opustiti karijerne ambicije in se osredotočiti na odnos s partnerjem					
Opis situacije po 'časovnih korakih' (<i>Time Line Steps</i>)	OPIS SITUACIJSKEGA POSTANKA (s pomočjo podanih kategorij Dervinove (tabela))	VPRAŠANJA, DVOMI, STRAHOVI, OBČUTKI, MISLI...	POMOČ oz. NAČINI ISKANJA ODGOVOROV.	ODGOVORI (na zastavljena vprašanja)	S M I S E L
SITUACIJA		MOST		CILJ	
1. Dobila sem ponudbo za zelo odgovorno delovno mesto.	*odločanje *problematičnost *ovira na poti	Dvignila se mi je samozavest , bila sem zadovoljna .	Dobila sem možnost za novo smer v svojem življenju.		
2. Sprejela sem ponudbo, saj je predstavljala nekaj	*slediti nekomu	V1: Ali bom izpolnila pričakovanja	Prijateljica mi je dvignila samozavest , ko mi je rekla, da me	O1: Potrditve sem dobivala preko pohval s strani	

kar sem si od vedno želela.		svojega nadrejenega?	občuduje ker sem zelo močna oseba.	šefa, preko lastnih dosežkov ter potrditev drugih.	
3. Štiri leta sem bila zaposlena tam.		Bila sem zelo zadovoljna s svojim delom.			
4. Spoznala sem sedajšnjega partnerja.	* želela sem mu slediti, * čakala sem na nekaj nedoločenega (4 mesece).	V1: Ali je res pravi zame? V2: Bom srečna z njim? V3: Kaj pa moja neodvisnost, realizacija? <u>Občutki: dvom, strah po izgubi svobode.</u>	P1,2: Iskala sem podporo in potrditev iz njegove strani. P3: Zavedala sem se, da mi družina in čustva pomenijo ogromno in da sama dolgoročno ne želim biti.	O1,O2: Danes vem, da odgovora ne bom dobila nikoli. O3: Dobivala sem vso toplino, ki sem jo želela in se zavedala, da tega ne najdeš povsod in da mi pomeni to več, kot biti neodvisna.	
5. Ker je bil tudi on delovno ogromno odsoten sva se zelo malo videvala.	*problematičnost, *ovira na poti. *iskanje smeri za nadaljevanje poti *iskanje motivacije	V1: Kaj če se oddaljiva? Bila sem žalostna , ker sva se malo videla.	P1: skupaj sva se pogovorila o tem in bilo mi je lažje , ko sem videla, da me ne obsoja zaradi moje predanosti svojemu delu.	O1: Kot takrat, sem še danes prepričana, da bi se verjetno res oddaljila.	
6. Partner je privatnik, zato sem se odločila, da jaz pustim svojo službo in se posvetim njemu, domu ter mu pomagam pri njegovem poslovanju	*odločanje *problematičnost *slediti njemu	V1: Ali bom pogrešala svoje staro delovno mesto? V2: Kako se bom počutila, ko ne bom več neodvisna? <u>Občutki:</u> bilo mi je zelo hudo zaradi izgube prijateljev na delovnem mestu.	P1,2: Razmišljala sem sama pri sebi (oblikovanje idej, iskanje smeri za nadaljevanje poti, iskanje podpore, motivacije) in se odločila zanj (povezati se z njim, sproščati in uživati z njim). Nisem hotela poslušati drugih.	O1: Možnosti za delo je še veliko, pravih moških zame pa verjetno ne. O2: Šele pred kakšnim mesecem dni (torej po sedmih letih odnosa) sem začutila, da mi 'nekaj' manjka.	
7. Sedaj živiva skupaj in sva oba zaposlena v njegovi firmi.	*sledim njemu	Želim si nekaj, kar bi bilo samo 'moje', nekaj v čemer bi se samorealiziral a. To me muči.	V delu z njim se realiziram, prevzelo me je, čutim se sposobno in dobivam potrditve.		
OSMIŠLJANJE SITUACIJE za nazaj: - Vem, da sem se odločila prav, saj sem z njim našla smer , ki sem jo od vedno iskala in mi je					

prinesla zadovoljstvo in mir. - Dosegla sem svoj cilj – ljubezen, družino. - Našla sem ново samorealizacijo v ustvarjanju družinskega življenja z njim. Tudi preko pomoči njegovemu delu sem se realizirala v določenih delovnih uspehih. Skupaj sva nekaj gradila in ustvarjala. Vseeno pa čutim, da mi manjka nekaj kar bi počela zase. To vem zdaj, takrat verjetno tega še nisem čutila. Nočem pa njega ovirati pri njegovem delu. Čutim, da sem prerasla zaljubljenost in zdaj si želim nekaj za lastno realizacijo. Tega takrat nisem uspešno rešila. Tu sem zgrešila. To bom mogla nadomestiti. - Pogled nazaj: odločitev mi je prinesla ogromno. Končno sem si ustvarila svojo življenjsko pot. Imam več prostega časa, moškega, ki se ljubiva in dom. Spoznala sem tudi nov posel, tako da se razvijam.

Opis situacije 2. osebe A: izbirna situacija: IZGUBA OČETA:

- ali iti sama 'naprej' v svojem življenju ali

- poskusiti povezati ostale družinske člane, da gremo 'naprej skupaj'

SITUACIJA	OBČUTKI, MISLI	VPRAŠANJA	POMOČ (viri pomoči, spoznanja, ideje)	ODGOVORI na vprašanja	
1. Oče je napravil samomor, ko sem bila stara 24 let.	<u>Občutki:</u> krivda, nepričakovan šok, velika tragedija.	Zakaj se je to zgodilo?	Spoznanje, da smo ostali sami . Nobene pomoči.	Še vedno ne poznam odgovora na to vprašanje.	
2. Jaz, mama in moj brat smo ostali sami.	Bila sem grozno jezna nanj . Obsojala sem ga.	V1: Zakaj nas je pustil same? V2: Zakaj se ni obrnil name, saj sva imela tako poseben odnos?! V3: Sem bila tudi jaz tako veliko razočaranje za njega, da ni stopil do mene?	P: ko sem začela obsojati mamo , nisem več obsojala njega.	Ne vem.	
3. Odnos med nami tremi se je 'razbil'.	Vsak od nas se je izgubil v lastni žalosti (2 leti).	V1: Kako, da se ni oče pogovoril z mano o svojih težavah?	Lažje mi je bilo ko sem začela obsojati mamo . Oče tako ni bil več kriv.	O1: Morda se ni mogel. V tistem trenutku se verjetno ni zavedal, kaj nam bo s tem povzročil.	
4. Najprej sem obsojala mamo, ker	Počutila sem se zanemarjeno, mama ni	V1: Kako da ni mama nekaj storila?	Z analiziranjem očetovega življenja sem ugotovila, da je verjetno ogromno	O1: Verjetno je bila tako hudo prizadeta, da ni zmogla.	

nam ni pomagala.	izpolnila mojih pričakovanj po toplini, tolažbi.		držal v sebi, kar ga je uničilo. Tako sem spoznala, da mama ni bila kriva in prešla na obsojanje sebe.		
5. Začela sem obsojati sebe.	Imela sem slabo vest , ker mu nisem večkrat povedala da ga imam rada, ga objela.	V: Zakaj nam nihče (od zunaj) ne pomaga?	Knjige , ki sem jih brala so mi pomagale. Prav tako TV oddaje na to tematiko.	O: Ker se nismo sami odločili poiskati pomoči.	
6. Odločila sem se, da skušam zopet povezati mojo družino.	Bila sem zmedena , ker nisem vedela kje začeti.	V1: Je to sploh možno? V2: Kako naj to dosežem? V3: Zakaj nihče drug ne pride do mene, ko to najbolj rabim?	P1: Pogovorila sem se z osebno zdravnico , ki mi je svetovala pogovor s psihiatrom. P2: Prebrala sem še nekaj knjig na to temo. Spoznala sem, da moram nekaj storiti sama.	Možno je, če se odločiš za to. Dosegla bom to, pa čeprav sama. S pogovorom, s tem da se 'odprem' najprej sama, s tem, da jima pokažem, da ju imam rada.	
7. Začela sem s pogovori med nami in jim povedala da jaz njih rabim.	Občutki strahu pred ponovnim razočaranjem, prizadetostjo , ker je šlo doslej vse svojo pot.	Mi bo uspelo? Bomo še kdaj srečna družina?	Odločitev: želim nadoknadi ta odnos. Prvo odpuščanje pri sebi, brez pričakovanj od drugih in sebe. Spoznanje: življenje je dolgo, družina pa ena sama.	Ja. Vedno smo se imeli radi, torej je ljubezen še v nas.	

OSMIŠLJANJE; pogled za nazaj:

- Šele kasneje sem spoznala, da se je **sam odločil** za to pot in da se takrat verjetno **ni zavedal**, kaj nam bo s tem povzročil. Verjetno je imel tudi kake svoje **stvari**, za katere **mi nismo vedeli**.
- Ostali smo **brez pomembne vloge očeta** v družini. Midva z bratom sva **od mame pričakovala** vso podporo, **ona** pa je takrat verjetno **rabila nas**. Tako smo **ostali tudi eden brez drugega**.
- Storili smo veliko **napako ker nismo poiskali pomoči**, čeprav se zavedam, da takrat **nismo pustili nikomur blizu**. Zaprli smo se in **zgubili medsebojni odnos**.
- Preko knjig sem se **osvobodila občutka krivde** do sebe in do drugih. Spoznala sem, da so družine s podobnimi situacijami, ki so se odločile za pomoč lažje prebrodile krizo.

- **Naredila sem prav**, po osmih letih imamo **zopet lepe odnose**, si **pomagamo**, se **podpiramo**, se imamo **radi** in smo prava družina.
- Vem, da ne glede na to, kaj se lahko še zgodi, **še vedno imam svojo družino**.
- Kaj mi je ta izguba prinesla: **rajši imeti malo slabši odnos**, kot ne imeti odnosa sploh, saj če je nekdo živ lahko vsaj komuniciraš z njim, tako ali drugače. **Če nekoga ni več, ne moreš več nič rešit.**
- Še vedno se **čutim kriva**, da sem mu prej **izkazovala premalo ljubezni**.
- Odločila sem se da če z **nekom želim nekaj deliti i mu kaj povedati to tudi storim**. Izrazim **vsako čustvo vsakemu**, da sem lahko **v sebi mirna**.
- **Nekdo zunanji bi nam moral ponuditi pomoč** (društva, psihologi)!
- Zdaj **razumem zakaj sem včasih vedno skušala** v vsem **ustreč drugim**. To sem počela zato, da sem se izognila možnosti **izgube**, saj le-to zelo **težko prenesem**.
- Po tej izkušnji sem dobila ponudbo za **delo** (situacija 1). To mi dalo veliko **motivacijo**, ki me je čisto prevzela. Potem nisem imela **niti več toliko časa, da bi lahko razmišljala** o izgubi očeta. Zdaj vem, da si moram v takšnih trenutkih najti nek nadomestek, ki me zaposli.
- Zavedam se, da je verjetno bila takrat **mama tista, ki je doživela največjo izgubo**.
- **Ne iščem več odgovorov** na zakaj je to storil.
- **Ne živim več za nazaj, gledam naprej**. Za naprej vem, da **lahko kaj spremenim**. V življenju je treba **živeti sproti, ne v pričakovanju nečesa**. Prej sem čakala, da me mama objame prva, zdaj jo objamem jaz. A to ni važno. Vsaj je tukaj.
- Naučila sem se, da **moram nekaj dat, da potem dobim**.
- **Ne skrivam več tega kar se je zgodilo**. Povem. Zgleda da **sem se sprijaznila**. Ja, sem se.
- Zavedam se tudi, da je verjetno takrat **mama pričakovala več pomoči od zunaj** kot jo je dobila. **Ljudje se umaknejo, ker ne vejo kaj bi, ne znajo in se bojijo**. Najprej se počutiš grozno ker se ti je to zgodilo, potem še bolj **grozno, ker se ljudje**, ki si jih prej imel blizu, vsi **umaknejo. Začneš jih obsojati, saj jih takrat rabiš**.
- Razmišljam da bi se sedaj **odpravila k kakemu psihiatru**. Prej sem se **bala prositi za pomoč**. Mislila sem, da **bom zmogla sama**. Zdaj vprašam, ko ne vem kaj in kako. Prej tega nisem zmogla. Vem da ni to nobena sramota. **Bogi je tisti, ki ne prizna, da potrebuje pomoč**.
- Razmišljam da bi **začela pisat**.

Opis situacije 1. osebe B. : izbirna situacija:

- ostati z dekletom in si z njo ustvariti dom ali
- jo zapustiti in uživati samsko življenje.

SITUACIJA	MISLI, ARGUMENTI ZA IN PROTI, OBČUTKI	POMOČ
1. Z dekletom sva bila skupaj že 2 leti.	Če želim ostati z njo, bom moral nekaj narediti za to. Če jo zapustim, bom izgubil eno zelo lepo 'perlo', ki jih je malo. Kje bom srečal še kakšno tako? Želel sem sposobno, inovativno in odločno žensko ne 'kokoši', učiteljice, gospodinje ali povprečne	Se ne pogovarjam o tako osebnih zadevah z drugimi. Imam prijatelje, a o čustvih ne govorimo. Sam sem razmišljal o tem. Odločil sem se na podlagi intuicije. Pomislil sem na to, kakšne izkušnje sem imel z ženskami prej in ugotovil, da izpolnjuje neke moje notranje kriterije o 'idealni ženski'.

	ženske.		
2. Po končanem študiju, sem se vrnil v Slovenijo, ona pa je ostala v Trstu.	Bilo je zelo naporno, dosadno , ker je bila ona tam jaz pa tu. Pogrešal sem jo. Spraševal sem se, če bi bilo prav, da živiva skupaj.	Razmišljal sem pri sebi kaj storiti. Odločil sem se da poskusiva , saj sem spoznal, da nimam kaj izgubiti, če poskusim.	.
3. Odločil sem se, da hočem ostati z njo.	Olajšanje , ker sem se končno odločil. Vedel sem, da bova zato morala živeti skupaj.	Odločil sem se sam oziroma v pogovoru z njo .	
4. Prišla je živet k meni v Slovenijo in tu sva še zdaj.	Bil sem vesel , ker je bila zopet ob meni. Nisem se bal ničesar .	Oba sva se strinjala in se odločila skupaj . Spoznal sem, da če nama nebi šlo, nama pač nebi šlo in bi končala kasneje.	

OSMIŠLJANJE SITUACIJE za nazaj:

- **Pričakovanja**, ki sem jih imel takrat od najinega odnosa so **zadovoljena**.
- Spoznal sem, da **imam močno intuicijo**, na podlagi katere se sicer **odločam dolgo a pravilno**.
- Nebi želel **spremeni ničesar**.

Opis situacije 2. osebe B: izbirna situacija med možnostmi:

- si poiskati službo,
- se vključiti v vojsko,
- pavzirati in uživati,
- študij v Ljubljani na 'kr eni' fakulteti,
- študij v Veneciji, na Akademiji, kamor sem si želel od vedno.

1. Po končani OŠ sem se vpisal na SŠ, ki je bila najbližje mojemu domu. Bilo mi je **v redu**. Sedaj vem, da mi **znanje iz SŠ zelo koristi pri delu**, ki ga sedaj opravljam.
2. Preko profesorice za angleščino sem zvedel za Akademijo v Veneciji. Bil sem **navdušen**.
3. Ko sem zaključil SŠ sem šel delat sprejemne izpite v Venecijo, jih naredil in bil sprejet. Bil sem **zadovoljen sam s sabo**, ker je bil to **začetek doseganja mojega cilja**.
4. Začel sem z iskanjem stanovanja, pri čemer mi je ogromno pomagala moja mama. Vse sem **prepustil njej**. Bil sem ji **zelo hvaležen**, saj sem bil sam **nekoliko zgubljen**.
5. Privat stanovanja so bila zelo draga, zato mi je ostala edina možnost, da se vpišem v nek 'dom Popov', saj je bila edina prosta možnost. Tam je bilo je **'grave'** gledat križ vsak dan, tudi okenca so bila čisto majhna in visoko, imel sem cimra, ki je molil vsak večer. Zdaj vem, da **je bilo dobro da sem pristal tam, ker drugače bi samo žural in nebi dokončal Akademije**.
6. V prvem letniku me je popadla tudi neka **kriza**, ko sem **razmišljal da bi končal**, ker se **mi ni več 'dalo'**. Bil sem **zmeden, izgubljen**. O tem se **nisem pogovarjal z nikomer**, dokler nisem spoznal svoje žene.
7. Moja **žena** je bila takrat sošolka. **Spoznal sem jo** ravno, ko sem bil v tej krizi in kar naju je **zblížalo** je bila prav ta kriza, ki jo je **doživljala tudi ona**.
8. **Odločila** sva se, **da ostaneva**, saj sva vedela da morava naprej, drug drugega sva **vzpodbujala**.
9. V septembru sva oba naredila izpite in potem je vse lepo teklo do konca.
10. V drugem letniku sem 'ulovil' mojo ženo. Je bilo kar **naporno**, verjetno če ne bi bilo, ne bi bilo **zanimivo**. Bil sem **vesel**, da je bila končno moja.

Veliko stvari se ne spomnim, ne vem ali so to kakšni 'blackouti' ali pa pač stvari niso bile dovolj zanimive in sem jih pozabil, pobral od njih le boljše.

OSMIŠLJANJE; pogled za nazaj:

- **Ne bi spremenil ničesar**, ker je bilo to takrat najprimernejša in najbolj sprejemljiva odločitev.
- Če se ne bi tako odločil, verjetno **sedaj ne bi počel tega kar počnem** (delo) in kar me veseli.
- Na Akademiji sem **spoznal ogromno različnih ljudi**, kar je v določenih trenutkih **bolj pomembno od same 'šolske vzgoje'**. Ti ljudje so prihajali iz različnih koncev sveta in preko izkušenj z njimi sem **'zaštekal' v kakšnem svetu si**, da svet ni samo od Izole do Ljubljane in da **je vse veliko širše**. Na različnih koncih sveta ljudje doživljajo podobno kot jaz.
- **Vidiš razlike med ljudmi**, med njihovim **načinom življenja, razumevanjem sveta, sebe, vsega...**To mi je dalo **novi dimenziji razumevanja sebe v tem svetu**.
- **Človek se stalno preverja** in preizkuša tako pri delu, kot pri spoznavanju ljudi. **Vedno rasteš** in 'naj bi bil bolj moder'.

Opis situacije 1. osebe C: izbirna situacija: po SŠ se odločati med možnostmi:

- ostati doma, v Puli,
- študij v Zagrebu,
- 'zgubljat čas za brez veze',
- študij v Italiji.

SITUACIJA	VPRAŠANJA, DVOMI, STRAHOVI, OBČUTKI, ARGUMENTI, MISLI...	POMOČ	ODGOVORI
1. Končala sem SŠ in se morala odločiti kaj bom s svojim življenjem.	Doma nisem želela ostati, ker me ni zanimalo . V Zagrebu so sprejemali zelo malo študentov, zato sem imela malo možnosti, da bi me sprejeli. To me je razžalostilo . Ponujena priložnost za študij v Italiji pa mi je predstavljala težave (nisem razumela jezika, italijanov nikoli nisem marala, od doma iti je vedno težko , ker ne veš kaj te čaka)	Pogovarjala sem se s prijateljicami.	
2. Odločila sem se poskusiti v sprejemnem izpitu.	Bilo me je strah , če ga bom naredila.	Dala sem si možnost, če mi ne uspe se vrnem domov in ne bom zgubljala časa.	
3. Uspela sem ga opraviti.	Dobila sem motivacijo, samozavest in voljo za naprej .		
4. Odločila sem se da ostanem na	Dvom in strah , ker nisem poznala jezika. Skrbelo me je vprašanje	Imela sem prijateljico , s katero sva skupaj prišli na Akademijo, tako da	Starši me niso ovirali, niti podcenjevali. Tudi sama sem bila dovolj

Akademiji in nadaljujem.	denarja. Starši mi ga niso zmogli nuditi. Skrbelo me je, da bom pogrešala družino .	nisem bila osamljena. Imela sem tudi druge prijatelje , s katerimi sem se pogovarjala o svojih namenih in tudi nono .	prepričana v to, da želim iti.
5. Dobila sem priložnost za delo v Puli.	Bila sem vesela , ker sem vedela, da bom tako lahko zaslužila denar za študij.		
6. Odločila sem ga sprejeti. Tam sem delala dve leti.	Bila sem zadovoljna z delom , dobro sem se razumela s sodelavci in šefom. Bila sem nestrpna , ker sem komaj čakala na začetek študija.	Delo je bilo zelo zanimivo , dinamično in to mi je dajal moč in motivacijo . Dobila sem ogromno možnosti , zvez in tudi dobro plačo .	
7. Vpisala sem se na Akademijo.	Bala sem se, da bom osamljena , ker ne razumem jezika. Bala sem se, da mi ne bo uspelo dokončati študija. Strah me je bilo, da bom pogrešala družino in svoje prijatelje .	Iskala sem osebe , ki so mi ustrezale , ki so mi pustile, da sem to kar sem. Prijateljica s katero sva šle skupaj na Akademijo, mi je nudila ogromno podpore . Pogovori z nono so me opogumljali .	
OSMIŠLJANJE SITUACIJE za nazaj (kaj bi storil drugače, kakšen smisel si oblikoval: ideje, spoznanja, koristnost pomoči...): - Staršem sem dokazala, da si zmorem sama zaslužiti denar, doštudirati in biti samostojna. - Na Akademiji sem se ogromno naučila, spoznala mnogo različnih ljudi, s katerimi sem se dobro razumela. - Spoznala sem tudi svojega sedanjega moža. - Neodvisnost od staršem me je okrepila. - Naučila sem se jezika, s tem sem si dokazala da zmorem vse, za kar se odločim.			
Opis situacije 2. osebe C: izbirna situacija v kateri se je oseba znašla zaradi ločevanja staršev in je morala izbirati med možnostmi: - poskusiti ponovno vzpostaviti stik s svojo mamo ali - pustiti, da vsak živi svoje življenje sam zase.			
1. Bila sem v prvem letniku Akademije, ko sta se starša	Že prej ni bilo nekih pravih odnosov med njima a vseeno je ločitev predstavljala šok za nas, otroke, saj tega res nismo	Pogovarjala sem se s prijatelji in z mojo nono . Drugače pa mi	

začela ločevati.	pričakovali. Ločitev nas je prizadela , čeprav ni bilo nekega kreganja . Vsi smo se oddaljili .	družina takrat ni nekaj posebej manjkala, ker sem bila navajena na takšne odnose.	
2. V prvem letniku sem imela krizo ali ostati ali se vrniti domov. Tudi to je bila posledica ločevanja staršev.	Staršev šola ni preveč brigala . Niso me spraševali če sem uspešna ali zadovoljna. Takrat me to ni motilo. Na določene trenutke pa mi je manjkalo , da so tako nezainteresirani , sploh ko sem videla starše drugih študentov, koliko se ozirajo na svoje otroke . Manjkali so mi tudi, da bi se kdaj lahko o čem pogovorila z njimi. Zato sem bila prizadeta .	Pomagalo mi je da sem imela nono , ki sicer ni sledila mojim izpitom, ampak me je vedno spraševala, če sem srečna , če sem zadovoljna . Dajala mi je tudi nasvete in se pogovarjala z menoj.	Sama sebi sem z dosežki dokazovala da zmorem, pa čeprav sama.
3. Po ločitvi je mama šla delat v Italijo in se ni več javljala domov, nam, otrokom.	Morala bi biti drugačna mama. Kdo rešuje težave mlade ženske? Njena mama! Otroci smo jo obsojali . Imeli smo občutek da nas je zanemarila . Bila sem jezna . Ker nisem bila toliko povezana z njo, mi ni toliko manjkala , ampak sem videla da je ogromno manjkala mlajšemu bratu, ki je bil zelo povezan z njo.	Otroci smo čakali , da sama spozna in prizna napake, ki jih je storila. Jaz sem bila takrat edina, ki sem ji skušala stvari dopovedati .	
4. Mama se je razšla z moškim, s katerim je živela v Italiji	Bila sem srečna , ker je bil 'tip res bedak'. Upala sem, da bodo odslej stvari drugačne med nami, da se bomo zopet zbližali .	Priznala je, da ve, da je storila napake in preko pogovorov smo stvari razčistili .	
5. Po tem, ko se je mama razšla s tistim moškim, so se odnosi med nami močno spremenili.	Bila sem vesela , da imam zopet mamo, kakršno sem imela, preden sta se z očetom skregala.	Začeli smo se pogovarjati , si povedali stvari, ki so nas motile, ki smo jih mislili in čutili .	

OSMIŠLJANJE; pogled za nazaj:

- Šele kasneje, ko sem zavrtila film sem ugotovila, da so mi **starši dostikrat manjkali**. Nikoli mi niso ničesar prepovedovali in bilo so zelo liberalni. Zdaj vem, da bi bilo **bolje, če bi bili bolj 'normalni' (t.j. strogi)**. Po drugi strani pa zato **nisem nikoli imela nekih velikih strahov in skrbi pred novim, bila sem precej odgovorna** že zelo zgodaj.
- Zdaj vem, da me je ta **odsotnost staršev** in to, da sem bila v vsem brez njih, **ojačala**.
- Še vedno mislim, da je bila moja **mama ena največjih krivcev** za določene dogodke v naši družini.

- **Nebi spremenila** ničesar, ker sem že takrat **porabila ogromno energije**, ko sem mamu skušala prepričati v to, da se vrne.

Opis situacije 3. osebe C: izbirna situacija, v kateri je oseba izbirala med tem ali:

- obdržati prijateljico, ki jo je prizadela ali

- razdreti odnos.

1. Bila sem pred diplomo na Akademiji. Oblikovala sem lučke kot diplomsko nalogo in en dan pred oddajo ugotovila, da mi je nekdo odlomil en kos na lučki.	Počutila sem se grozno . Spraševala sem se: Kdo bi mi storil kaj takšnega ?	Sama sem skušala rešiti situacijo tako, da sem lučko zalepila.	
2. Odločila sem se zbrati na kup vse svoje cimre, da ugotovim kdo in zakaj mi je to storil.	Bila sem živčna in radovedna .	V sebi sem iskala moč , da zdržim do konca pogovora s cimri.	
3. Ugotovila sem, da je bila to moja najboljša prijateljica.	Bila sem zmedena , razočarana , uboga , bedna , izdana .	Nisem imela časa , da bi se poglobljala v te občutke, ker sem morala oddati diplomo naslednji dan. Ostali cimri so mi dopovedovali naj se ne obremenjujem .	
4. Naslednji dan je izginila in je nisem videla nikoli več.	Želela sem si, da bi se lahko pogovorila z njo. Bila sem razočarana , žalostna in jezna .	Sčasoma sem se sprijaznila in pozabila . Te izkušnje pa nisem omenjala nikomur , ker se mi ni zdelo smiselno.	

OSMIŠLJANJE; pogled za nazaj:

- Če bi se lahko vrnila nazaj, bi **skušala** navezat stik z njo in **ugotoviti zakaj** je to storila.
- Zdaj vem, da včasih misliš, da poznaš osebo, ji lahko zaupaš in verjameš, a ni tako. **Marsikaj nepričakovanega se lahko zgodi**.
- Nočem se več tako 100% vezat na neko osebo (prijateljico, prijatelja). **Nočem več imeti najboljših prijateljic**. Raje imam več oseb, ki so mi OK.
- **Pazljivo izbiram osebe** in se nikomur **ne odprem več kot toliko**.

- **Včasih mi manjka oseba.** Včasih mi manjka kdo. **Vsak kdaj koga rabi.** To bi lahko bila tudi mama, a njej ne moreš vedno vsega povedati. **Vsak mora imeti tudi nekaj svojih 'tajnih'.**

Opis situacije 4. osebe C: izbirna situacija v kateri je oseba izbirala med :

- po študiju se vrniti domov v Pulo,
- ostati v Italiji ali
- se preseliti v Slovenijo, k fantu.

1. Končala sem Akademijo, se zaposlila v Trstu in si našla stanovanje.	Lepo mi je bilo v službi in lepo mi je bilo živet sama .		
2. Fant je živel v drugi državi.	Pogrešala sem ga. Bilo mi je čudno , saj sva bila prej ogromno skupaj.	Želela sem biti z njim , ne glede na to, kjerkoli že. On ni hotel priti živet v Italijo, zato sem se odločila, da odidem jaz k njemu.	
3. Odločila sem se, da pustim službo in se preselim k njemu.	Spraševala sem se če mi bo 'v redu' spet živet z njim. Zavedala sem se, da: 'zdaj bo pa to zares' . Vedela sem da grem 'na njegov teren', kar me je malo strašilo . Bala sem se zopet iti v drugo državo (nov jezik, novo okolje, iskanje novih prijateljev, zopet nikogar, ki bi bil 'samo moj' razen njega). Služba je bila neka ovira na moji poti v Slovenijo, saj sem tam končno imela spet občutek da sem dobila 'družino' . Oni so me razumeli, sprejemali. Težko mi jih je bilo zapustiti .	Nikogar nisem imela , ki bi mi stal ob strani in mi pomagal, razen on. Služba sama kot delo mi ni odgovarjala, samo zaradi oseb tam pa nebi ostala. Fant je delal delo, ki sem si ga želela opravljati tudi sama, ta možnost me je dodatno motivirala .	Bil mi je tudi izziv , ker imam rada spremembe. Vedela sem, da se bom slovenskega jezika slej ko prej naučila s pozornim poslušanjem, tako kot sem se italijanščine.
4. Sedaj živiva skupaj v Sloveniji že štiri leta.	Slovenci so zelo zaprti ljudje , kar me je najbolj prizadelo .	Imam njega in kar nekaj prijateljev . Ko sem postala pozitivno usmerjena jaz, se začela privlačiti nase tudi pozitivne ljudi .	Zanimivo mi je spoznavat nove ljudi in se učiti novih stvari.

OSMIŠLJANJE; pogled za nazaj:

- Ugotovila sem da **potrebujem izzive, spremembe**.

- **Ne bom se več selila**, ker se mi **'ne da' znova in znova nekaj začenjati**. Nočem spet in spet **izgubljati osebe**, ki jih ravno vzljubim, menjavati dokumente in iskati nove službe...

Opis situacije 1. osebe D: izbirna situacija, v kateri je oseba izbirala med :

- vpisom na SŠ, kamor si je vedno želel
- ostati doma z očetom, ker je mama hudo zbolela in se vpisati na drugo SŠ, ki je bila najbližje domu.

1. Med poletnimi počitnicami, pred vpisom v prvi letnik SŠ na Ptuju, je mama hudo zbolela.	Hudo se mi je zasmilila ona in tudi oče. Brata sta bila še majhna in nista razumela kaj se dogaja in kaj to pomeni.	Rad sem se pogovarjal z nono , ki me je poslušala , mi svetovala .	
2. Odločil sem se, da ne grem na Ptuj, ampak se vpišem na bližnjo SŠ v Izoli.	Bilo mi je hudo , ker nisem šel tja, kamor sem si že od malega želel, na kmetijstvo. Bil sem žalosten , saj sem si že zamišljal kako mi bo lepo v dijaškem domu, z mladimi, v drugem okolju. Ničesar se nisem bal .	Sprijaznil sem se da pač druge izbire nimam. Hitro sem se odločil . Nisem imel nekih zadržkov niti nisem dosti razmišljal .	Nisem hotel pustiti mame in očeta na cedilu.
3. Ostal sem doma in očetu pomagal pri delu doma, skrbi za mamo in brate.	Bilo je težko , moral sem pomagati pri hišnih opravilih. Bilo je veliko neprespanih noči. Mnogim stvarim sem se moral odpovedati: prijateljem in zabavi . Strah me je bilo, da se ne bi še kje kaj zalomilo (npr. da bi zbolel tudi oče)	Imel sem veliko prijateljev, a noben mi ni stal ob strani. Ljudje se bojijo tega, nekateri celo govorijo zaničevalno o duševni bolezni. Sam sem se sproščal na različne načine (veslanje, kuhanje). Nona mi je včasih pomagala pri kuhanju.	
4. Vpisal sem se na SŠ z italijanskim učnim programom, v Izoli in jo končal.	Skrbelo me je znanje italijanskega jezika, ker ga nisem obvladal. Vseeno pa sem bil vesel , ker sem vedel, da bom poznal večino sošolcev.	Na šoli so me sprejeli odprti rok , bili so prijazni . Prvo leto so mi šli na roko. Nihče v šoli pa mi ni ponudil kakšne svetovalne pomoči , čeprav je večina učiteljev vedela, kaj se je doma zgodilo.	Sčasoma sem se privadil , dosti sem samo poslušal in se učil jezika. S tem, ko so bili učitelji razumevajoči , sem pridobil zaupanje v druge ljudi, v drug

			Verjetno bi se moral sam odpraviti k socialni delavki . Mislil sem, da bomo zmogli sami in tudi smo.	poklic , saj sem imel tudi tam možnost za napredovanje. Našel sem neko drugo pot.
5. Moja puberteta se je takrat prisilno ustavila. Prišla je kasneje.		Nisem imel časa za prijateljevanje. To mi je zelo manjkalo , čeprav nisem dosti razmišljal o tem. Grozno sta mi manjkala oče in mama . Najbolj mi je manjkala mama . Ona je vedno skrbela za vse, si vzela čas za otroke, pogovor, igro.	Pogovori z nono so mi pomagali. Premišljeval sem o tem, kako dobra je moja mama v resnici, to mi je vlivalo moč in upanje . Pogovarjal sem se tudi z očetom , o vsem. Bil je zelo razumevajoč do mojega odraščanja.	
6. Moj oče se je nenadoma zelo spremenil. Začela sva se kregati in se oddaljila.		Zelo me je prizadelo . Bil sem razočaran , saj ni izpolnil mojih pričakovanj . Bil sem tudi jezen zato. Dostikrat sem se spraševal zakaj je postal drugačen?	O tem nisem nikoli govoril z nikomer .	Zdaj vem, da je začel piti, tako da mi je jasen ta njegov preobrat.
7. Zaposlil sem se v ribarnici.		Bil sem zadovoljen , ker sem delal delo, ki me je veselilo .		

OSMIŠLJANJE; pogled za nazaj:

- Že takrat mi je bilo v **veliko zadovoljstvo**, da sem lahko **pomagal očetu** in pripomogel k temu, da je mama prišla domov in je bilo doma vse urejeno.
- Naučil sem se **kuhati**.
- Ker sem imel doma ogromno dela, **nisem imel časa razmišljati o pubertetniških neumnostih**.
- Mislim, da je **vredno in nujno za družino narediti vse. Je le ena**.
- Dokler imaš **vsaj enega od staršev se lahko nanj nasloniš**.
- **Na lastni koži je potrebno doživeti stvari**, to je najbolj pristno.
- V večini primerov si moraš **vse ustvariti sam, če želiš kaj imeti**.
- Danes vem, da bi bilo prav, da bi se **takrat z nekom odkrito pogovoril** o tem kar sem doživljal. **Olajšalo bi mi muke**, če bi se lahko izpovedal, odprl.
- **Vse je treba dat skozi v življenju**.

Opis situacije 2. osebe D: izbirna situacija v kateri je oseba izbirala med :

- ostati na delovnem mestu (ribarnica) in se zavedati, da to ni to kar želiš ali
- narediti nekaj zase v življenju in poiskati drugo delo.

1. Delal sem v ribarnici, kar mi je	Bil sem utrujen in napet . Nisem imel nič prostega časa , ki bi ga v teh letih (19 do 20	Delo mi je bilo všeč , saj sem bil vajen delati z ribo	
-------------------------------------	--	--	--

jemalo ogromno časa, saj sem delal povprečno po 16 ur na dan.	let) potreboval. Takrat sem imel neko 'klapo' s katero sem se prej ogromno družil. Z njimi mi je bilo lepo, saj smo žurali in se zabavali. To mi je med službo zelo manjkalo. Včasih so me klicali ponoči, da naj grem ven z njimi, pa nisem mogel, ker sem delal. Takrat sem se počutil neprijetno, ampak sem vedel, da se moram temu pač odpovedat. Prijatelji dostkrat niso hoteli razumeti. Počasi so me zapostavljali. Bil sem žalosten.	od malega, kar mi je dajalo motivacijo . Užival sem v tem delu. Prijateljem sem skušal razložiti , da pač moram delat. Kasneje , ko so si dobili dekleta, so razumeli in se delali kot da ni bilo prej nič rečenega.	
2. S šefom sva se skregala.	Ni mi bilo prijetno , a me je včasih hudo grizlo , ker se nisem strinjal z njegovim vodenjem dela.	Večkrat sem mu omenil , da se ne strinjam s potekom dela.	
3. Pustil sem službo.	Bilo mi je v olajšanje , ker nisem več rabil poslušati šefa, s katerim se nisem strinjal. Malo sem se bal , kje bo našel drugo delo. Bil sem tudi vesel , ker sem vedel, da bom imel več časa zase in za svoje stvari.	Prepir s šefom je bila pika na i, da sem pustil službo.	Lotil sem se iskanja službe takoj naslednji dan.
4. Nekaj mesecev sem bil doma in iskal zaposlitev.	Naporno, težko , ker je bilo dosti služb ampak malo razlik med njimi glede denarja in časa. Ni mi pa bilo žal , ker sem želel biti več 'fraj' . Imel sem tudi več časa za družino. Sem pa pogrešal samo delo .	Zavedal sem se, da sem premlad za takšno delo. Počasi sem pozabil na staro službo, prebolel .	.
5. Delal sem priložnostna dela.	Ni bilo pritiskov, bilo je lažje , imel sem več časa za druge stvari, ki so mi bile všeč in ni bilo stalne rutine . Čakal sem na boljšo priložnost , na boljše delo.	To ni bilo to kar sem iskal v življenju. Ni bilo zadovoljstva pri delu, motivacije...	
6. Starši so mi ogromno težili, češ da iz mene ne bo nič, da luftam, da vsi	Počutil sem se slabo , včasih manjvredno .	Večkrat sem jim skušal razložiti , da sem imel svoje cilje, katerih sem se	

imajo stalne službe in družine, jaz pa nič, da imam prevelike cilje...		držal. Vedel sem kaj hočem in se jim nisem več kot toliko pustil.	
--	--	--	--

OSMIŠLJANJE; pogled za nazaj:

- Zdaj vem, da je **dobro, da sem takrat pustil službo v ribarnici, ker bi me sicer iztrošila popolnoma.**
- Preko priložnostnih del, ki sem jih opravljal res veliko, sem **spoznal ogromno ljudi, pridobil nove izkušnje, v novem delu...**

Opis situacije 3. osebe D: izbirna situacija, v kateri je oseba izbirala med :

- ostati z dekletom, ker so tako želeli starši ali
- zapustiti dekle, ker z njo nisem bil srečen.

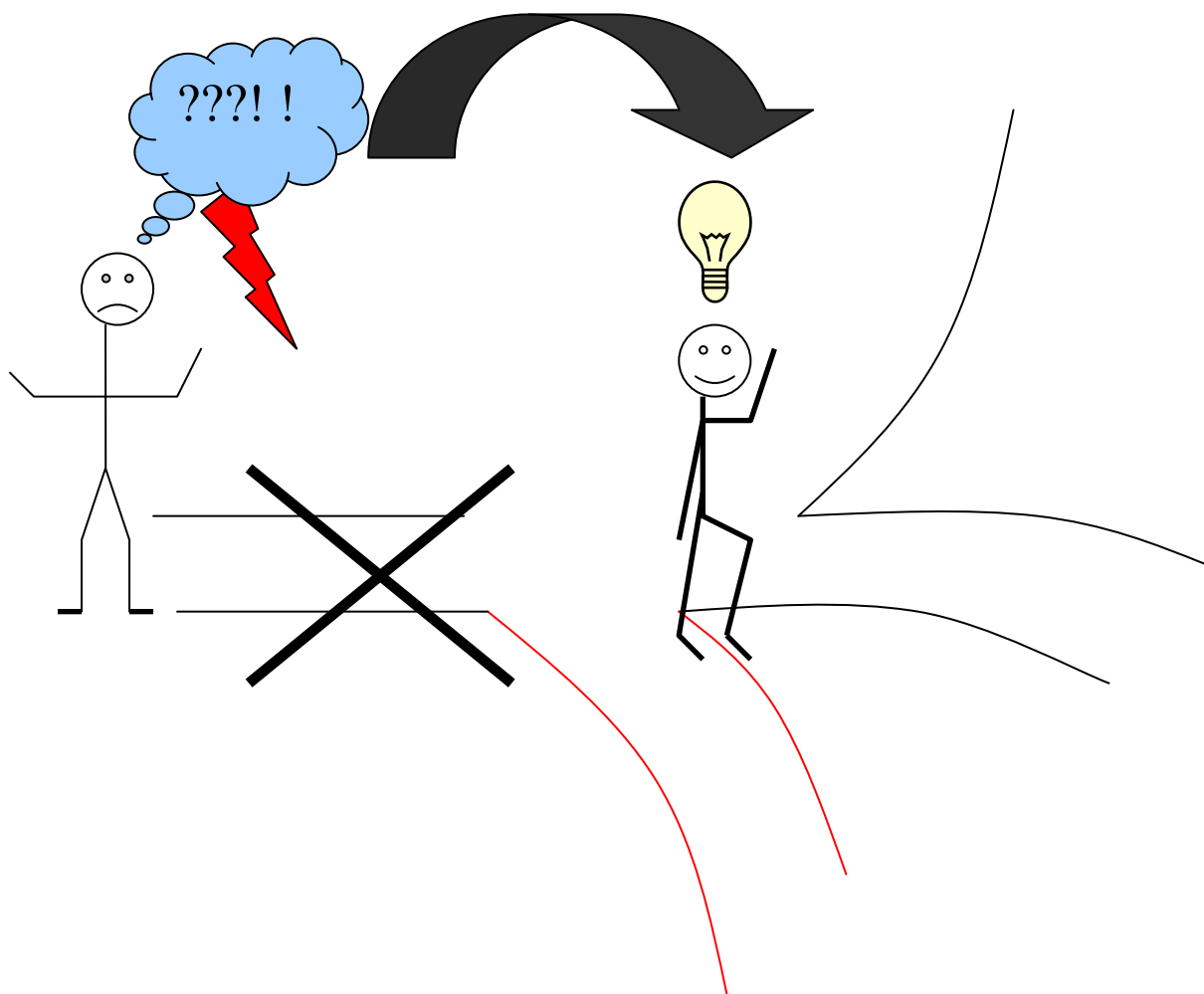
1. Pri devetnajstih sem spoznal dekle. Zelo hitro so se med nama začele kazati razlike, ki so me motile.	Jaz sem vedel kaj hočem , ona pa je imela druge ambicije, cilje. To me je prizadelo . Bila je razvajena in je hotela hoditi naokoli, jaz pa nisem imel denarja. Počutil sem se slabo, manjvrednega . Bil sem tudi nezadovoljen , ker nisem mogel razumeti, da ne razume , da če ni denarja ga pač ni.	Rekel sem si , da okoli mene ni nekih posebnih, presežkov od moških, da torej nisem slab.	Je bilo boljše, da sva šla narazen.
2. Razšla sva se na mojo pobudo.	Včasih mi je bilo težko , ker sem pogrešal nekoga . Drugače pa mi je bilo lepo , da me ni več nihče obremenjeval in omejeval .	Imel sem prijatelja , ki naju je zelo zbližala podobna izkušnja z dekletom. 'Bandala' sva skupaj naokoli, se pogovarjala in si svetovala . Bilo mi je lažje , ker sem imel nekoga, ki me je razumel in nekoga za pogovor.	
3. Starši tega niso odobraval. Govorili so, da mi bo žal, da sem jo zapustil, da nisem storil prav.	Čutil sem, da nisem odraščal po njihovih pričakovanjih .	Nisem mogel izpolniti njihovih pričakovanj, ker me to ni pritegnilo .	.

OSMIŠLJANJE; pogled za nazaj:

- Spoznal sem, da **brez denarja ni 'veselja'**, četudi je odnos dokaj dober. Ne moreš si privoščiti nič.
- **Vesel sem, da nisem vztrajal dalj časa s tem dekletom**. Spremenil bi le to, da se **nebi toliko kregal z njo**, kar mi je pojedlo 'ful živcev'.

- Odločil sem se, da bom **še nekaj časa samski**.
- Odločil sem se, da bom **delal kar mi je pri srcu**, ne bom se oziral na druge. To je vodilo, ki me vleče naprej.
- **Počasi se daleč pride**. To drži!
- Prej sem dosti popuščal drugim, v škodo sebi. **Še vedno popuščam, a le do neke mere.**

9.3. Slika 2: Metoda Osmišljanja

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana **Sonja Godec**, vpisana na Fakulteto za socialno delo, v študijskem letu **2001 / 2002** kot **redna** študentka izjavljam, da sem diplomsko nalogo z naslovom: *Izbirnost življenjskih potekov kot socialni problem v času postmoderne*, napisala samostojno s korektnim navajanjem virov in ob pomoči mentorice: **doc.dr. Lea Šugman Bohinc**.

Podpis študentke:

Podpis mentorice:

Datum: 15.5.2008